

ғылыми журнал

Батыс Қазақстан мемлекеттік
университетінің

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК

Балқаш-Қазақстанның
ресейлік университеті

Научный журнал

2005 **2**

2013

Қазақстан Республикасының білім және ғылым министрлігі

2(2) шығарылым
сәуір – мамыр -маусым

Жылына 4 рет шығады

Бас редактор

Рысбеков Т.З.

тарих ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы:

- Тайманов И.А. - Новосибирск мемлекеттік университетінің физика-математика ғылымдарының докторы;
Усанов Д.А. - Чернышевский атындағы Саратов мемлекеттік университетінің профессоры, физика-математика ғылымдарының докторы;
Абузьяров Р.А. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы;
Горин А.Ф. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің техника ғылымдарының докторы;
Дарбаева Т.Е. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің биология ғылымдарының докторы;
Джубатырова С.С. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің ауылшаруашылығы ғылымдарының докторы;
Қыдыршаев А.С. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің педагогика ғылымдарының докторы;
Мұханбетжанова А. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы;
Мұхлисова З.К. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің доценті, тарих ғылымдарының кандидаты;
Сабыр М. - М.Өтемісов атындағы БҚМУ-нің доценті, филология ғылымдарының докторы;
Терещенко Т.А. - жағрафия ғылымдарының кандидаты.

Шығаруға жауапты: Кожевникова А.А.

ISBN 9965-553-82-3

© М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 2005 ж.

Числ...

2343-5

ТІРКЕУ НӨМІРІ 1432-Ж

Министерство образования и науки Республики Казахстан

Выпуск 2(2)
апрель – май – июнь

Выходит 4 раза в год

Главный редактор

Рысбеков Т.З.

доктор исторических наук, профессор

Редакционная коллегия:

Тайманов И.А. – доктор физико-математических наук,
Новосибирский государственный университет;

Усанов Д.А. – доктор физико-математических наук, профессор,
Саратовский государственный университет
им.Чернышевского;

Абузяров Р.А. – доктор педагогических наук, профессор, ЗКГУ;

Горин А.Ф. – доктор технических наук, ЗКГУ;

Дарбаева Т.Е. – доктор биологических наук, ЗКГУ;

Джубатырова С.С. – доктор сельскохозяйственных наук, ЗКГУ;

Кыдыршаев А.С. – доктор педагогических наук, ЗКГУ;

Муханбетжанова А. – доктор педагогических наук, профессор,
ЗКГУ;

Мухлисова З.К. – кандидат исторических наук, доцент, ЗКГУ;

Сабыр М. – доктор филологических наук, доцент, ЗКГУ.

Терещенко Т.А. – кандидат географических наук

Ответственный за выпуск: Кожевникова А.А.

ISBN 9965-553-82-3

© Западно-Казахстанский государственный университет им. М. Утемисова, 2005 г

РЕГИСТРАЦИОННЫЙ НОМЕР 1432-Ж

ҒЫЛЫМИ ХАБАРЛАМА НАУЧНОЕ СООБЩЕНИЕ

ӘӨЖ 821'01

КӨНЕ ХАЛЫҚТАРДЫҢ НАНЫМ-СЕНІМІНДЕГІ МИФТИК ПЕРСОНАЖДАРДЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ

*Имангазинов М.,
Талдықорған қаласы,
І. Жансүгіров атындағы ЖМУ
доценті, Ф.Ф.К.*

Алғашында боран мен табиғаттың қолайсыз ауа-райын тудырып, астан - кестен етер алпауыт күш иесі ретінде көзге түскен Зевс пен Іераның ұлы Арес көне элладалықтардың ең белгілі құдайы. Кейін Жер өңдеушілерге жайсыз тигені үшін Алоэяның ұлдары Оге мен Эфиальт Арестің аяқ-қолын байлап, мыс бөшкеде 13 ай ұстайды, тек әбден сілесі бітіп, өлермен болғанда құдай хабаршысы Гермес босатып алады. Жер өңдеуге соғыстың тигізер залалы мол, сондықтан кейінірек Арес сол соғыс пен жаугершіліктің құдайы болып суреттеледі. Гректің атақты тарихшысы Геродоттың мәлімдеуінше, скифтердің пір тұтар құдайларының бірі Арес болса керек. «... Скифтер Арестен басқаларына мінәжатхана, храм, сарай салмайды дегеніне қарағанда Арес скифтер үшін құдіретті құдай. Оның белгісі ретінде скифтердің мифологиясындағы арғы ата шежіресіне үнілеміз: «Скиф, сақ, ғұн деген атпен дүние тарихына енген көшпелілердің өздерінің шығу тарихы туралы аңыз айғақтары осы үш қауымда үш түрлі таратылғанымен де олардың түп кіндігі бір тамырға кеп байланады», - дейді, филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсын Жұртбаев өзінің «Дулыға» атты еңбегінде. «Ол құдіреттің аты - Тәңір. Көк тәңірі Шығыстағы хұн, оңтүстіктегі сак, батыстағы скиф жұрты Көк тәңіріне құлшылық етіп, тасаттық жасап, ас бергені айдай ақиқат...»

«... Тарғытай бабамыз қайдан жаралған, тұқымы қалай таралған, олар кімдер? Геродот абыз былай дейді:

"Скифтердің айтуы бойынша, олардың халқы - ең жас халық. Оның шығу тегін былай таратады: әлі жан аяғы баспаған осынау елсіз мекеннің алғашқы иесі Тарғытай деген адам екен. Скифтердің айтуынша, оның әкесі Зевс (Көк - Тәңірі деп ұғыңыз - Т.Ж.), шешесі

ҒЫЛЫМИ ХАБАРЛАМА НАУЧНОЕ СООБЩЕНИЕ

ӘӨЖ 821'01

КӨНЕ ХАЛЫҚТАРДЫҢ НАНЫМ-СЕНІМІНДЕГІ МИФТІК ПЕРСОНАЖДАРДЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ

*Имангазинов М.,
Талдықорған қаласы,
І. Жансүгіров атындағы ЖМУ
доценті, Ф.Ф.К.*

Алғашында боран мен табиғаттың қолайсыз ауа-райын тудырып, астан - кестен етер алпауыт күш иесі ретінде көзге түскен Зевс пен Іераның ұлы Арес көне элладалықтардың ең белгілі құдайы. Кейін Жер өңдеушілерге жайсыз тигені үшін Алозияның ұлдары Оге мен Эфиальт Арестің аяқ-қолын байлап, мыс бөшкеде 13 ай ұстайды, тек әбден сілесі бітіп, өлермен болғанда құдай хабаршысы Гермес босатып алады. Жер өңдеуге соғыстың тигізер залалы мол, сондықтан кейінірек Арес сол соғыс пен жаугершіліктің құдайы болып суреттеледі. Гректің атақты тарихшысы Геродоттың мәлімдеуінше, скифтердің пір тұтар құдайларының бірі Арес болса керек. «... Скифтер Арестен басқаларына мінәжатхана, храм, сарай салмайды дегеніне қарағанда Арес скифтер үшін құдіретті құдай. Оның белгісі ретінде скифтердің мифологиясындағы арғы ата шежіресіне үнілеміз: «Скиф, сақ, ғұн деген атпен дүние тарихына енген көшпелілердің өздерінің шығу тарихы туралы аңыз айғақтары осы үш қауымда үш түрлі таратылғанымен де олардың түп кіндігі бір тамырға кеп байланады», - дейді, филология ғылымдарының докторы, профессор Тұрсын Жұртбаев өзінің «Дулыға» атты еңбегінде. «Ол құдіреттің аты - Тәңір. Көк тәңірі Шығыстағы хұн, оңтүстіктегі сак, батыстағы скиф жұрты Көк тәңіріне құлшылық етіп, тасаттық жасап, ас бергені айдай ақиқат...»

«... Тарғытай бабамыз қайдан жаралған, тұқымы қалай таралған, олар кімдер? Геродот абыз былай дейді:

"Скифтердің айтуы бойынша, олардың халқы - ең жас халық. Оның шығу тегін былай таратады: әлі жан аяғы баспаған осынау елсіз мекеннің алғашқы иесі Тарғытай деген адам екен. Скифтердің айтуынша, оның әкесі Зевс (Көк - Тәңірі деп ұғыңыз - Т.Ж.), шешесі

Борисфен өзеннен жаралған қыз екен. (Мен бұған, әрине, олардың нандырып бақсанына қарамастан, сенбеймін). Тарғытайдың таралу тамыры осылай, ал оның өзінің үш ұлы болыпты: Липоксайс, Арпоксайс, және ең кенжесі Колаксайс. Олардың патшалық еткен тұсында скиф жеріне аспаннан алтын бұйымдар - соқа, мойынтұрық, **алдаспан (айбалта)** және тостаған түсіпті. Бұл заттарды ең бірінші үлкен ағасы көріпті. Оны алу үшін жақындай бергені сол екен, алтын бұйымдар жалын шашып, жолатпапты. Сонан соң ол шегініп кетеді де ортаншысы ұмтылады, онда да алтын заттар алаулап, жолатпапты. Өстіп, алтын бұйымдардың өрт буы екеуін жанына маңайлатпапты, ал ең кенже ұлы келгенде алтын заттардың жалыны өшіп, суып сала беріпті, сөйтіп, үшінші ұлы алтын **қару-жаракты** өзінің үйіне алып келіпті. Сондықтан да екі үлкен ағасы патшалықтың тағын кенже інілеріне беріпті. Сонымен, олардың айтуынша, Липоксайстан скифтердің Ауқат, ортаншы ұлдан - Катиар мен Траспи, ал кенже ұлдан - Паралаттар тайпасы тарапты. Бұлардың барлығы бірігіп, өздерін Сколаттар, яғни патша тұқымынан тарағандар деп атайды. Элладалықтар бұларды скифтер дейді.

Мұндағы дерекке көңіл қоюымыздың басты себебі - Көк Тәңірден түскен асыл бұйымдардың ішінде **қару-жарактың** скифтерге бұйыруы. Ал осы уақыттан кейін скифтердің қастер тұтатын бұйымының бірі семсер екендігі және сол семсердің Арестікі екендігін көрсету еді.

Ареске келетін болсақ, тағы да Тұрсын Жұртбаевтың еңбегіндегі Герадоттың жазбаларына үңілеміз: "...Герадот ғұламаның тартып берген үш ұлы - Липоксайс, Арпаксайс пен Колаксайстар - Тарғытайдың тақ мұрагерлері. Ең кенже ұл Колаксайс әкесінің тағына ие болған да, қалған екеуі енші алып, өз беттерінше ел құраған. Атам заманнан бергі тәңірге табынған жұрттың мұрагерлік дәстүрі солай. Тарихшылар скифтерді: отырықшы-егінші скифтер, көшпелі скифтер, тақ мұрагері - патшалық скиф деп үшке бөледі.

Енді, Герадоттың аңызындағы аспаннан түскен төрт затты алайықшы: тостаған - құлдың белгісі, бұл барлық көшпеліге ортақ нысана ретінде сіңіп қалған. Барлық қазба жұмыстарындағы заттай айғақтар соны дәлелдейді. Хұндардың да, сактардың да, скифтердің де қабірлерінен табак, тостаған, құты табылған. Түркі дәуірлеріндегі балбалдардың бәрінде қолына тостаған ұстаған адамның бедері қашалған. Белінде қанжар бейнеленген. Екінші аспаннан түскен зат - **қанжар, акинақ**. Бұл хұндардың да қасиетті қаруы. Әйгілі Еділдің -Атилланың акинақ қылышы туралы аңыз бүкіл Еуропа еліне тараған. Бақташы бұзауының аяғы өрістен қанап келгенін көріп, қанның ізімен жүріп отырып, ұшы жерден шығып жатқан **Арестің** найзағайдан жаралған болат қылышын көреді. Оны

Еділге әкеп береді. Сөйтіп, батыр бабасының қасиетті семсеріне ие болған Еділ бүкіл Еуропаны жаулап алады. Герадот Арестің бұл семсерінің атын "акинақ" еді деп баяндады. Акинақ - көне түркі тілінде де, қазіргі түркі тілдес халықтардың арасында да қасиетті семсердің аты. Кейін мұсылман діні енген соң, мұны "пайғамбардың зұлпықары" деп атады. Ер қаруы - бес қарудың бірі - қындағы кездік, қанжар, қазіргіше айтсақ, бәкі. "...Алдаспан, наркескен, акинақ, ақберен, ақболат, алмас қылыш - мұның барлығы көшпелі жұрттың аңыз-дастандарындағы батырларға мұраға қалған семсердің аттары. Атадан балаға қаруды мұра етіп қалдырғанда оны ашық ұстамайды, жерге, тастың үңгіріне, ескі жұрттағы ошақтың орнына, қазанның түбіне көміп тастайды және қылыштың жүзін жерге қаратып жасырған. Мұның барлығы Еділдің акинақ семсерін тауып алған бақташы туралы аңыздың ықпалы. Оның жүзі әлдеқалай себеппен ашылып қалып, адамды жазым етпес үшін және кездейсоқ біреудің тауып алмасы үшін жасалған сақтық".

Яғни, мифологиядағы Көк Тәңірі аспаннан жіберген қару Арестікі болса, оның қасиеті хұндарда, көк түріктерде әр түрлі айтылса да, сол халықтардың оны ерекше пір тұтатындықтарын аңғарамыз.

Жалпы, ежелгі түркі елдерінің өз бостандығы мен еркіндік сүйгіш қасиеттерінің бәрі де өздерін жаудан сақтап қалатыны, дұшпанына аттанатын қару-жарағына байланысты болса керек. Осы ұғымға байланысты қару-жарак төңірегіндегі мифтік сюжеттердің, тотемдік көзқарастардың қалыптасуы заңды да. Этнограф - ғалым Қойшығара Салғараұлының төмендегі пікіріне көңіл қойсақ, «...түрікше скид (т) сөзі ски-эски-иски және т-ты жұрнағынан құралып «пышақты адам» деген мағынаны білдіреді. Мұның сыртында скиф атауының Ассирия құжаттарындағы б.ж.с.д VII ғасырдағы Азия-Изких-Ишгуз атауынан шығатынын да есте ұстаған жөн», - дейді.

Ал «Оғыз-наме» жырына көңіл қойсақ онда да қару-жарак турасындағы сюжетке кезігеміз, ол аздай сол қарулардың таңғажайып күйде көк аспаннан түсетіндігінің куәсі боламыз.

Әдеби дәстүр бойынша, гректер Гомердің салған сара жолымен жүріп, Аресті көбіне қанқұйлы, мейірімсіз, жеккөрінішті кейіпте көреді, тіпті өз әкесі Зевске де сол мінез-құлқын ұшқындатады, өйткені соғыс тұсында ол үшін кімнің ақ, кімнің қара екенін ажыратқысы келмейді. Оның пайда болуы дауыл соққанмен бірдей. Арестің жантүршігерлік дауысы шыққан тұста екі жақта соғысып жатқандардың зәре-құттары қашып, көз алдыларында мың адамның айқай-сүрені естіліп жатқандай елестейді. Арестің пайда болуы - жауынгерлердің делебесі козып, бір-біріне өлермендікпен ұмтылады.

Осыдан-ақ «Илиада» поэмасында оған буырқанған, канқұйлы, қырып-жойғыш, қабырға қиратар эпитетін таңады.

Арестін Фобос (қорқыныш) және Деймос (шошытар) атты ұлдары ұрыс-шайқастарда бірге жүріп, жан-жақтарына үрей тудырады.

Грекияның барлық аймағында ішінде тек Лаконияда жаугершілікпен аты шыққан Спартандықтар ғана Аресті құдай есебінде аса қадірлейді.

Гефест - Зевс пен Гераның ұлдары алғашында жер астынан атылып жатқан от құдайы ретінде танылса, бірте-бірте от-жалынмен темір қыздырып, түрлі бұйым, құрал жасайтын ұстахана, шеберхана иелерінің қамқоршысы, құдайы ретінде көрінеді. Гомер поэмасында Гефест «екі қолынан бал тамған шебер», яғни кез-келген темірден жасалған көрнекті бұйымды немесе затты Гефесттің қолынан шыққан (Ахилдің қалқаны) деп суреттеледі. Зевске жай отын жасап, Гераклге қару соққан да сол Гефест.

Оның бойындағы басқа құдайлардан ерекшеленетін бір белгісі-аяғының ақсақтығы және бұл кемістігі жөніндегі жайт ежелгі гректердің өзіне беймәлім болып көрінеді. Сондықтан болар, Гефесттің аяғының ақсақтығы жөнінде Грекияда мекендеген халықтар арасында әр түрлі алыпқашпа әңгімелер айтылады. Мәселен, «Илиада» поэмасында Зевс пен Гераның арасында даудамай туған тұста, өз балалары Гефест араларына түсіп, шешесіне жақтасқаны үшін, ашуға мінген Зевс ұлын аспан әлеміндегі құдайлар мекені Олимптен жерге лақтырып жібереді, нәтижесінде Гефест Лемнос аралына түсіп, аяғын зақымдайды. Гефестті Лемнос аралында тұратын тұрғындар аса қадір тұтып, сөнген жанартаудың етегінде «от құдайына» арнап ғибадатхана салған, осыдан болар оған «Лемнос құдайы» эпитеті таңылады.

Басқа аңыздарда, Гефест дүниеге келгенде, еті сүйегіне жабысқан арық, әлжуаз, ақсақ болып туады. Іштен шыққан баласының бейшара кейпіне налыған Гера жаңа туған нәрестесін Олимптен итеріп жібергенде, буырқанған көк теңізге құлап түседі. Шырқыраған баланың дауысын естіген теңіз нимфалары Гефестті аялы алақандарына салып, аман-есен ер жеткізіп, темірден түйін түйер өнеріне баулиды. Өсіп-өркендеген жас жігіт, кейін әкесінің мейіріне бөленіп, Олимп тауында қалады. Ой-өрісі өскен жас жігіт, шешесінің өзіне істеген залалын ұмыта алмай, көңіліне кек байланады да, ойына алған жоспарын іске асыру мақсатына кіріседі.

Көп ұзамай өз қолынан Гераға арнап, алтын тақ жасап, сыйлық ретінде шешесіне ұсынады. Гефесттің тартуына риза болған Гера жайлы алтын таққа жайғасып алады. Біраздан кейін одан қалай тұрарын білмей, тақ үстінде қатып қалған қатігез шешесі әбден дал болады. Ұзақ азапқа түсіп, жалынышты күйге түскен шешесіне, тек тарту иесі келіп, көзге көрінбейтін шынжырды

шешіп, Гераны босатады. Тек өз шешесінен кегін қайтарған Гефест Олимпте мәңгі қалуына мүмкіндік алады.

Біздің заманымызда Гефесттің ақсақтығы жөнінде аңыздар арқылы емес, нақты гректердің күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен дүниетанымдары арқылы түсінік беруге болады. Біріншіден, теңселе басқан ақсақтығын оттың бірде жалындатып, бірде баяу жанатын қасиетіне баласа, екіншіден фектердің ұхта - құдайының бойындағы кемдігін ұсталықпен айналысатындар көбіне аяқтары кем болып, жер өңдеу, әскери қызмет немесе басқа да кәсіппен айналыса алмайтындықтарынан солай бейнелесе керек-ті.

Гефест ұзын сақалды, алдына жеңіл алжапқыш байлаған, басына қалпақ (әдетте кәсіпкерлерінің басына киетін қалпағы секілді) киген адам ретінде бейнеленеді.

Бойындағы кемдігі мен қарапайым кәсіппен айналысатыны, құдайлардың бас қосуындағы той-томалақта ақсандап жүріп құдайлар тостағанына тіл үйірет сусын құйып «гомерикалық» күлкі мен мазаққа айналғанына қарамастан, құдайлардың ішіндегі ең әсем де сұлу Афродитаға үйленеді. Осыдан-ақ Гефесттің әр істеген бұйымының көрнекті де көз тартар көрікті болатыны соның белгісі болса керек-ті, тағы бір аңызда Гефесттің әйелі әсемдіктің символындай Хариттердің грация, бірі Аглая болған.

Афродита - Кифера аралының маңындағы теңіз көбігінен туған Уранның қызы, гректердің ежелгі құдайы - табиғаттың өнім берер күш иесі. Кейінгі Афродита Зевс пен Дионаның қызы әлемі махаббатының белгісі. Гректер осы екі құдайды бірдей көрген, әдебиетте оларды бірде Зевстің қызы десе, бірде теңіз көбігінен пайда болған деп атайды.

Теңізде туған Афродитаны жібектей жеңіл сокқан самал Кипр аралының құрғақ жеріне әкеліп қондырады. Осыдан оны кейде — Киприда деп те атайды. Сонымен бірге Киферей (Цитера) дейтіні, Кифера аралындағы тұрғындар оны ерекше құрмет тұтып, жеке басына табынатындығы.

Махаббат пен әсемдіктің құдайы санатындағы Афродита көбіне жеңіл-желпі күйінде, кейде жалаңаш күйінде бейнеленеді. Гректер үшін әсемдіктің ең басты атрибуты — табиғаттың өзі берген сұлулығын жасырмай нақты жалаңаш күйінде паш ету, соны көрсете білу.

Афродитаның қасындағы серіктері — Харита, Горы, Гимерос (махаббат азабы), Потос (ынтығу), Пейто (сендіру).

Афродита мен Гефесттің некелерінен ұрпақ жоқ. Гармония мен Эроттың әкесі Арес (кейде басқа құдайлардың есімдері де аталады). Арес Афродитаның идеал тұтар құдайларының бірі. «Одиссея» поэмасында Гефест әйелінің «сұйық жүрісін» әшкерелеу мақсатында ау тоқып, Арес пен Афродита екеуін «кылмыс» үстінде ұстап, құдайлар алдында күлкіге қалдырады.

Эрот алғашында Хаостан туған ғарыштық күш иесі есебінде белгілі болса, кейін - махаббат құдайы, Афродитаның ұлы, әдебиет пен көркем өнерде қылшаны жебеге толы, қолында садағы бар бала, кейде бозбала күйінде бейнеленеді. Эроттың қасындағы көптеген нимфалардың (хор қыздары) балалары Афродитаға ілесіп жүреді. Олар қарапайым жер басып жүрген адамдардың жүрегіне көзге іліне бермейтін үшкір алтын ұшты жебелерін қадап, махаббат дертіне ұшыратады. Ал Эрот құдайлар мен қаһармандар жүрегіне садақ оғын жаудырады.

Гименей - неке құдайы, басқа аңызда Афродитаның ұлы, кейде қасындағы серігі, музалардың баласы, Гермифродит - Гермес пен Афродитаның ұлдары. Грекияның жағалауында тұратындар теңіз көбігінен пайда болған құдайды ерекше дәріптеп, су толқындарының падишасы деп, оған ашық теңізге шыққанда «жолымызды оңғара көр» деп жалбарынады.

«Сұлу жымиыс сүйетін», «алтын» Афродита басқа олимпілік құдайлар секілді кекшіл де, өзіне бағынбай, мойынсынбаған қарапайым адамдарға қырғидай тиеді. Бозбала, ойы қарғилз Ипполитті аяусыз жазаласа, махаббат иелері Гиппомена мен Атлантаның құрмет көрсетпегені үшін бір-бірінен аластатса, суық та мейірімсіз Нарциске өз-өзіне ғашық еткізеді. Керісінше, үлкен махаббат иелері мен өзіне табынғандардың жалбарыныштары мен құрбандық шалғандардың өтініштерін жерге қалдырмай көтермелеуге, қолдап-қоршауға әзір тұрады. Галатеяда өзіне жасаған құрбандық үшін, сезімге бөленген Афродита Пигмалионның ескерткішіне жан бітіреді.

Афродитаның қарапайым адамдар ішінде көңіліне жақын Анхис атты сүйікті адамы да болған. Анхистен Троян қаһарманы, ұрпақтары Римнің негізін қалаған Эней атты ұлды дүниеге әкеледі.

Әдебиеттер:

1. Қондыбай. С. Гиперборея: Түс көрген заман шежіресі. А., 70-71 б.
2. Древние цивилизаций. М., Мысль. 1989. С.133.
3. Кун Н.А. Ежелгі Греция мифтері мен аңыздары. А.Мектеп. 1979, 236.
4. Герадот. «Тарих». ІҮ- кітап, 50 б.
3. Жұртбаев Т. Дулыға, 1-том, 51-52 беттер.
6. Салғараұлы. Қ. «Таңшолпан журналы». №1.2001, 108 б.

**МАГИСТРАНТТАР МЕН АСПИРАНТТАРДЫҢ
ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРЫ**

**НАУЧНЫЕ СТАТЬИ
МАГИСТРАНТОВ И АСПИРАНТОВ**

УДК 80

**ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРЕДЛОЖНОГО
УПРАВЛЕНИЯ В НЕКОТОРЫХ
ДРЕВНЕРУССКИХ КОНСТРУКЦИЯХ**

*Базарбаева В.К.,
магистрант (ЗКГУ).*

Современный русский язык является языком синтетического типа, поэтому он обладает различными видами связи. В нем выделяются три вида присловной подчинительной связи: согласование, управление, примыкание. Управление - самый распространенный и важный вид связи во всех языках мира. Управление - связь между глаголом сказуемым и номинативным объектом. При управлении зависимое слово ставится при главном глагольном слове в определенном падеже. Управление может быть непосредственным, если форма зависимого слова не имеет предлога, и предложным, если управление формой косвенного падежа осуществляется с помощью предлога. По характеру главного слова управление бывает приглагольным, приименным, наречным. По степени влияния главного слова на зависимое оно может быть сильным и слабым. При сильном управлении главное слово предсказывает форму зависимого слова, при слабом управлении главное слово не предсказывает форму зависимого слова.

Управление является основой связности наших высказываний, поэтому оно обязательно оформляется какими-либо средствами. Нам было интересно рассмотреть каким образом маркируется управление в древнерусском языке к моменту появления письменности. Эту проблему мы рассматривали на примерах из текста Лаврентьевской летописи: «Борьба Ярослава с Мстиславом» и «Повести Временных лет.»

Наше внимание в первую очередь привлекли конструкции, в которых наблюдается параллельное использование предлогов и

приставок. Такие конструкции мы условно назвали конструкциями с параллельным приставочно-предложным управлением. В тексте «Восточнославянские племена и их соседи» из Лаврентьевской летописи мы обнаружили 50 конструкций с управлением. Из них 4 конструкции с параллельным приставочно-предложным управлением. Встречаются такие конструкции и в других текстах.

Мы решили описать особенность этих конструкций и рассмотреть функцию приставки и функцию предлога. Для этого мы произвели семантико-грамматический анализ, который осуществляется в несколько этапов.

1 этап Компонентный анализ.

2 этап Грамматический анализ.

3 этап Семантический анализ.

На первом этапе путем компонентного анализа определяется смысл конструкции. Например: **1. Нѣции же, заемише насы своа, сего внесе утрѣ в пещерь, положиша.**

Пещера - а) помещение; б) сырое место; в) углубление в горной местности.

Внесе - а) внесли; б) занесли.

Внесе в пещерь - внесли в пещеру.

На втором этапе осуществляется грамматический анализ. Например:

В пещерь – жен. р., ед.ч., вин. п..

На третьем этапе семантический анализ, который заключается в определении семантики: а) падежа дополнения;

б) семантики глагольной приставки;

в) семантики предлога.

Например: а) вин. п. - объект действия;

б) в (приставка) - пространственное значение (перемещение);

в) в (предлог) - пространственное значение (направление перемещения).

в (приставка) = в (предлог). Таким образом, семантика приставки и предлога совпадает и между ними можно поставить знак эквивалентности.

Для семантического анализа падежа, предлога и глагольной приставки мы использовали несколько классификаций.

1. Шанский Н.М.Тихонов А.Н. «Словообразование.Морфология»

2. Земская Е.А.«Современный русский язык. (Словообразование)».

2. Прииде же Киеву Володимиръ и вниде в монастырь печерьскы.

Первый этап:

монастырь – а) учреждение; б) место, в котором живут монахи, в) закрытое, уединенное.

вниде – а) войти; б) попасть внутрь.

вниде в монастырь – вошел в монастырь.

Второй этап:

в монастырь – жен. р., ед. ч., вин. п..

Третий этап: а) вин.п. – объект действия;

б) в (приставка) – пространственное значение (перемещение);

в) в (предлог) – пространственное значение (направление перемещения).

в (приставка) = в (предлог). Между предлогом и приставкой снова поставили знак эквивалентности, так как семантика предлога и приставки совпадает.

3. Вставь же скоро внидохъ в корабль.

Первый этап:

корабль – а) устройство; б) держится на воде; в) предназначено для передвижения на воде.

внидохъ - а) вошел; б) поднялся.

внидохъ в корабль – взошел на корабль.

Второй этап:

в корабль – муж. р., ед.ч., вин. п..

Третий этап: а) вин. п. – объект действия;

б) в (приставка) – пространственное значение (перемещение);

в) в (предлог) – пространственное значение (направление перемещения).

в (приставка) = в (предлог). Этот пример мы также отнесли к эквивалентному управлению, так как семантика приставки и предлога совпадает.

4. Изиде дивно изъ земли мьска, чловѣчьскымъ гласомъ глаголющи и проповѣдающеи наитие языка.

Первый этап:

земля - а) почва; б) мир; в) территория.

изиде - а) выйти.

изиде изъ земли – вышел из земли.

Второй этап:

изъ земли - жен. р., ед.ч., род.п..

Третий этап: а) род.п. – пространственное значение;

б) из (приставка) – пространственное значение (перемещение);

в) из (предлог) – пространственное значение (направление перемещения).

из (приставка) = из (предлог). Семантика приставки и предлога совпадает, поэтому между ними знак эквивалентности.

5. И нача стязатисА с нимъ о врачевни хитрости.

Первый этап:

ним – нач.ф. он – местоимение, обозначающее лицо мужского пола.

стязатисА – а) состязались; б) сошлись; в) приблизились друг к другу в пространстве.

стязатисА с ним – состязался с ним.

Второй этап:

с нимъ – муж. р., ед.ч., твор.п..

Третий этап: а) твор.п. – объект действия;

б) с (приставка) – перемещение в пространстве.

в) с (предлог) – перемещение в пространстве по направлению к объекту, координация перемещения.

с (приставка) – общее, с (предлог) – частное.

с (приставка)←с (предлог). В данном случае предлог мы рассматривали как частное, а приставку как общее, идет включение частного в общее. Этот пример мы отнесли к имплицативному управлению.

6. Наидоша бо срацини на Палестиньскую землю.

Первый этап:

земля – а) почва; б) мир; в) территория.

наидоша – а) войти; б) сойти; в)напасть.

наидоша на землю – напали на землю.

Второй этап:

на землю – жен. р., ед.ч., вин. п..

Третий этап: а) вин. п. – объект действия;

б) на (приставка) – пространственное значение (перемещение).

в) на (предлог) – пространственное значение (направление перемещения).

на (приставка)←на (предлог). Этот пример мы также отнесли к имплицативному управлению и между предлогом и приставкой поставили знак включения.

7. Но оумыкиваху оу воды двца и Радимици и вАтичи и сьверь.

Первый этап:

вода – а) жидкость; б) питье; в) река.

оумыкиваху – а) воровать; б) брать то, что тебе не принадлежит.

оумыкиваху оу воды – похищали возле реки.

Второй этап:

оу воды – жен.р., ед.ч., род. п..

Третий этап: а) род. п. – косвенный объект действия;

б) оу (приставка) – пространственное значение (перемещение в пространстве).

в) оу (предлог) – пространственное значение (нахождение).

оу (приставка) V оу (предлог). В данном случае значение приставки и предлога не совпадают, поэтому между ними мы поставили знак дизъюнкции.

8. И възвративъя Яровславъ, приде Новгороду, и посла за море по варягы.

Первый этап:

варягы – а) народность (скандинавы); б) племя.

посла - а) послал; б) отправил.

посла по варягы – отправил к скандинавам.

Второй этап:

по варягы – мн.ч., дат. п..

Третий этап: а) дат. п. – объект на который направлено действие;

б) по (приставка) – завершенность действия (зарождение вида глагола).

в) по (предлог) – объектные отношения.

по (приставка) V по (предлог). Здесь также семантика предлога и приставки различается, и между ними мы поставили знак дизъюнкции.

В результате анализа мы пришли к выводу, что во всех случаях параллельного употребления приставок и предлогов оба средства восходят к одному элементу, но семантический анализ показал, что семантические отношения между приставкой и предлогом бывают разные:

1. полное эквивалентное управление, при котором семантика предлога и приставки совпадает (1, 2, 3, 4).

2. имплицативное управление, которое заключается в семантической соотнесенности предлога и приставки, как общее и частное (5, 6):

приставка – общее,

предлог – частное.

3. дизъюнктивное управление, при котором предлог и приставка представляют разное значение (7,8).

Литература:

1. Дж.Фодор Дж.Катц «О структуре в семантической теории» // Лингво.-1963, №38
2. Земская Е.А. Современный русский язык (Словообразование) М.; «Просвещение», 1973
3. Шанский Н.М. Тихонов А.Н. Словообразование. Морфология. М.; «Просвещение», 1987
4. Иванов В.В., Сумникова Т.А., Панкратова Н.П. Хрестоматия по истории русского языка. М., «Просвещение», 1990

СТУДЕНТ ТҰЛҒАСЫНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ ПРОЦЕСІН ЗЕРТТЕУ

*Ерғалиева Г.А.,
аспирант ЗКГУ*

Біздің зерттеулеріміз М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университеттің жанынан құрылған Республикалық «Өзін-өзі тану» эксперименттік алаңында 2002 жылдан бастап жүргізілді. Онда студент тұлғасының қалыптасуына өзін-өзі тануының педагогикалық алғы шарттары зерттелінді.

Алғашқы зерттеуіміздің кезеңі студенттердің өзін-өзі тану және жеке тұлғалық белсенділік деңгейін анықтауға арналды. Ол үшін Димидова И.Ф., Регуш Л.А өзін-өзі тану белсенділігін анықтау үшін ұсынған кешендік интеграцияланған педагогикалық және психологиялық синхрондық анықтау әдістері қолданылды. Бұған дейінгі ғалымдар Ш. Амонашвили, Луизы Хей т.б. пікірлері бойынша, тұлғаның өзін-өзі тану деңгейінің кейбір байланыстарын атап кеткен. Ш. Амонашвили: «Педагог жұмысын қарапайым қарастырудан қарағанда оны өзін-өзі тану барысындағы шығармашылық жұмыс деп санаған жөн. Ол қасиет адамның ішкі әлемінің интеллектуалдық және психологиялық танымының тереңдігіне байланысты», - деп келтіреді. Осыған орай жұмыс мақсатына сай өзін-өзі тану белсенділігін анықтау барысында, өзін-өзі тану мен тұлғалық белсенділігінің бірлігін, әртүрлілігін, және өзін-өзі танудың тұлғалық белсенділіктің қалыптасуына беретін ықпалын анықтау үшін студенттерге жоғарыда көрсетілген интеграцияланған кешендік синхрондық педагогикалық және психологиялық анықтау әдістерін жүргіздік.

Зерттеу жұмыстары арнайы Республикалық эксперименттік алаң бойынша дайындалып берілген «Өзін-өзі тану» пәнін жүргізуге арналған бағдарламаны негізге ала отырып, студент дәптері, хрестоматия, жеке әдебиеттер, музыкалық шығармалар, күй таспа т.б. қолданылып жүргізілді. Экспериментте «Өзін-өзі тану» курсының студенттердің жеке тұлғалық белсенділігін қалыптастырудағы ықпалын анықтау жұмыстары өткізілді. Алдымен жаңа топқа енген студенттердің бүгінгі көзқарасының деңгейі, өзіндік ішкі және сыртқы ортаны танудағы бұған дейінгі қалыптастырған көзқарастарын анықтау және өзіндік танымды жоғарлату арқылы студенттердің өзін-өзі тану белсенділігін арттыру көзделді.

Студенттердің өзін-өзі танымының деңгейін және тұлғалық белсенділігінің дәрежесін анықтау үшін келесі сауалнамалар мен бақылау тестілері жүргізілді.

«Өзін-өзі тану» сабағында студенттердің өзін-өзі тану деңгейі мен тұлғалық белсенділігін анықтау үшін экспериментке қатысушы үш факультет студенттеріне /106 студентке/ сауалнамалық жұмыстар жүргізілді. Сауалнамалық жұмыс «Өзін-өзі тану» сабағында 2-ші тақырыпта қамтылды. Сауалнама қорытындысы бойынша студенттердің 25 пайызы мүлдем сұраққа жауап беруден бас тартты. Ал 33 пайызы бір-бірінен көшіріп, өз ойларының жоктығын аңғартса, 42 пайызы сұрақты үйге алып кетіп, оларды осы жолға, бағыттаған үлкендермен ақылдасу керек екендігін айтып, өмірлік жолға, тіпті өздерінің талабына, ерік-жігеріне санаспай, өздерінің ата-аналарының, тума-туыскандарының айтқандарымен ілесіп келгендігін көрсетті.

Жоғары оқу орнына келген студенттердің енді олардың өз мамандығына қандай икемі бар?, Олардың жеке тұлғалық белсенділігі қандай?, Жалпы олар болашақтан хабары бар ма?, Не үшін мамандықты тандады? Оларды осы мамандыққа өз бойындағы таланты ма, әлде өзге ой жетегі алып келді ме? - деген сауалдардың шешімін табу мақсатында оларға «Бөбек қоры» орталығында алғаш рет дайындалып шыққан «Өзін-өзі тану» «Б» оқу бағдарламасының жүйесіндегі дайындалған «Лири» тестісін бағытқа ала отырып, оны толықтырып /тұлғалық белсенділік деңгейін анықтайтын сұрақтармен/ студенттер тестілік жүйеден өткізілді. Тестілеу барысында 130 сауал берілді. Студенттердің тестілік жүйеден алған қорытындысында олардың өзін-өзі танымының белсенділігінің үш деңгейін ажыратуға мүмкіндік берді. Жоғарғы, ортаңғы және төменгі деңгей.

Студент берілген тестілік жүйедегі сұрақтарды оқи отырып, әрбір сауалға, егер өзінің бойынан табылса +; егер өз бойында жоқ болса – белгісін қойып жауап берді.

Лири тестісі бойынша екі топтың да өз-өзін тану, бағалау нәтижесі өте төмен көрсеткіштерге ие болды. Олардың болашақ мамандыққа деген көзқарастары, ішкі қиялдары, ойы, елестету қабілеті, өзін-өзі тану белсенділігі төмен көрсеткіштерді көрсетті. Бұдан соң студенттердің өзін-өзі тануының тұлғалық ерекшеліктерінің жеке белсенділікке әсерін анықтау үшін келесі тестілік зерттеулер жүргізілді.

Психологиялық және педагогикалық әдіс-тәсілдерді модификациялау және интеграциялау арқылы студенттердің өзін-өзі тану деңгейі мен жеке тұлғалық белсенділігінің арақатынасы мен даму сатысын анықтау тестілерін жүргізу.

Кесте 1

Студенттердің өзіндік таным деңгейлері	Тұлға ерекшеліктеріне сай өзін-өзі танудың айқындалу деңгейлері.
Жоғары деңгей	Өзін-өзі тануға қабілетті; өзіне толықтай жетік баға бере алады; өзін бағалау арқылы өзін-өзі тану белсенділігінің деңгейін арттыруға қабілетті; өз

	бойындағы қабілетті жоғары бағалайтын; өмір құндылығын шын мәнінде аңғара білетін; өмір жайлы түсінігі ішкі дүниесінен кеңінен орын алған; адамдармен тіл табысы жоғары; өмірге қабілетті; өз белсенділігін іс жүзінде пайдалана алады.
Орташа деңгей	Коммуникативтік бақылау орташа. Өте шынайы. Өзін-өзі, қоршаған ортаны тани алғанмен еркін дами алмайды. Өзіндік танымның ішкі мәніне терең үңілу процесі төмен. Алға ұмтылу дәрежесі орташы. Өз бастамасы шамалы.
Төменгі деңгей	Өзін-өзі коммуникациялық бақылау төмен. Мінез-құлқы орнықты және оны жағдайдың өзгеруіне байланысты өзгертіп отыруды қажет деп таппайды. Қарым-қатынаста өзін шынайы ашуға қабілетсіз. Кейбіреулер мінезінің тіктігіне байланысты «ыңғайсыз адам» деп есептейді. Өзінің шығармашылық белсенділігін төмен деп ойлайды, дамытуға қабілетсіз.

Кесте бойынша алынған нәтижелерді сараптай отырып осы деңгейлер бойынша студенттерге әрі қарай өзін-өзі дамыту сауалнамалары мен тестілер жүйесін қолдану арқылы экспериментімізді жалғастырдық.

«Мен әр адамның ішінде күш атасының өмір сүретіндігіне сенемін», - деп, Луизы Хей өз еңбегінде осылай адамның ішкі дүниесінде үлкен күш бар екендігін, сол күшті дұрыс бағытқа жұмсағанда ғана ол өз мақсатына жете алатындығын дәлелдейді. Сол себептен біздер әрбір студенттің ішкі қалпын, оның сезім дәрежесін анықтау - олардың өз ойлары бойынша осы мамандықты игеруге дайын ба?, Әрі қарай оның өз бойындағы жетістіктерін дамытуға не кедергі жасайды?, Тұлғаның өзін ұстауы, тұрақтылығы өзіне сенімділік дәрежесі, алға қарай ұмтылуы осы жағдайларды анықтау барысында экспериментке алынған физика-математика факультетінің 20 студенті және бақылау тобындағы дене шынықтыру, бастапқы әскери дайындық факультетінің 20 студентіне келесі «Жетістікке жету себептері және сәтсіздіктен қорқу» /А.Реана/ сауалнамасын өткіздік. /Сауалнама мәтіні диссертацияның қыстырма бөлімінде көрсетілген/ Сауалнама бойынша бақылау тобы мен эксперимент тобындағы студенттердің жауабы бірқалыпты айырмашылығы аз ғана көрініп отырды. Студенттер берілген 20 бекіту сұрақтарына жауап берді. Олардың **75 пайызы 1-7 бал** аралығында жинады. Студенттердің осы **75 пайызы** жауапты тапсырмадан бас тартып, тіпті берілген сұраққа кейбіреулері жауап таба алмай дағдарысқа ұшырап отырды. Олар тапсырманы бастамас бұрын одан қорқып, - Ол ауыр ма?, бұл сұрақтарға жауап бермесек тест қорытындысы қалай болады деген сауалдар беріп, күні бұрын қобалжу рең танытты. Тіпті алдын-ала егер мен аз бал жинасам не болады? – деп уайымға түсіп, өздерінен жоғары-ау деп ойлаған балалардан тапсырма жауабын көшіруге

дайындалды. Студенттердің көбі өз ісіне сенімсіз қарады. Бұның барлығы бірігіп адамның бойындағы бар қабілетінің көрінуіне кедергі жасап, өзін-өзі тану белсенділігінің деңгейін төмендетуге әкеліп соғатыны көрінді. Ал студенттердің **12 пайызы 14-пен 20** аралығындағы балды жинады. Бағалау критеріі бойынша бұл студенттердің бойында оң қасиеттері жоғары, бастаған істі жетістікке жетелейді деп болжанады. Ал жетістікке жету түрткісі - ол жағымды құбылыс. Бұл студенттер бастаған істерін аяғына дейін орындауға тырысты. Олардың ойларынан өз мамандығына жету жолында тайсалмайтындығы, шеберлік лепі соғып отырды. Тестілік жүйені орындау барысында қабілеттілік танытты. Тестілік жүйені орындау барысында өз-өзіне сенімді, жауапты, бастама көтеруге дайын тұрып, сабақта белсенді отырды. Ал, студенттердің **13 пайызы 8-ден 13-ке** дейін бал санын алды. Бұл типтегі балаларда ішкі толғаныс ой жүйелері әлі де болса айқындалмағандығын көрсетті. Жас шамасының ересектігіне қарамастан, бұл балалар әлі күнге дейін алдына мақсат қойып, алға ұмтылу шеңбері өте тар, біреудің жетегімен жүретіндігін көрсетті. Келесі зерттеуіміздің әдіс-тәсілінде өзін-өзі тану белсенділік деңгейін анықтауда тұлғаның жеке басының ерекшеліктері дамуы бірінші орын алатындықтан, біздер алдымен тұлғаның жеке басының көңіл-күйін, мазасыздану дәрежесін анықтауды жөн көрдік. Бұл үшін Ч.Д. Спилберг, Ю.Л. Ханин әдістемесі бойынша «Реактивті және жеке үрейлікті анықтау» әдісін қолдандық. Сабақ барысында екі топтың да студенттерінің жеке басының үрейлігі басым болып шықты. Олар жаңа өмірге, жаңа санаға өте қорқынышпен, үрейлілікпен қарап, көңілдерін мазасыз ой тұмшалайтындығын олардың жинаған бал санын реактивті үрейлену және тұлғалық үрейлену дәрежесін жұмыс тәртібінде берілген формуламен есептеу арқылы көзімізді жеткіздік. Студенттердің **67% -ы 46-дан** жоғары бал жинаса, **24% -ы 31-ден 45-ке** дейінгі аралықта бал санын көрсетті. Ал қалған **9% -ы 30** және одан да төмен бал сандық көрсеткіштерге ие болды. Зерттеу барысында жоғары оқу орнының студенттерінде жеке бас үрейлену дәрежесі өте жоғарғы қалыпта екендігін көрсетті. Бұл жағдай олардың алға қарай дамып, өз мамандығын тұрақты шыңдап дамытуға бойында жоғарғы үрейлілік әсер ететіндігін көрсетті. Оларды жоғарғы маман иесі етіп дайындау бағытында әуелі өз бойындағы шеберліктерін қорықпай меңгеріп алу керектігін түсіндіріп, өз ойларын, өзіндегі бар қабілетін ашық көрсетуге қорықпай аяғын нық басуға тәрбиелеу керектігі көрінді. Келесі әдіс-тәсіліміз тұлғаның бағыттылығын анықтауға бағытталды. Негізгі мақсат жеке адамның жаны нені қалайды?, Оны қай жағынан дамыту керек? Неге икемді? Оған өмірдегі қандай жағдайлар ұнайды?, Ұнаса несімен ұнайды? Мұғалім тұлғасын қалай түсінеді?, Өз қиялындағы мұғалім қандай болуы керек?, Ол өз арманы арқылы неге жетем деп ойлайды? Алдағы мақсаты қандай? деген сұрақтардың шешімін тауып отырып,

студенттердің бағыттылығын анықтау болды. Студенттермен санасып, олардың бағыттылығын анықтағанда ғана, оны әрі қарай шындап дамытуға мүмкіндік болары сөзсіз деп ойлаймыз. Әдістің аяғында студенттердің «Өзіне»/Мен/ бағыттылығы **48% /пайызды/** құрады. Студенттердің бұл пайызы өз-өзіне баға беруі қоршаған ортаға байланыссыз өз бетімен жасалынып, өздерінің жұмысы алға басу үшін олар тек алға басуды ойлайтындығын өз ойларының желісімен көрсетіп отырды. Бірақта екі топ өкілдерінің ішінен бұл бал санын жинаған бала саны өте төмен болды. Студенттердің «Қарым-қатынасқа» /Пікірлесу/ бағыттылығы - **32% /пайызы /** кез-келген жағдайда адамдармен тез тіл табысуға дайын тұратындығын, белгілі-бір істі бірігіп жасағанды ұнататындығын, басқаға көмек беруге өте ыңғайлы екендігін көрсетті. Студенттердің «Іс-әрекетке» /Іске/ бағыттылығы **20% /пайызы/-** өте күрделі жауапты істерді шешуге қызығушылығы жоғары, өз ісінде шығармашылық белсенділігі өте жоғары, өз пікірінде тұруға қабілетті, көпшіліктің арасында белсенділігімен көзге түсті.

Студенттердің өзін-өзі тану белсенділігіне әсер ететін оның өзінің ішкі өзін-өзі қабылдауы, өз-өзін бағалауы, өз ісінде шеберлігін іштей мойындауы екендігін бұдан бұрын белгілі психологтар Луизы Хей, К. Роджерс, ОШО, Ж.Аймауытов т.б. өз еңбектерінде дәлелдеп кетеді. Сондықтан тұлғаның бұл жағдайын анықтап алу үшін біздер студенттерге «Өз-өзін қабылдау шкаласын» ұсындық. Шкала бойынша жоғарғы /151-180/ бал аралығында студенттердің тек қана **14% /пайызы/**, орташа балды /11-150 аралығындағы балды/ **22% /пайыз/**, ал /36-110 бал аралығында/ төмен бал **64% /пайыз/** болды. Бұл көрсеткіш аса қуантарлықтай емес еді. Себебі болашақ маман иесі өз-өзіне сенімді, басқа кісілермен өте тез тіл тапқыш, қабілеті жоғары, белсенді болуы шарт.

УДК 81'367. 625. 43

ПРОБЛЕМА СУБСТАНТИВАЦИИ ПРИЧАСТИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (в сопоставлении с казахским)

*Искакова Д.Е.,
магистрант ЗКГУ*

Субстантивация причастий – это одна из разновидностей широко распространенного в грамматике явления транспозиции частей речи.

Павел Петрович жаңа алынған шаруашылық менгерушісі туралы айтты².

Причастие «управляющий», как видим, субстантивируясь, приобрело не только все морфологические и синтаксические признаки существительного, но и тождественное с ним функционирование в тексте.

О причастиях, перешедших в существительные в тюркских языках, Н. К. Дмитриев писал:

«Причастия настоящего времени, которые образуются от инфинитива через прибавление аффикса –шы (ші) (алушы – берущий, барушы – идущий) в современном языке утрачивают черты глагольности и переходят в разряд отглагольных существительных со значением профессиональности».³

Абсолютные субстантиваты могут иметь при себе определения, но сами не могут выступать определениями к существительным – это один из основных признаков данной степени субстантивации причастий в обоих сопоставляемых нами языках.

Новый управляющий – жаңа алынған шаруашылық менгерушісі.

Абсолютные субстантиваты русского языка претерпевают необратимые изменения грамматических категорий. Категория рода становится независимой.

м.р.

Как отравленный ходил он с места на место.

(Тургенев. Отцы и дети.)

м.р.

ж.р.

Отравленный – отравленная.

Категория числа абсолютных субстантиватов также приобретает самостоятельность. Абсолютные субстантиваты выступают во всех синтаксических функциях, свойственных обычному существительному.

Некоторые субстантиваты абсолютной степени вытесняют соответствующие им по семантике существительные или существуют наравне с ними, синонимичны им:

Я решил не держать вольноотпущенников, бывших дворовых.

(Тургенев. Отцы и дети.)

Вольноотпущенники / вольноотпущенные – синонимы.

Бұрын малай болып, қазір басыбайлықтан босағандарды төңіректете бергім келмеді.

Босағандар / босаған адамдар – синонимы.

Статус неполной субстантивации имеют те причастия, которые, хотя и выступают в основном как существительные, все же в связи с наличием в языке омофонных причастий полностью с последними не порвали:

Цари тоже посещают умирающих.

(Тургенев. Отцы и дети.)

Причастие в обоих языках представляет собой особую глагольно-именную форму, которая обозначает действие, приписываемое лицу или предмету как их признак, свойство, которые проявляются во времени¹.

Причастие в русском и казахском языках обладает важной чертой прилагательного – способностью субстантивироваться.

Проблема субстантивации в русском языке неоднократно привлекала внимание известных языковедов 19-20 вв.:

Востокова А. Х., Буслаева Ф. И., Потебни А. А., Шахматова А. А., Виноградова В. В., которые сформулировали ряд важных выводов в этой области.

По мнению большинства исследователей, в современном русском языке существуют два вида субстантивации – неполная и полная. В случае неполной субстантивации причастие переходит в разряд существительных при продолжающемся употреблении и в роли причастия.

что?
Ср.: Она любила вспоминать *прошедшее*.

какой?
Прошедший мимо меня *человек* был погружен в свои мысли.

При полной же субстантивации происходит окончательный переход причастий в разряд существительных, с потерей возможности употребления как причастия.

Например:

На манеже появился *ведущий* в своих крахмальных латах и черном фраке.

(Нагиби. Далеко от войны.)

Анализ языковых фактов позволяет выделить отдельно и случаи окказиональной субстантивации, которая предполагает переход причастий в разряд существительных лишь в условиях конкретного текста.

Например:

Взамен его входил очередной *ждущий* и робко направлялся к столу экзаменатора, влажными пальцами вытягивал билет.

(Греков. Кафедра.)

Сопоставительный анализ грамматических фактов разноструктурных языков, какими являются русский и казахский, позволяет нам говорить о продуктивности явлений субстантивации причастий и в современном казахском языке.

Например, предложение:

Павел Петрович говорил о новом *управляющем*.

(Тургенев. Отцы и дети.)

сравним с казахским вариантом:

Связь между субстантивированным причастием и его несубстантивированным дублетом в сознании говорящих еще в какой-то мере сохраняется. Это доказывает и его эквивалент в казахском языке.

Патшалар да өлгелі жатқан кісілерге барады.

(Өлгелі жатқан кісілер – умирающие люди).

Характерная особенность неполных субстантиватов – возможность наряду с ними употребить оборот, включающий оморфное субстантивату причастие:

У дверей, над криво прибитой визитной карточкой, виднелась ручка колокольчика, и в передней встретила пришедших не то служанка, не то компаньонка.

(Тургенев. Отцы и дети.)

Неполные субстантиваты обычно относятся к одному из трех грамматических родов.

Субстантиваты этого типа, обозначающие лицо, имеют, как правило, и категорию числа. Неполным субстантиватам свойственны также синтаксические функции имени существительного.

Что же касается окказиональной субстантивации, то следует заметить, что в этих случаях субстантивация затруднена, случайна, ибо сочетания, на которые опираются субстантиваты этого типа, малоизвестны говорящим, не характерны для языка.

Она не решалась войти в гостиную, пока в ней раздавались голоса спорящих.

(Тургенев. Отцы и дети)

(спорящие – Е. Базаров и П. Кирсанов)

Смысл субстантивированного слова может быть установлен только из контекста.

Грамматическая природа окказиональных субстантиватов тождественна грамматической природе обычных имен существительных.

Сопоставительный анализ явления субстантивации причастий в современном русском и казахском языках способствует выявлению интегральных и дифференциальных признаков субстантивированных слов в разноструктурных языках, что в свою очередь содействует оптимизации преподавания русского языка в нерусской (казахской) аудитории.

Переход причастия в существительные в обоих языках сопровождается изменением не только в семантике, но и в морфологических свойствах и синтаксическом функционировании его (субстантиваты выступают в синтаксических функциях существительного).

Примечание:

¹ Розенталь Д.Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва. «Просвещение», 1976.

² «Отцы и дети». Тургенев. перевод на казахский язык К. Жармагамбетов. Алматы., «Жазушы», 1977.

³ Дмитриев Н. К. Грамматика башкирского языка. Москва., 1948, стр. 190.

УДК 801.7:930. 27

ЭПИГРАФ КАК «ЧУЖОЕ» СЛОВО В ТЕКСТЕ

Кляус Ю.В.

Научный руководитель Опря О.В.

Приискав к каждой главе приличный эпиграф...

А. С. Пушкин. «Капитанская дочка»

Феномен эпиграфа на сегодняшний день мало изучен, хотя ни одна публикация без него не обходится. Согласно определению словаря литературоведческих терминов, эпиграф – (от греческого *epigraphe* – надпись) – так в Древней Греции называлась надпись на могильном памятнике. Позднее эпиграфом стали называть цитаты, пословицы, изречения, отрывки из стихотворений, которые автор помещал после заглавия произведения или перед отдельными главами, стремясь пояснить их замысел, идею. Изучением эпиграфов занимается специальная наука – эпиграфика, вспомогательная историческая дисциплина (В.Козловский)[28]. Различные ученые по-разному рассматривают эпиграф. В.Е. Хализев различает "основной текст" и "побочный текст" произведения. К последнему, кроме заглавия, примечания, посвящения, авторского предисловия, перечня действующих лиц и ремарок, он относит и эпиграф[34]. Е. А. Козицкая занимается проблемой взаимоотношений составных элементов в произведении. Она уделяет внимание эпиграфу, утверждая, что итоговый смысл стихотворения может быть понятен только в том случае, если будет проанализирован "диалог" между эпиграфом и текстом. С. Д. Кржижановский определяет эпиграф то как "надтекст", то как "обогащенное заглавие", отмечая при этом, что "взаимозависимость между эпиграфом и текстом" еще "ждет ... выяснения"[15]. Н.А. Кузьмина рассматривает эпиграф в коммуникативном пространстве текста. Понятие коммуникативного пространства, введенное Б.М. Гаспаровым, призвано обозначить

некую "мысленно представляемую среду", "духовный ландшафт", в который погружено высказывание и который необходим для того, чтобы создать или интерпретировать сообщение[7]. Уникальным ориентиром на этой "духовной картине местности" является эпиграф. Кузьмина рассматривает эпиграф как коммуникативный знак, сущность которого создается и обнаруживается только в процессе функционирования. Функционированием для эпиграфа можно считать его включение в структуру генетически чужого для него текста.

Таким образом, в работах ученых встречается только упоминание об эпиграфе. В данное время нет ни одного научного труда крупных ученых-литературоведов, где была бы досконально изучена проблема эпиграфа. А между тем, стоит выяснить, для чего эпиграф нужен вообще, с какой целью его используют? Действительно ли эпиграф выступает как откровенно "чужое" слово, или его роль в тексте значительна?

Эпиграф изначально маркирован как "свое-чужое" слово. С одной стороны, эпиграф – узнаваемая форма другого текста (он четко отделен от собственно авторского слова как откровенно инородный элемент и графически изолирован: сдвиг вправо, рамка белого незаполненного пространства (поле) вокруг), с другой стороны, он интегрирован в авторский текст. Особое положение эпиграфа определяется не в последнюю очередь тем, что он тяготеет к статусу мини-текста, "текста в тексте". Эпиграф представляет собой завершённый фрагмент текста, имеющий некий законченный смысл и функционирующий в качестве относительно самостоятельного высказывания. Он входит в авторский текст как особая, не равная авторской позиция и именно поэтому специально выделен. Эпиграф отсылает нас к исходному тексту и вызывает определенные ассоциации. *Все произведение строится с учетом эпиграфа, соотносится с выраженной в нем позицией. Для пояснения обратимся к следующей истории. В 1889 году, 3 декабря в журнале "Русский сатирический листок" (№ 48) за подписью "Ал. К-рин" был напечатан "Последний дебют" - первый рассказ Куприна. Опубликовать рассказ Куприну помог Лиодор Иванович Пальмин, поэт и переводчик, входивший некогда в круг "демократов-шестидесятников"[17]. Куприн для своего произведения выбрал следующий эпиграф:*

*Я, раненый насмерть играл,
гладьяторов бой представляя...*

Гейне [18].

В этом произведении рассказывается, как обольщенная режиссером трагическая актриса принимает на сцене яд и гибнет. (Исследователи предполагают, что в рассказе Куприна отразилась история Е. П. Кадминой, но эта гипотеза не подтверждена никакими

доказательствами). В первую очередь, нужно объяснить эпиграф: Гладиатор – в Древнем Риме боец из рабов и военнопленных, сражающийся с другим бойцом или зверем. Автор эпиграфа представляет себя гладиатором, раненым насмерть, который должен сыграть самого себя. Поэтому, с одной стороны, эпиграф прямо соотносится с содержанием текста: сюжет трагедии, которую актриса играет на сцене, парадоксально схож с ситуацией, которая сложилась у нее в реальной жизни. Построение фабулы эпиграфа и построение фабулы рассказа Куприна парадоксально перекликаются. С другой стороны, слова эпиграфа – осознание автором последствий за написание им рассказа. За эту публикацию А. И. Куприн получил в Александровском училище взыскание (двое суток карцера), так как юнкерам было запрещено выступать в печати. Выражение "раненый насмерть" – означает, что Куприн знал, что его ожидает, но тем не менее, "играл, гладиаторов бой представляя". Таким образом, если взглянуть на эпиграф с точки зрения логики замысла автора "Последнего дебюта", то он (замысел) выступает как бы главным тезисом, который раскрывается, детализируется, аргументируется, наполняется конкретным жизненным материалом в ходе развития художественного повествования. А если бы эпиграфа к "Последнему дебюту" не было, то позиция автора до конца не была бы понятна и ясна. Куприн показал, что настоящее художественное произведение немислимо без посвящения, а тем более эпиграфа.

Мода на эпиграфы была всегда. В XVIII веке в литературе эпиграфы встречаются, начиная с творчества Д.И. Фонвизина: «Беззакония моя аз познах и греха моего не покрых»[33] ("Чистосердечное признание в делах моих и помышлениях"). У М.Н. Муравьева в его сочинении "Дщицы для записывания" эпиграфом служит цитата из "Метаморфоз" Овидия: «Кого называют Хаос...»(пер)[22]. В XIX веке мода на эпиграфы не угасает. Так, у А.С. Пушкина в его стихотворении «Свободы сеятель пустынный...» эпиграфом выступают слова из Библии: «Изыде сеятель сеяти семена своя» [23]. Роман Ф. М. Достоевского "Белые ночи" открывается эпиграфом-цитатой произведения И.С.Тургенева «...Иль был он создан для того, Чтобы побыть хотя мгновенье В соседстве сердца твоего?..» [11]. К роману "Бесы" Достоевский выбрал такие эпиграфы: первый – из Пушкина: «Хоть убей, следа не видно, Сбились мы, что делать нам? В поле бес нас водит, видно, Да кружит по сторонам. Сколько их, куда их гонят, Что так жалобно поют? Домового ли хоронят, Ведьму ль замуж выдают?»; второй – из Библии: «Тут на горе паслось большое стадо свиней, и они просили Его, чтобы позволил им войти в них. Он позволил им. Бесы, вышедши из человека, вошли в свиней; и бросилось стадо с крутизны в озеро и потонуло. Пастухи, увидя случившееся, побежали и рассказали в городе и по деревням. И вышли жители смотреть случившееся и,

пришедши к Иисусу, нашли человека, из которого вышли бесы, сидящие у ног Иисусовых, одетого и в здравом уме, и ужаснулись. Видевшие же рассказали им, как исцелился бесновавшийся»[12]. А эпиграфом к роману Достоевского "Братья Карамазовы" выступают следующие слова: «Истинно, истинно говорю вам: если пшеничное зерно, падши в землю, не умрет, то останется одно; а если умрет, то принесет много плода. (Евангелие от Иоанна, гл. XII, ст. 24.)»[13]. Роман Л.Н. Толстого "Анна Каренина" открывается цитатой из Библии: «Мне отмщение, и аз воздам» [29]. Словами из Библии начинается другой его роман – "Воскресение": «Матф. Гл. XVIII. Ст. 21. Тогда Петр приступил к нему и сказал: господи! сколько раз прощать брату моему, согрешающему против меня: до семи ли раз? 22. Иисус говорит ему: не говорю тебе: до семи, но до седмижды семидесяти раз. Матф. Гл. VII. Ст. 3. И что ты смотришь на сучок в глазе брата твоего, а бревна в твоем глазе не чувствуешь: Иоанн. Гл. VIII. Ст. 7. ... кто из вас без греха, первый брось в нее камень. Лука. Гл. VI. Ст. 40. Ученик не бывает выше своего учителя; но и усовершенствовавшись, будет всякий, как учитель его» [30]. Цитированием строк из творчества Шиллера начинается "Песнь торжествующей любви" И.С.Тургенева: «Дерзай заблуждаться и мечтать»[31]. Эпиграф к рассказу "Лес и степь" Тургенева из "Записок охотника" таков: «...И понемногу начало назад Его тянуть: в деревню, в темный сад, Где липы огромны, так тенисты, И ландыши так девственно душисты, Где круглые ракиты над водой, С плотины поклонились чередой, Где тучный дуб растет над тучной нивой, Где пахнет конопелью да крапивой... Туда, туда, в раздольные поля, Где бархатом чернеется земля, Где рожь, куда ни киньте вы глазами, Струится тихо мягкими волнами. И падает тяжелый желтый луч Из-за прозрачных, белых, круглых туч; Там хорошо..... (из поэмы, преданной сожжению)»[32]. В XX веке мода на эпиграфы не прошла, а усилилась, это не в последнюю очередь связано с таким явлением как интертекстуальность. **ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ**, термин, введенный в 1967 году теоретиком постструктурализма Юлией Кристевой (р. 1941) для обозначения общего свойства текстов, выражающегося в наличии между ними связей, благодаря которым тексты (или их части) могут многими разнообразными способами явно или неявно ссылаться друг на друга. Ю.Кристева пишет: "Любой текст строится как мозаика цитат, любой текст есть продукт впитывания и трансформации какого-либо другого текста"[16]. Эпиграф в этом смысле является одной из таких "цитат" в мозаике произведения. Но у каждой "цитаты" есть свой *источник*. Так, слова к эпиграфу могут быть взяты :

1. Из «Библии»: «И Господь Бог поставил меня среди поля, и оно было полно звезд» (Бунин И.А. "Иудея") [5]

2. Из художественных произведений зарубежной литературы: *«In my beginning is my end T. S. Eliot»* (Ахматова А. А. "Поэма без героя") [1]
3. Из художественных произведений русской литературы: *«Жестокое, сударь, нравы... Островский»* (Короленко В.Г. "Яшка") [14]
4. Из фольклора: *«Мені нудно в хаті жить, Ой, вези ж мене из дому, де бегацько громо, громо, де гопцюють все дівки, де гуляють парубки (Из старинной легенды)»* (Гоголь Н.В. "Вечера на хуторе близ Диканьки") [9]
5. Из периодических изданий: *«В *** громили памятник Пушкину; в *** артисты отказались играть «На дне» (газетное сообщение)»* (Брюсов В. Я. "М.Горькому в июле 1917 года") [4]
6. Эпиграфом может выступать цитата из письма автора самого произведения. Например, в "Книге воспоминаний" (так называет это произведение сам автор) "Праздник, который всегда с тобой" Э.Хемингуэя эпиграфом является отрывок из письма Хемингуэя другу (1950г): *"Если тебе повезло и ты в молодости жил в Париже, то, где бы ты ни был потом, он до конца твоих дней останется с тобой, потому что Париж – это праздник, который всегда с тобой"* [35].

При этом функции эпиграфа не менее разнообразнее его источников. 1) Эпиграф дает субъективную информацию, то есть сообщение об авторе, его литературных вкусах, может показать эрудицию автора (может быть несколько цитат из разных источников), авторское видение мира. Так, зная, что молодой А.А. Блок часто использует в своих стихотворениях эпиграфы и внутритекстовые цитаты из произведений А.А. Фета и В.С. Соловьева, мы можем определить его литературную ориентацию. Эпиграфом к стихотворению А.А. Блока "Предчувствую Тебя. Года проходят мимо..." выступают строчки из стихотворения В.С. Соловьева: *«И тяжкий сон житейского сознания Ты отряхнешь тоску и любя»*. Цитированием строк стихотворения В.С. Соловьева начинается другое стихотворение Блока "Не сердись и прости. Ты живешь одиноко...": *«... и поздно желать, Все минуло: и счастье, и горе»*. К стихотворению "Знаю, бедная, тяжкое бремя..." Блок также подобрал эпиграф из творчества Соловьева: *«Смерть и время царят на земле – Ты владыками их не зови»*. А эпиграфом к стихотворению "Сумерки, сумерки вешние..." Блока выступают слова из стихотворения Фета: *«Дождешься ль вечерней порой Опять и желанья и лодки, Весла и огня за рекой?»*. Строки из стихотворения Фета открывают следующее стихотворение Блока "Еще бледные зори на небе...": *«Несбыточное грезится опять»* [2]. 2) Эпиграф дает содержательно-фактуальную информацию, то есть эпиграф задает

тему, которую подхватывает и развивает следующий за ним текст. Фрагмент стихотворения П.А.Вяземского «Первый снег», избранный в качестве идейно-тематического пролога первой главы романа в стихах «Евгений Онегин» А.С.Пушкина, ориентирован на создание косвенной характеристики героя и относится также и к обобщающей картине мировоззрения и настроений, присущих «молодой горячности»: *«И жить торопится и чувствовать спешит»* [24]. Погоня героя за жизнью и скоротечность искренних чувств аллегорически вычитывались из названия печального раздумья Вяземского «Первый снег»: *«Единый беглый день, как сон обманчивый, как привиденья тень, Мелькнув, уносишь ты обман бесчеловечный!»*. Финал стихотворения – *«И чувства истоцив, на сердце одиноком нам оставляет след угаснувшей мечты...»* – соотносится с духовным состоянием Онегина, у которого *«уж нет очарований»*. 3) **Эпиграф дает содержательно-концептуальную информацию**, то есть эпиграф выявляет идею, концепцию произведения. Таков знаменитый эпиграф к гоголевскому «Ревизору», появившийся в тексте через шесть лет после создания комедии: *«На зеркало неча пенять, коли рожа крива. Народная пословица»*. [10] Гоголь в своей бессмертной комедии показал нам бесчестие развратных чиновников, которые обвиняя Хлестакова во лжи, сами погрязли в тине неправды. И автор эпиграфом хотел еще раз подчеркнуть, что «неча пенять» на другого, пока сам не разобрался в своем «непорядке». И это относится не только к героям комедии, но и к обществу в целом. 4) **Эпиграф дает содержательно-подтекстовую информацию**. Комментарий В.Б. Шкловского раскрывает именно эту функцию эпиграфа к «Пиковой даме» Пушкина *«Пиковая дама означает тайную недоброжелательность (Новейшая гадательная книга)»* [25]: «Гадательная книга, да еще новейшая, изданная на серой бумаге в лубочном издательстве, – это мещанская книга, а не тайный фолиант на пергаменте» [37]. Эпиграф обнажает замысел Пушкина: создать не трагедию, а трагический фарс, развенчать героя наполеоновского типа. 5) **Эпиграф совмещает содержательно-фактуальную и содержательно-подтекстовую информацию**. Таков, например, эпиграф к стихотворению М.Ю. Лермонтова «Не верь себе» – *«Какое нам в конце концов дело до грубого лая всех этих кричащих шарлатанов, торговцев нафосом и изготовителей напыщенных слов, и всех паяцев, танцующих на фразе?»* [20], который не только задает тему лермонтовского стиха, но и выявляет его концепцию посредством обнажения субъективно-оценочного подтекста. Это ирония автора по отношению к своему герою-поэту, ирония, сближающая автора с голосом толпы, черни (известно, что Лермонтов для усиления этого акцента заменил *мне* в цитате Барбье на *нам*). Эпиграф, выполняя ту или иную функцию в тексте, тем самым связывается невидимыми нитями с произведением.

Эти связи неслучайны, они также нацеливают нас на определенную последовательность изложения, отличные, не свойственные другим произведениям, особенности. *Связи эпиграфа с текстом автора могут быть следующих видов:*

- **Эпиграф иногда раскрывает смысл заглавия.** В романе о гражданской войне в Испании "По ком звонит колокол" (1940) Эрнеста Хемингуэя несколько неожидан эпиграф из произведения английского поэта барокко XVII века Джона Донна, но он объясняет заглавие: *"Нет человека, который был бы как Остров, сам по себе, каждый человек есть часть Материка, часть Суши; и если Волной снесет в море Береговой Утес, меньше станет Европы, и также, если смоем край Мыса или разрушит Замок твой или Друга твоего; смерть каждого человека умяет и меня, ибо я един со всем человечеством, а потому не спрашивай никогда, по ком звонит Колокол: он звонит по Тебе"* [36]. Эпиграф, а в целом, и весь роман является призывом к братству людей.
- **Эпиграф может появляться полностью в тексте.** В повести Пушкина "Капитанская дочка" эпиграфом является пословица *"Береги честь смолоду"* [26], которая появляется как в начале произведения, так и в самом тексте: «Прощай, Петр. Служи верно, кому присягнешь; слушайся начальников; за их лаской не гоняйся; на службу не напрашивайся; от службы не отговаривайся; и помни пословицу: береги платье снову, а честь смолоду» [26].
- **Эпиграф тематически связан с текстом.** Например, в романе Рэя Брэдбери "451° по Фаренгейту" эпиграфом выступает научная справка: *"451° по Фаренгейту – температура, при которой воспламеняется и горит бумага"* [3]. В самом антиутопическом произведении повествуется о недалеком будущем, в котором существуют специальные "пожарные команды", сжигающие книги, так как книги считаются врагами человечества.
- **Слова из эпиграфа могут косвенно, не полностью появляться в тексте.** Цитирование Пушкиным В.А. Жуковского в начале пятой главы "Евгения Онегина" – *"О, не знай сих страшных снов ты, моя Светлана!"* [27] – отчетливо вскрывает ассоциацию с творчеством предшественника, подготавливает драматическую фабулу. Эпиграф-предостережение, осуществляя символическое иносказание, очерчивает и пределы богатого духовного содержания образа. В пятой главе "снится чудный сон Татьяне". Слово "Сон" косвенно встречается как в эпиграфе, так и в самом тексте. Связь эпиграфа с основным текстом обязательна, так как любое произведение строится с учетом эпиграфа. Написание школьных сочинений строится по этому же принципу. Эпиграф должен быть связан с темой сочинения, отображать основную мысль написанного. Мы должны научить школьников правильно подбирать эпиграфы.

Примером неудачного подбора эпитафия к сочинению можно считать следующую ошибку: к сочинению "Образы помещиков в поэме "Мертвые души" Н.В. Гоголя" ученик подобрал эпитафия: "Н.В. Гоголь – одна из ключевых фигур в литературном процессе первой половины XIX века. Е.Б. Скороспелова". Или следующий пример ошибочного подбора эпитафия: к сочинению "Композиция романа-эпопеи Л.Н. Толстого "Война и мир" был подобран эпитафия: "Лев Толстой - это целый мир. А.П. Чехов". Чтобы ученики таких ошибок не допускали, нужно учить подбирать эпитафии. Подбирать эпитафия можно не только к письменному сочинению, но и к устному. В таком случае ученикам нужно предложить заучить эпитафия наизусть.

- Таким образом, эпитафия, выполняя определенную функцию в тексте, является тематическим, сюжетным, концептуальным элементом текста. По замечанию Ю.М.Лотмана, любой текст одновременно "генератор новых смыслов и конденсатор культурной памяти" [21]. Эта культурная память непременно выразится в эпитафии, ведь цитаты из знакомых читателю и авторитетных художественных источников открывают для автора возможность создать многоплановый образ, рассчитанный на органичное восприятие контекстных значений, выполняя роль предварительных разъяснений, своеобразной экспозиции повествования. Эпитафия не просто "открывает" повествование, но и нацеливает нас на восприятие той или иной темы, так как в эпитафии обычно выражается основная идея, смысл. Эстетика эпитафий формирует индивидуальный потенциал произведения, окрашивая прецедентные художественные явления в особые смысловые интонации, подготавливая новый масштаб обобщения классических образов. Эпитафия – фактически "чужое" слово, но, попадая в динамику произведения, он гармонически сливается с текстом, и не только помогает выразить основную мысль, но и расширяет её. Ведь текст, по словам Б.М. Гаспарова, это "бездонная воронка"[8], втягивающая в себя, казалось бы, совершенно "чужие" слова, которые, на самом деле не просто отсылают нас к другому тексту, но и способствуют самовозрастанию смысла текста.

Литература:

1. Ахматова А.А. Поэма без героя // Ахматова А.А. СС: в 2тт. М.,1986. Т.1. С.290.
2. Блок А. Предчувствую Тебя. Года проходят мимо.... Не сердись и прости. Ты цветешь одиноко.... Знаю, бедная, тяжкое бремя.... Сумерки, сумерки вешние.... Еще бледные зори на небе..... //Блок А. СС: в 6тт. Л., 1980. Т.1. С.142, С. 144. С.161, С.155, С. 251.

3. Бредбери Р. 451° по Фаренгейту // Бредбери Р. Ростов-на-Дону, 1985. С.2.
4. Брюсов В.Я. Максиму Горькому в июле 1917 года // СС: В 7тт. М., 1974. Т.3. С.43.
5. Бунин И.А. Иудея // Бунин И.А. СС: в 9тт. М., 1965. Т.3. С.359.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
7. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. М., 1996. С.69.
8. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. М., 1996. С.333.
9. Гоголь Н.В. Вечера на хуторе близ Диканьки // Гоголь Н.В. СС: в 7тт. М., 1984. Т.1. С.16.
10. Гоголь Н.В. Ревизор // Гоголь Н.В. ПСС: В 7тт. М., 2001. Т. 4. С.6.
11. Достоевский Ф. М. Белые ночи // Достоевский Ф.М. СС: в 12 тт. Л., 1988. Т.2. С.152.
12. Достоевский Ф.М. Бесы // Достоевский Ф.М. СС: в 12тт. Л., 1988. Т.7. С.5.
13. Достоевский Ф.М. Братья Карамазовы. М., 2001г. С.5
14. Короленко В.Г. Яшка // Короленко В. СС: в 5тт. М., 1989. Т.1. С.96.
15. Кржижановский С.Д. Искусство эпитафия (Пушкин) // Литературная учеба. 1989. №3. С.112.
16. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. М., 1967. С. 98-99. См. также: Кристева Ю. Избранные труды. М., 2004.
17. Куприн А.И. СС: в 6тт. М, 1991. Т.1. С.7.
18. Куприн А.И. СС: в 6тт. М, 1991. Т.1. С.27
19. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. М., 1988.
20. Лермонтов М.Ю. Не верь себе... // Лермонтов М.Ю. СС. М., 1988. Т.1. С.176.
21. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. М., 1996. С.21.
22. Муравьев М.Н. Дщицы для записывания // Русская литература XVIII века. Л., 1970. С.543.
23. Пушкин А.С. Свободы сеятель пустынный... // Пушкин А.С. СС: в 10тт. Л., 1978. Т.2. С.145.
24. Пушкин А.С. Евгений Онегин // Пушкин А.С. ПСС: в 10тт. Л., 1978. Т.5. С.8.
25. Пушкин А.С. Пиковая дама // Пушкин А.С. ПСС: в 10тт. Л., 1978. Т.6. С.210.
26. Пушкин А.С. Капитанская дочка // Пушкин А.С. ПСС: в 10тт. Л., 1978. Т.6. С.258, С.262.
27. Пушкин А.С. Евгений Онегин // Пушкин А.С. ПСС.: в 10тт. Л., 1978. Т.5. С.86.
28. Словарь литературоведческих терминов. М., 1974. С.468.
29. Толстой Л.Н. Анна Каренина // Толстой Л.Н. СС: в 12тт. М., 1987. Т.7. С.5.
30. Толстой Л.Н. Воскресение // Толстой Л.Н. СС: в 12тт. М., 1987. Т.10. С.5.

31. Тургенев И.С. Песнь торжествующей любви // Тургенев И.С. ПСС: в 30тт. М., 1982. Т.10. С.47.
32. Тургенев И.С. Лес и степь // Тургенев И.С. ПСС: в 30тт. М., 1979. Т.3. С.354.
33. Фонвизин Д.И. Чистосердечное признание в делах моих и помышлениях // Фонвизин Д.И. СС: в 2 тт. М. – Л., 1959. Т.2 С.81.
34. Хализев В.Е. Теория литературы. М., 2002. С.275.
35. Хемингуэй Э. Праздник, который всегда с тобой. М., 1988. С.471.
36. Хемингуэй Э. По ком звонит колокол. М., 1988. С.11.
37. Шкловский В. Б. Заметки о прозе русских классиков. М., 1953. С.67.

УДК 811.111

ДЕЛОВАЯ БЕСЕДА КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

*Кострова С.Б.,
ЗКАТУ им. Жангир хана*

При обучении иностранным языкам широко используется беседа. Как нам известно из опыта, беседа является наиболее эффективным методом обучения иностранным языкам на более позднем уровне обучения, т.е. когда студент обладает необходимым лексическим и грамматическим запасом и способен вести беседу на заданную тему. В данной статье мы рассматриваем оптимальные подходы в проведении беседы.

Вопрос делового общения рассматривается во многих научных публикациях, но однозначного подхода к этому вопросу не сложилось. У разных авторов (М.С. Каган, А.А. Леонтьев, Б.Х. Бгажноков, В.Н. Сагатовский и др.) можно найти неоднозначные трактовки классификации общения и по целям, и по функциям, и по участникам.

Практика деловых отношений показывает, что в решении проблем, связанных с межличностным контактом, многое зависит от того, как партнеры (собеседники) умеют налаживать контакт друг с другом. При всем многообразии форм делового общения деловая беседа является наиболее распространенной и чаще всего применяемой.

Понятие «деловая беседа» весьма широко и достаточно неопределенно: это и просто деловой разговор заинтересованных лиц,

и устный контакт между партнерами, связанными деловыми отношениями.

Под деловой беседой понимают деловое общение между собеседниками, которые имеют необходимые полномочия от своих организаций и фирм для установления деловых отношений, разрешения деловых проблем или выработки конструктивного подхода к их решению.

Деловая беседа является наиболее благоприятной, зачастую единственной возможностью убедить собеседника в обоснованности вашей позиции с тем, чтобы он согласился и поддержал ее. Таким образом, одна из главных задач деловой беседы – убедить партнера принять конкретные предложения.

Напомним некоторые аспекты деловой беседы. Она выполняет ряд важнейших функций. К их числу относятся:

- взаимное общение работников одной деловой сферы;
- совместный поиск, выдвижение и оперативная разработка рабочих идей и замыслов;
- контроль и координирование уже начатых деловых мероприятий;
- поддержание деловых контактов;
- стимулирование деловой активности.

Основными этапами деловой беседы являются:

- начало беседы;
- информирование партнеров;
- аргументирование выдвигаемых положений;
- принятие решения;
- завершение беседы.

К психологическим особенностям деловой беседы относятся, в первую очередь, те элементы, которые связаны с личностью участников деловой беседы, - их характер, темперамент, настроение, настроенность, умения, навыки, - одним словом, все то, что лежит в контексте деловой беседы или сопровождает ее на невербальном уровне.

Максимальную трудность представляет для собеседников начало беседы. Партнеры очень хорошо знают суть предмета, цель, которую они преследуют в данном общении, четко представляют результаты, которые они хотят получить. Но практически всегда появляется «внутренний тормоз», когда речь идет о начале беседы. Как начинать? С чего начинать? Какие фразы более всего подходят? Некоторые партнеры допускают ошибку, игнорируя этот этап, переходят сразу к сути проблемы. Можно, образно говоря, сказать, что они переходят к началу поражения.

На начальном этапе беседы нужно выработать правильное и корректное отношение к собеседнику. Ведь начало беседы – это своеобразный мостик между нами и собеседником.

На первой фазе беседы мы ставим следующие задачи:

- установить контакт с собеседником;
- создать благоприятную атмосферу для беседы;
- привлечь внимание к теме разговора;
- пробудить интерес собеседника.

Существует множество способов начать беседу, но практика выработала ряд «правильных дебютов». Вот некоторые из них.

1. Метод снятия напряженности позволяет установить тесный контакт с собеседником. Достаточно сказать несколько теплых слов – и вы этого легко добьетесь. Шутка, которая вызовет улыбку или смех присутствующих, также во многом способствует разрядке первоначальной напряженности и созданию дружеской обстановки для беседы.
2. Метод «зацепки» позволяет кратко изложить ситуацию или проблему, увязав её с содержанием беседы. В этих целях можно с успехом использовать какое-то небольшое событие, сравнение, личные впечатления, анекдотичный случай или необычный вопрос.
3. Метод прямого подхода означает непосредственный переход к делу без какого бы то ни было вступления схематично это выглядит следующим образом: мы вкратце сообщаем причины, по которым была назначена беседа, быстро переходим от общих вопросов к частному и приступаем к теме беседы. Этот прием является «холодным» и рациональным, он имеет прямой характер и больше всего подходит для кратковременных и не слишком важных деловых контактов.

Конечно, трудностей в начале беседы не избежать.

Любой человек, живущий в гуще событий и общающийся с множеством людей, постепенно накапливает опыт, формирует свои представления о приемах общения с людьми. Конечно, данная статья полностью не охватывает вопрос о ведении деловых переговоров, но определяет основные (ключевые) моменты в их проведении. Ведь зачастую студенты, попав в ситуацию делового общения не в состоянии справиться с той или иной проблемой, поэтому данная статья поможет избежать ошибок, которые чаще всего допускаются.

Литература:

1. Бороздина Г.В. Психология делового общения. Учебник . 2-е изд. – М. 2004
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебник для вузов. Изд. Второе, доп., испр., и перераб.- М., Логос 2002.
3. Ковальчук А.С. Основы имиджологии и делового общения. Учебник. Ростов- на -Дону 2003
4. Брудный А.А. Понимание и общение. М., 1989.

СОСТОЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ ДО 1917 ГОДА

*Кублашева Ж.С.,
аспирант, ЗКГУ им.М.Утемисова*

Территория Западно-Казахстанской (Уральской) области в дореволюционном прошлом включала в себя нынешнюю Западно-Казахстанскую и Гурьевскую области, Илецкий и Тепловский районы Чкаловской области, Западную часть Актюбинской области, а нынешние Джаныбекский и частично Джангалинский и Казталовский районы ЗКО в прошлом составляли Букеевскую Орду – Букеевскую губернию, подчиненную Астраханскому генерал-губернатору.

Бывшая Уральская область занимала громадное пространство в двух частях света: в Европе и в Азии, по обеим сторонам среднего и нижнего течения реки Урал с севера на юг до Каспийского моря. Территория в 237907,4 кв.км Зауральной степи была населена казахами, расстояние около 66412,63 кв.км, преимущественно в Европейской части, принадлежало Уральскому казачьему войску, занимавшему в царской России привилегированное положение в сравнении с другими группами населения.

Перед установлением Советской власти Уральская область состояла из уездов: Уральского, Темирского, Гурьевского и Лбищенского.

Вся территория нынешних Западно-Казахстанской и Гурьевской областей республики, расположенных по обеим сторонам реки Урал между Европой и Азией, до 1920 г. называлась Уральской областью.

Население области распадалось на 4 обособленные группы, из которых две: уральские казаки и пришедшие русские, так называемые иногородцы, проживали в европейской части области, на территории Уральского казачьего войска, две другие: казахи и русские переселенцы, преимущественно украинцы – в степной азиатской части. Эти четыре группы в значительной степени отличались друг от друга многими особенностями. Национальный состав населения области в 1917 г. характеризовался следующими данными: коренное население – казахи составляли 69,4 %, русские – 22,3%, украинцы – 4,4 %, татары - 2 % и др. – 1,9 %.

Исходя из вышесказанного, нельзя говорить о народном образовании в бывшей Уральской области в целом вообще, так как развитие и состояние образования во всех этих отдельных районах бывшей Уральской области было различным. Поэтому необходимо

говорить о развитии и состоянии системы образования отдельно в Зауральской казахской степи, отдельно на территории Уральского казачьего войска, отдельно в переселенческих районах. Необходимо также говорить особо о центре области, городе Уральске и особенно о Букеевской Орде — ныне Букейординском, Джаныбекском, Джангалинском и Казталовском районах Западно-Казахстанской области.

В данной статье мы вкратце рассмотрим состояние образования до 1917 года среди казахского населения области.

«Казахское население области было почти сплошь неграмотным, грамотных казахов насчитывалось только 2 проц., и эти 2 проц. падали на зажиточную часть казахского населения. Лишь дети байской феодальной знати могли учиться. Царское правительство, осуществляя свою колонизаторскую политику, стремилось к тому, чтобы иметь среди казахов местную силу, на которую оно могло бы опереться. Этой опорой царского самодержавия и была верхушка казахского общества — феодальная родовая знать».

С другой стороны, это был весьма спорный вопрос об уровне грамотности в кочевом обществе, имеющем свои традиции обучения и воспитания в конфессиональных учебных заведениях. Как известно, мектебы и медресе основывались на арабской письменности, что давало повод деятелям просвещения говорить о поголовной неграмотности казахов, не владеющих русской грамотой. Четкой статистики о количестве мектебов в Уральской области к 1917 году нет. В мектебах изучали в основном вероучение, арабский язык, родной язык и арифметику. В некоторых мектебах давались знания по истории, географии, русскому языку.

Для верхушечных слоев казахского общества с конца XVIII века открывается ряд русских элементарных школ, которые потом стали называться «русско-туземными» или «русско-киргизскими».

Задача этих школ — подготовить переводчиков, писарей и местную администрацию на службу царизму.

Один из видных деятелей так называемого «инородческого образования» Н. П. Остроумов так и заявлял, что «русско-туземные училища предназначаются для детей действительных туземцев». Политика царского правительства в деле обучения детей нерусской национальности, в частности на востоке, сводилась к тому, чтобы «убить среди них зачатки всякой государственности, калечить их культуру, стеснять язык, держать их в невежестве и, наконец, по возможности, русифицировать».

Этой политикой царского самодержавия и определялся весь строй учебно-воспитательной жизни в школах для детей казахского народа. К этой основной задаче присоединяются и другие: научить устному и письменному счислению, ознакомить учащихся с окружающей

природой их Родины, дать главные правила нравственной жизни, ознакомить с главными событиями из русской истории и важными сведениями из географии России.

О плачевном состоянии русско-казахских, особенно аульных школ бывшей Уральской области, говорил в 1912 году на съезде директоров и инспекторов народных училищ в городе Уфе инспектор школ Уральской области Миронов. По его словам, эти школы помещались в тесных и грязных землянках. Классная мебель в этих школах отсутствовала, дети сидели прямо на полу. Почти все учителя получали содержание от казахских обществ. В большинстве случаев учителями назначались лица, окончившие курс двухклассных русско-казахских училищ и даже окончившие только одноклассные училища. Учительские должности, как это отмечалось и в дореволюционной печати, «нередко занимались кем попало, лицами совсем не подготовленными к педагогической деятельности, еле грамотными».

Такой подбор учителей для аульных школ оправдывался и определялся той же политикой царского самодержавия в отношении казахского народа.

Известный деятель того времени Ильминский писал: «Остерегайтесь ученых и слишком развитых учителей, подвергайте их более тщательному надзору, чем простых безотчетно нравственных и в простоте души верующих».

Позже, один из последователей Ильминского еще более откровенно заявлял: «Инородческая школа требует простеца-учителя, но непременно чистого душой и твердого волей».

Аульные школы Уральской области отстояли одна от другой километров на 50-70 и более. Понятно, что подобные школы ни в какой мере не могли удовлетворить население степи, желавшее иметь другие, лучшие школы. Число учащихся в этих школах было крайне низким — 10-15 человек.

В 1910 году Уральский генерал-губернатор в своем докладе следующим образом характеризовал аульные школы: «Аульные школы или школы грамотности, благодаря скудности обстановки, ничтожной программе и слабому составу учителей, получающих 5—10 рублей жалования, влачат жалкое существование и имеют ничтожное число учащихся. По своей программе они не удовлетворяют потребности киргиз, которые в последнее время стали сознавать значение хороших русских школ и обращаются с просьбами об их открытии».

Таким образом, казахские аульные школы были редки, плохо обеспечены, находились в полной материальной зависимости от населения, ибо они не имели никаких ассигнований от правительства, были укомплектованы плохо подготовленными учителями, которые получали скудное содержание хлебом и деньгами в таком мизерном количестве, что на него можно было жить лишь только впроголодь. Со стороны учебного начальства было лишь презрение к профессии

народного учителя и к его человеческому достоинству или холодно-пренебрежительное отношение.

Учитель казахской начальной школы был поставлен в такие тяжелые материальные условия, которые вынуждали выпрашивать и вымаливать помощь на содержание училища даже у местных обществ, которые при этом нередко усваивали на учителя взгляд, как на вполне зависимого от них человека.

В своем развитии казахская школа испытала все трудности экономического и организационного характера, и лишь настойчивыми усилиями передовой демократической части интеллигенции Казахстана, медленно создавалась в Казахстане вообще и в частности в Уральской области сеть школ.

За 20 лет (1881—1901 г.г.) в Уральской области было открыто лишь 6 волостных школ и одно ремесленное училище.

В конце XIX века в Уральской области, как и в других областях Казахстана, при активном участии И. Алтынсарина сложилась следующая система русско-казахских школ:

- 1) аульная школа грамоты с 2-летним сроком обучения;
- 2) волостное русско-казахское одноклассное училище с 4-летним сроком обучения;
- 3) двухклассное русско-казахское училище с 6-летним сроком обучения. В этих школах обучение проводилось на русском и казахском языках. В 1907 году были утверждены новые правила о нерусских училищах. По этим правилам первые два года дети должны обучаться на родном языке, а русский язык изучался в школах со второго полугодия первого года обучения. Начиная с третьего года, обучение переводилось на русский язык, а родной язык изучался как предмет преподавания.

По данным однодневной школьной переписи 1911 года в Уральской области всего русско-казахских школ было 66, из них: двухклассных — 12, одноклассных—38, аульных—11, русских классов при медресе (высшая духовная школа мусульман) — 5. В этих школах всего обучалось казахов 1848 ч., в том числе: мальчиков 1804, девочек 44. Вовлечение девочек в школьное обучение было поставлено плохо, что объясняется влиянием мусульманского духовенства и установившимися патриархальными традициями.

Дети зажиточных, верхушечных слоев казахского населения учились в русских средних учебных заведениях, но их было очень немного.

В 1915 году, почти накануне революции, в двух гимназиях и реальном училище города Уральска из общего количества всех учащихся этих учебных заведений, составлявшего 1340 человек, казахов было лишь 24 человека.

В Уральской учительской семинарии из 67 учащихся казахов было всего 9 чел.

В Уральской области в 1915 году всего было школ 504, в том числе казахских и русско-казахских — 61. В них было всего учащихся 24273 человека, и том числе казахов около 2005 человек, из них в средних учебных заведениях было всего 33 казаха. Это в то время, когда казахское население в области являлось коренным и составляло большинство - 69,4 проц. от общего числа населения области, а учащиеся - казахи составляли всего лишь около 9 проц. от общего числа учащихся области, учащиеся же средних учебных заведений - казахи составляли по этим данным всего лишь 2 проц. от общего количества учащихся средних учебных заведений области.

Это ни в коей мере нельзя рассматривать как нежелание казахов учить своих детей. Многие документы говорят о том, что казахи хотели учить своих детей. Они хотели иметь хорошие школы, с хорошими учителями, как указывалось выше. В «Обзоре по Уральской области за 1908 год» отмечалось, что при принятии в одноклассные волостные школы, ввиду большого числа желающих поступить, школьные комитеты принимали их по жребию, чтобы избежать могущих быть неудовольствий и нареканий со стороны родителей, заботящихся сдать своих детей в школу».

Один инспектор, посетивший Урдинские школы, писал в своем отчете: «Казахи выказывают большую склонность к учению. Они не постояли бы за увеличением средств, отпускаемых на школьное дело, но с тем условием, чтобы школы были действительными школами». Однако, несмотря на такое громадное желание народа, эта его вопиющая нужда остается без удовлетворения.

На 1-ое января 1916 года в степной части области, населенной в основном казахами, было 153 училища разных типов (начальных казахских и русско-казахских) с общим количеством учащихся в них 4507, в том числе 4169 мальчиков и 338 девочек, но в этом числе учащихся были дети русских и татар, проживавших в крупных казахских населенных пунктах и обучавшихся в русско-казахских школах. Точнее, согласно данным «Обзора Уральской области за 1915 год», к 1-му января 1916 года обучалось всего детей казахов во всех школах бывшей Уральской области 3976 человек (в том числе: 3887 мальчиков и 89 девочек). В средних русских учебных заведениях было всего 33 учащихся-казахов, из них 31 мальчик и 2 девочки. Из этих данных можно сделать следующие выводы: 1) на 1060 кв. км Зауральской степи Уральской области в 1916 году приходилось 0,9 русско-казахских школ, 1 русско-казахское училище на пространство в 1176 кв. верст;

2) на 1000 человек казахского населения приходилось 0,32 русско-казахских училищ;

3) на 1000 человек казахского населения обучалось в русско-казахских училищах 9 учеников;

4) на 1000 учащихся мальчиков-казахов было 30 девочек-казашек, обучающихся в русско-казахских училищах.

Таким образом, эти данные рисуют яркую картину плачевного состояния образования в казахской части области.

В тяжелых условиях царской полукolonии медленно развивалась казахская школа, движимая вперед замечательными казахскими просветителями: Ибрагимом Алтынсариним, Чоканом Валихановым, Абаем Кунанбаевым и их последователями. В своей великой и бескорыстной любви к своему народу они были до самопожертвования упорны в борьбе за культуру для своего народа. Они видели, что будущее казахского народа невозможно без образования.

Литература:

1. Бурмистров С.Д. Народное образование в ЗКО до Великой Октябрьской социалистической революции. Ученые записки. Т. IV, вып. 14. УПИ им.А.С.Пушкина. – Уральск, 1957. – С.307 – 336.
2. Эфиров А.Ф. Нерусские школы Поволжья, Приуралья и Сибири. Учпедгиз. 1948.
3. Тургумбаев А.Х. От безграмотности к высотам образованности. А.-А.: Мектеп, 1979. – С. 8
4. Актаева К.К. История школьного образования в Казахстане в работах советских исследователей (1917- 1 пол. 80-х годов XX в.). Дисс. Астана, 2000.

ӘӨЖ 577.1

ЕТ ӨНІМДЕРІНДЕГІ БОС АМИН ҚЫШҚЫЛДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕМЕСІ

*Құрмашева Н.Н.,
магистрант ЗКГУ*

Тамақтану – адам ағзасына әртүрлі әсер жасайтын, оның өсіп дамуын, денсаулығын сақтайтын, еңбекке қабілеттілігі мен өмір ұзақтылығын қамтамасыз ететін сыртқы ортаның маңызды және белсенді факторларының бірі болып табылады. Осының барлығы белгілі-бір жиыны бар азық-түлік тағамдарын күнделікті, жүйелеп қабылдау арқылы іске асады. Азық-түлік өнімдері химиялық заттардың күрделі комплексі болып табылады. Оның құрамына келесі заттар кіреді: ақуыз, минералды тұздар, кальций және фосфор, майлар мен көмірсулар, дәрумендер, микроэлементтер т.б.

Соның ішінде ақуыз азық-түліктің маңызды компоненттерінің бірі. Ақуыздың азық-түлік құрамындағы жеткілікті мөлшері мен

жоғары сапасы ағзаның қалыпты өмір сүруімен еңбекке қабілеттілігін қамтамасыз етеді. Толық сапалы ақуыз азық-түліктердің ішінен етте көбірек болатыны анықталған. Бірақ ет тез бұзылады. Еттің сапалығына малдың жасы, жынысы, күтімі әсер етеді. Еттің құндылығына баға беру үшін химиялық құрамына сипаттама беруге болады.

Сондықтан жұмыстың негізгі мақсаты түрлі жануарлардың етіне амин қышқылдық құрамы бойынша салыстырмалы сипаттама беру. Ол үшін еттің құрамындағы бос амин қышқылдарын хроматография және формолтитрлеу арқылы зерттеу қажет.

Материал ретінде ірі қара малының сан бұлшық еті, мойын бұлшық еті, шонданай бұлшық еті, арқа бұлшық еттері; жылқы етінің қабырға аралық еті алынды.

Ет сығымын дайындау әдісі (Житенко П.В., Боровков М.Ф. бойынша).

Реактивтер: 0,9% натрий хлориді ерітіндісі; 0,1н натрий гидроксиді ерітіндісі, 5%-дық қымыздық қышқылы.

Ет сығымын (1:1) алу үшін май мен дәнекер ұлпасынан тазартып 10 г таза етті өлшеп алады. Кәрден ыдысқа салып ұсақтап 10мл физиологиялық ерітінді қосады. Етті езіп, қолбаға салады. Қолбадағы сұйықтықты қайнатып ақуызды тұнбаға түсіреді, қолбаны ағынды сумен суытып, 5%-дық қымыздық қышқылымен бейтараптайды. Қағаз фильтрден өткізеді де мөлдір түс болғанша центрифуктейді.

Хроматография.

Реактивтер:

- 1) хроматографиялық қағаздар: ватман 1-4, ФИ 2-5 немесе ленинградтық.
- 2) н - Бутил спирті.
- 3) CH_3COOH - концентрлі.
- 4) Изопропил спирті.
- 5) "қуәлаушы" - амин қышқылдар ерітінділері 50 мМ амин қышқылдар ерітіндісі. Құмырска қышқылы - сірке қышқылы - су (7:5:13) көлемдегі қатынаста.
- 6) Бояғыш ерітінділер 35 мл ацетон, 4 мл суды 1 мл мұздай сірке қышқылын қосылысындағы 0,2% нингидрин ерітіндісін пайдаланар алдында дайындайды.
- 7) Бояуды тұрақтандыратын ерітінді 10 мл CuNO_3 суға қаныққан ерітіндісіне 0,2 мл азот қышқылын және 100 мл ацетон қосады. Алынған қоспаны фильтрлейді.
- 8) Амин қышқылдарын қағаздан элюциялауға арналған ерітінді. 500 мл этанолды 0,2 мл CuNO_3 суға қаныққан ерітіндісіне қосады.

Қағазды дайындау:

Үлкендігі хроматографиялық камерамен, өлшемі зерттелетін, зат көлемімен өлшенетін қағаздар қиындысын дайындайды. Қағаздың төменгі жағынан 5-10 см жерден қарындашпен старт сызығын салып, ерітінді тамызатын нүктелерді белгілейді (олар шетінен 3 см, бір - бірінен 2 см болады). Амин қышқылдары араласпау үшін ерітінді тамызатын аралықтарды қиынды етіп алады.

Ерітіндіні қағазға тамызу үшін жартылай автоматты пипетканы, микропипетканы (0,1 мл) немесе микрокапиллярды пайдаланады. Түскен дақтың диаметрі 0,3-0,5 см аспауы қажет.

Амин қышқылдарының хроматографиясына еріткіш түрінде 2 жүйе пайдаланады:

- 1) н-бутил спирті - сірке қышқылы - су (4:1:5), қосылыс компоненттерін 5-10 мин. бөлгіш воронкада шайқап, бөлінгенде жоғарғы бөлігін пайдаланады.
- 2) н-бутил спирті - сірке қышқылы - су (8:3:1).

Амин қышқылдарының идентификациясы.

Амин қышқылдарын солармен әрекеттесіп бояйтын қосылыстармен ашады. Амин қышқылдарын анықтауда нингидрин кенінен қолданылады.

Нингидринмен анықтау. Нингидрин ерітіндісін ыдысқа құйып хроматограмманы тегістей ылғалдандырады. Хроматограмманы қараңғыда, бөлме температурасында 12 сағат кептіреді. Осы жағдайда нингидринмен барлық α -амин қышқылдары әрекеттеседі. Сапалы хроматографияда 60° термостатқа 5-10 мин. қойып, тез анықтауға болады, нингидринмен анықталған амин қышқылдары тұрақсыз.

Оны тұрақты ету үшін мысы бар азот қышқылды ацетонды пулвивирльзатормен сепкілейді. Сонымен қатар нингидринге кадмий немесе стронций қосқанда да тұрақты бояу алуға болады. Амин қышқылдарын ацетондағы 1% нингидрин мен 1% стронций хлоридін 26%-н CH_3COOH (1:6) ерітіндісінде анықтағанда бояу бірнеше жұма сақталады.

Формолды титрлеу әдісі

Реактивтер: 0,4%, 0,2 н күйдіргіш натрий ерітінділері, фенол 5%-дық ерітіндісі, 40% формалин ерітіндісі.

Формолды қоспаны даярлау үшін 50 мл 40%-дық формалинге 2 мл 0,5%-дық фенолфталеин ерітіндісін қосып, 0,2-н күйдіргіш натрий ерітіндісімен әлсіз ашық қызыл түске дейін (әдетте оған 5 тамшыдан артық сілті ерітіндісі жұмсалмайды) титрленеді.

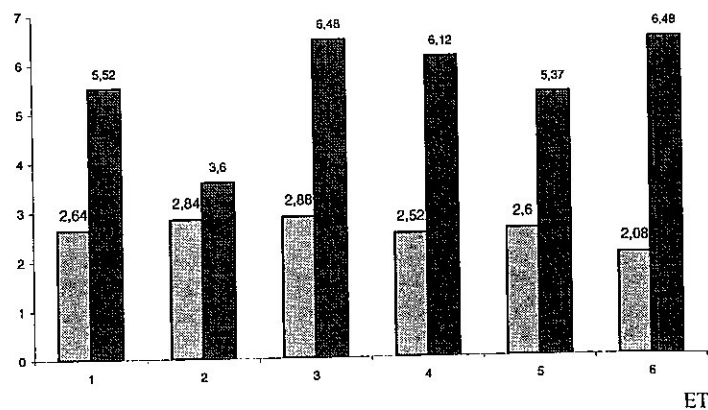
Колбаға 2 мл ет сығымын, 2 мл формол қоспасын құйып, фенолфтолеин ерітіндісін тамшылатады. Формальдегид амин тобын қосып алып, реакция қышқылды жағына ығысып фенолфталеин түссізденеді. Сонан соң ашық қызыл түске дейін 0,5% күйдіргіш натриймен титрлейді.

Қорытынды:

1. Бос амин қышқылдары бойынша ең көп мөлшері ірі қара малының мойын бұлшық етінде $2,84 \pm 0,04$ мг-экв және шонданай бұлшық етінде $2,88 \pm 0,05$ мг-экв болды. Сан бұлшық етінде $2,64 \pm 0,08$ мг-экв, мойын бұлшық етінде $2,88 \pm 0,05$ мг-экв 9% төмен болды. Ал, жылқы етінің қабырға бұлшық еті көрсеткіші $2,0 \pm 0,07$ мг-экв ірі қара малының мойын бұлшық етінен $2,84 \pm 0,04$ мг-экв 36% төмен болады.
2. Үш күн бөлме температурасында сақталған еттерде амин қышқылдар деңгейі өседі: ірі қара малының сан еті $5,52 \pm 0,07$ мг-экв 2,09 есе; жылқы етінің қабырға бұлшық еті $6,48 \pm 0,06$ мг-экв 3,11 есе; бірінші ірі қара малының мойын бұлшық еті $3,60 \pm 0,07$ мг-экв 1,26 есе; шонданай бұлшық еті $6,48 \pm 0,05$ мг-экв 2,25 есе; арқа бұлшық еті $6,12 \pm 0,03$ мг-экв 2,42 есе; екінші ірі қара малының арқа бұлшық етінде $5,37 \pm 0,05$ мг-экв 2,10 есе.
3. Хроматография нәтижесінде бос амин қышқылдары ішінде анық көрінген оң зарядты лизин, аргинин, гистидин және полюстенген окси амин қышқылы треонин. Бұлар ауыстырылмайтын амин қышқылдары. Бөлме температурасында сақталған еттерде осы амин қышқылдар деңгейі өсуі байқалады.
4. Осы бос амин қышқылдары мөлшерін формолды титрлеу арқылы және хроматография арқылы анықтау ет өнімдерін ветеринариялық санитарлық экспертизада қолдануға болады.

Өртүрлі еттердегі аминқышқылдары

Мг-экв/мл

- ТҮРЛЕРІ 1) Ірі қара малының сан еті.
 2) Ірі қара малының мойын еті.
 3) Ірі қара малының шонданай еті.

- 4) Ірі кара малының арқа еті .(1)
- 5) Ірі кара малының арқа еті (2).
- 6) Жылқы еті .

Әдебиеттер:

1. Ветеринарные методические указания «Ветеринарно - санитарная экспертиза продуктов животного происхождения» Астана – 2002 г. с-223.
2. 4. Житенко П.В, Боровков М.Ф. Ветеринарно - санитарная экспертиза продуктов животноводства: Справочник - Колос, 1998 - 335с.
3. Журавская Н.Н Амехина Л.Т. Отрешкова Л.М. Исследования и контроль мяса и мясопродуктов - М.: Агропром издат, 1985 - 296 с.
4. Пивоваров Ю.П. Гигиена и экология человека: курс лекций. - М.: ВУМ МЦ. РФ, 1999 – 192 с.
5. Сағатов К.С. Биологиялық химия практикумы. Алматы. Ана тілі; 1992 – 160 б.
6. Практикум по биохимии. Учеб. Пособие (Под ред С.Е.Северина, Г.А. Соловьевой 2-е изд. перераб. и доп. - М.: Изд-во МГУ, 1989-509с.)
7. Филиппович Ю.Б, Егорова Т.А. Практикум по общей биохимии. М.: Просвещения, 1982.
8. Ветеринарная лабораторная практика; Т.Г. М, Сельхоз издат, 1963. 567с. Под ред. И.И. Усачева.

ӘӨЖ 821.512.122

**ҚАДЫР ҚАЙТАЛАМАЛАРЫНЫҢ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

(дыбыстық және лексикалық қайталамалар)

*Әжіғалиев М.Қ.
М.Өтемісов атындағы
БҚМУ магистранты*

Қайталамалар тілімізде көне дәуірден келе жатқан әдіс-тәсілдер түріне жатады. Қазақ әдеби тілінің доминант стилі - көркем әдебиет стилінде, сонын ішінде Қадыр Мырза Әли шығармашылығында қолдану деңгейі жағынан қайталамаларға ешбір көркемдеу тәсілі теңдесе алмайды.

Адам өзінің ойын екінші адамға жеткізуге тілді тек қатынас құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар әсер ету құралы ретінде де

пайдаланады. Осы процесті жүзеге асыру үшін тілде түрлі-түрлі әдіс-тәсілдер пайда болып қалыптасады.

Қайталау процесі – сол тәсілдердің бірі. Оның тілде атқаратын қызметі сан алуан. Ол тілде бірде сөз мағынасын түрлендірсе, енді бірде әсер ету құралы ретінде қолданылады.

Осы кезге дейін қайталамалардың екі маңызды стилистикалық қызметі айқындалды. Олар – семантикалық байланыс қызметі және стилистикалық көркемдегіш қызметі. Алайда соңғы кездері қайталамалар мәтінде актив қызмет атқарып, стилистикадағы негізгі айшықтардың біріне айнала бастады. Бұл бірінші кезекте Қадыр Мырза Әли стилімен тығыз байланысты.

Қадыр Мырза Әли қайталамаларды оқырман назарын басты мәселеге аудару, бір оқиғаны басқа қимыл легімен бөліп алып ерекшелеу, бұрын айтылған оқиғаға оралу сияқты стилистикалық қызметте жұмсайды. Қайталамалар шығарманың бірбүтінділігін, байланыстылығын қамтамасыз етеді. Сөйтіп олар архитектоникалық және композициялық қызмет атқарады.

Осындай сан қилы қызметі бар қайталамалар Қадыр Мырза Әли шығармашылығында әр алуан стилистикалық қырынан көріне алады.

Ғалым Отар Әлі Бүркіттің "Қайталамалардың лингвостилистикалық жүйесі" атты монографиясында орыс ғалымдарының, батыс елдері ғалымдарының, қазақ ғалымдарының зерттеулерін толығымен зерделей отырып, қайталамаларды тілдің қатысына қарай дыбыстық қайталамалар, лексикалық қайталамалар, синтаксистік қайталамалар деп бөледі (3). Осылардың ішінен біз фонетикалық және лексикалық қайталамаларды қарастырамыз. Қайталамалардың осы түрлеріне Қадыр шығармашылығынан көптеген мысал табуға болады.

Өлең өрімі қайталамасыз болмайтыны – ақиқат. Бірақ оларды дәл Қадыр ақындай өлшеммен, жүйемен, белгілі бір тіл заңдылығына сәйкес қолдану кез-келген ақынның қолынан келе бермейтін шеберлік.

Көркем әдебиеттің ішіндегі көрнектісі - өлең. Ұста соққан мәрмәрдай, етек-жеңі жинақы, Абайша айтсақ, "айналасы теп-тегіс жұмыр келетін" осы бір жанрдың әдемілігі төңірегінде талайлар қалам сілтеп, талайлар таңырқанған. Алайда өлең өміріндегі сұлулық дегеніміз оның шумақтарында үнемі жаңа сөз қолдану ғана емес екендігін біреу білсе, біреу біле бермейді.

Қазіргі қазақ поэзиясы өкілдерінің ішінде дыбыстық қайталамаларды қолданып жүрген ақындардың бірі - Қадыр Мырза Әли. Қадыр өлеңдерінде аллитерация мен ассонанстың бірнеше түрі кездеседі. Аллитерация мен ассонанс – дыбыстық қайталамалардың көпшілікке танымал түрлері. Ғалым Р.Сыздықова дыбыстық қайталамалардың осы түрін өлеңнің үн гармониясын туғызатын тәсілдердің бірі деп санайды (1). Аллитерация - өлең жолдарының

бірдей дауыссыз дыбыстармен қайталанып басталуы болса, ассонанс-бірыңғай дауысты дыбыстармен қайталанып басталуы. Өлең ырғақ арқылы жасалып, аллитерация мен ассонанс арқылы әшекейленіп, бейнелі түрге енеді. Өлеңнің музыкалық шығармадай құлаққа жағымды естілуі оның мәтініндегі дыбыстық қайталаудың осы түрлерімен тығыз байланысты.

Ақын өз поэзиясында дыбыстық қайталамаларды бірыңғай аллитерация не ассонанс түрінде де араластырып та қолданады.

Мысалы, ақынның "Күміс қоңырау" жинағындағы "Бояулар байлығы" бөліміндегі ақ түске арнаған өлеңі түгелімен ассонанстан тұрады:

Анасының койнында
Ақ сүт емген сәбилер.
Ақ бөбектей мойнында
Аяз сүйген ақ үйлер,

Не болмаса

Алдаркатып көзінді
Ақ қар жапқан ат қораң.
Алып қашып сөзінді
Арындайды ақ боран.

Ақынның кейбір өлеңдерінің бір шумағының өзі аралас аллитерациядан, кейде аллитерация мен ассонанстан құралады. Мұны ақын шеберлігінің жетімсіздігі деп емес, қазіргі қазақ поэзиясында тұрақтала бастаған жана әдіс түрі деп білгеніміз жөн. Ақынның осы тәсілмен жазылған өлеңдерінен бірер мысал келтірсек:

Жыбырлап әлденеден дала мұрты,
Жайлау тұз күн батқаннан қалады үркіп.
Күншығыс бірте-бірте қарауытып,
Күнбатыс бірте-бірте алабұртып.

Ала бұлт, қара бұлт жоқ аспан қаптар,
Аптығып аптаптан соң басқан бақтар,
Ауаны дірілдетіп
Ай астында
Ағады көл іздеген қасқалдақтар.

Осы өлең үзіндісінің алғашқы шумағының бастапқы екі тармағы **Ж** дыбысынан жасалған аллитерацияға, келесі екі тармағы **К** дыбысынан жасалған аллитерацияға жасалса, келесі шумағы **А** дыбысынан жасалған ассонансқа құрылған.

Ақынның "Шамырқану" деп аталатын өлеңінде кей шумактар аллитерация және ассонансқа қатар құрылған.

Айдай ару – алғаны,
Ақ ерке күй – шерткені.
Қыран бүркіт – салғаны,
Құмай тазы – ерткені...

Атан түйе – жеккені,
Ақтылы қой – баққаны.
Жердің түбі – жеткені,
Жұрағаты – шапқаны.

Осы өленде дыбыстық қайталамалар ақынның басқа өлендеріндегі қайталамаларға ұқсамайды. 1-ші шумақта алғашқы екі тармағы ассонанспен берілсе, соңғы екі тармағы аллитерациядан құрылған. Келесі шумақ та дәл осындай құрылыммен беріледі. Осылай өлең тармақтарының ассонанс тармақтардан басталып, аллитерациялық тармақтарға аяқталуы оқырманға күшті әсер етеді. Ондай өлендер оқуға да, тыңдауға да өте ыңғайлы келеді.

Кейде ақын бірнеше шумақтан тұратын өлеңін түгелдей бір дыбыстық аллитерацияға құратын кезі де кездеседі.

Қаһарман ер, кеменгер милы өлгенде,
Қабырғасы қайысып иленген ел.
Қайран бабам жарытып көбеймеген
Қанша туып, қаншама үйленгенмен.
Көз жасымен арулап жуған дене
Қайда да азап шегуге туган дене
Қайтсін енді арманға жете алмаса ол
Құлагердің өзімен қуғанменен...

Осылайша, Қадыр Мырза Әли кейбір өлендерін аллитерация мен ассонансқа құрып, мәтіннің дыбыстық құрылымын күшейтіп, стильдік бояуын әрлендіре түседі.

Ақын шығармашылығында лексикалық қайталамалардың метафора, эпифора, сақина қайталама, еспе қайталама секілді түрлері орын алады.

Стильдік мақсатта жұмсалатын лексикалық қайталамалардың бірі – анафора сөйлемнің, өлең тармағының абсолют басында келетін, эпифора – абсолют соңында келетін лексикалық қайталамалар.

Анафора мен эпифораның өлең тармақтарында қолданылу жиілігі бірдей дәрежеде болмайды. Эпифораның өлең өрімінде қолданылу жиілігі анафораға қарағанда бәсеңдеу болып келеді. Себебі поэзиялық шығармаларда қайталанатын сөз күшті позицияда орналасады. Ол позиция, әдетте, өлеңнің басы болып саналады. Демек, өлең тармақтарындағы анафораның стильдік қызметі эпифораға қарағанда басымырақ болып келеді.

Алайда, Қадыр ақын өз шығармашылығында анафора мен эпифораның әсем үлгілерін жасап, үлкен стильдік жүк артқан. Мысалы:

Қалаймын кейде шөлдін көл болғанын,
Қалаймын кейде көлдің шөл болғанын,
Қалаймын кейде таудың тегістеліп,
Кеткенін тегіс жердің еңістеліп...

Жоғалтты көлін де, жерін де
Жоғалтты босаға, төрін де.
Жоғалтты көңілдің желігін,
Жоғалтты құдайға сенімін...

Табиғаттан бабамыз ала берген секілді,
Дархандықты қазаққа дала берген секілді...
Қонақ бізге тағдырдың ұл бергені секілді,
Кім болса да қазақтың бір көргені секілді.

Қадыр поэзиясынан лексикалық қайталамалардың келесі бір түрі сақина қайталамаларды да кездестіре аламыз.

Сақина қайталамалар дегеніміз - өлең тармақтарының, шағын микрометіннің, кейде сөйлемнің бір сөзбен басталып, дәл сол сөзге аяқталуы (3).

Сақина қайталамалар өлең тармақтарында қолданылған кезде қызметінің ауқымы кеңейіп, бір ұғымды шендестіру, таразылау қызметтерін де атқара алады. Сондықтан оны параллелизмге жақын қайталама түріне жатқызады. Мысалы:

Бір көлден өтсем, тұрады алда бір көлің,
Бір шөлден өтсем, тұрады алда бір шөлің,
Өстіп-ақ жүріп болармын әлі қария
Өзеннен өтсем, тұрады алда дария.

Қадыр шығармашылығында өлеңнің алғашқы шумағы мен соңғы шумағының қайталанып келуі кең орын алады. Мұны сақина қайталамалардың микрометінде қолданылуы деп айтуға болады. Мәселен. "Бақыт" деген өлеңінің алғашқы шумағы былай беріледі:

Бір құдірет бізді өмірге жолдайды
Біз өмірді түсінбейміз,
Сол - қайғы.
Туа сала таудай бақыт күтеміз,
Ал шынында бақыт үлкен болмайды !

Өлеңнің соңы да осы шумаққа аяқталады:

Бір құдірет бізді өмірге жолдайды
Біз өмірді түсінбейміз,
Сол - қайғы.

Бақыт үлкен болған емес шынында,
Ал қайғының кішкентайы болмайды !

Өлеңнің бұл шумағы соңғы тармақтарындағы кішкене өзгеріспен қайталанып тұр. Бұндай сақина шумақтар өлең мәтінін рамкалап тұрады. Өлең басындағы шумақта айтылған ой, соңында қайталанып қорытындыланып тұр.

Қадыр өлеңдерінде лексикалық қайталамалардың ерекше түрі - еспе қайталамалар да кездеседі. Еспе қайталамалар деп сөздің қатарлас орналасқан сөйлемдер жігінде, қатарлас абзацтар

кнылысында, микрометіндер буынында қайталануын айтады (3).
Мысалы:

Біз өмірдің көріп жүрміз,
Көріп жүрміз әр жағын.
Торымасты торып жүрміз,
Торып жүрміз көк жалын !
Ішіп жүрміз,
Жеп те жүрміз.
Жеу жағына маманбыз.
Жерде жүрміз,
Көкте жүрміз
Жүрміз, шүкір, аманбыз ! ...
Жиып жүрміз,
Киіп жүрміз
Киіп жүрміз қамқаны.
Арманым деп сүйіп жүрміз
Алтын, қулар, алқаны.

Өлең толық еспе қайталамалардан тұрады. Олардың өлең шумақтарында орналасуы да өзіндік ерекшелікпен өрнектелген. Әр шумақтың бірінші тармағы қайталанып беріліп отырады. Ал кейде қайталану процесі соңғы тармақтарда да көрініс табады.

Сөзімізді қорытындыласақ, Қадыр шығармашылығындағы қайталама құбылысының түрлері фонетикалық, лексикалық қайталамаларды ғана қарастырдық. Ақын өлеңдерінде көрініс табатын қайталамалардың мұндай түрлері ақын поэзиясын одан әрі көркемдеп, әсерлендіріп, әрлендіріп, өзіндік бір дара ерекшелігін танытып тұратындығы – ақиқат.

Әдебиеттер:

- 1.Сыздық Р.Сөз құдіреті.-Алматы,1997.
- 2.Балақаев М., Жанпейісов Е., Томанов М., Манасбаев Б. Қазақ тілінің стилистикасы.- Алматы,1974.
- 3.Бүркіт О. Қайталамалардың лингвостилистикалық жүйесі.- Алматы, 2001.
- 4.Мырзалиев Қ. Үш томдық шығармалар жинағы.- Алматы,1989.

ҚАНЫ САРЫСУЫНЫҢ ИММУНОГЛОБУЛИННІҢ САНДЫҚ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Насипова Г.Н.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылыми Академиясының академигі Х. И. Ұқыбаевтың басқаруымен соңғы кезде шығарылған жүнді-етті-майлы Атырау қол тұқымы қойын дамыту бағытында үлкен жұмыс жүргізілуде. (Ұқыбаев Х.И. т.б. 1998ж.) Бұл қой қол тұқымы қазақ құйрықты, жуан жүнді және еділбай қойларды сухандария және каракалпак қолтұқымына типтері сұр түсті қаракөл қол тұқымы қосқарларымен күрделі шағылыстырып, екінші ұрпақты араластарды «өз-өзінде» ары қарай өндіру арқылы алынған. Сондықтан да, қазіргі уақытта ғылыми әдебиеттерде Атырау қой қол тұқымы қанының гематологиялық және биохимиялық көрсеткіштері туралы мәліметтер жоқ. Осыған байланысты бұл жұмыстың мақсаты иммунологиялық маңызы зор, гуморальды иммунитет көрсеткіші-иммуноглобулин мөлшерін, Манчини бойынша анықтау әдісін меңгеру және осы әдіспен Атырау қолтұқымы қой топтарының қан сарысуындағы иммуноглобулиндерді анықтау.

Материал ретінде тәжірибеде 4-5 жастағы Атырау қол тұқымы қойының қара антрацит, қоңыр, платина және қола түсті жүнімен топтарының қан сарысуы пайдаланылды.

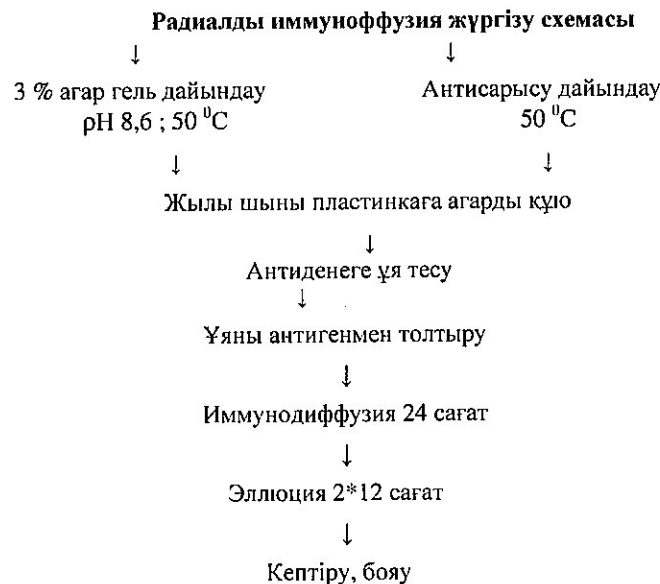
Қан сарысуының жалпы ақуыз мөлшері биурет әдісімен фотоколориметриялық анықталады. Иммуноглобулиндер мөлшерін Манчини бойынша агар гелдегі радиальды имунодифузия әдісімен анықталады. Радиальды имунодифузия жүргізу үшін (схема 1) 3 пайызды агар қолданылады. 3 пайызды агар алу үшін рН 8,6 веронал – мединал буферінде 56 °С – та антисарысумен 1:1 қатысында араластырылады. Гельді жылы, горизонталь орналасқан шыны пластинкаға 2 мм-ден құйып, 1 мм қалыңдықта тегістейді. Гель кепкен соң антисарысуы бар агар қабатында диаметрі 2 мм ойықша теседі. Ойықша арақашықтығы 15 мм. Ойықшаның бірінші қатарына микрошприц көмегімен 2 мкл-ден сұйытылмаған антигеннің стандарт ерітіндісі мен 1:2, 1:4, 1:8 қатысында сұйытылған ерітінді құяды. Ал қалған ойықшаларды зерттелетін препараттармен толтырады. Гельдегі ойықшаларға антиген құйылған соң ылғал камераға 24 сағат қояды. Имунодифузия аяқталған соң преципитация сақина диаметрін өлшейді. Преципитацияға ұшыраған ақуыздарды бояу үшін 12 сағатқа 0,9 пайыз NaCl ерітіндісіне салады. Гельді кептіріп, кумаси G- 250 бояғышпен бояйды. Антиген концентрациясын антиген саны мен преципитация сақинасы диаметрі арасындағы байланысты көрсететін

кисық сызық арқылы анықтайды. Абцисса өсімен антигеннің стандартты ерітіндісі сақинасының диаметр мәнін, ал ордината өсімен әрбір сұйытылған стандартты ерітіндіге антиген санын орналастырады.

Реактивтерді дайындау: 5 % 20 мл фенол ерітіндісін дайындау үшін 1 г фенол кристалын 19 мл дистильденген суда ерітемін. 70 % сірке қышқылы ерітіндісінен 7 % сірке қышқылы ерітіндісін дайындау үшін 10 мл сірке қышқылын 90 мл дистильденген суда ерітемін. 3 % агар гель дайындау үшін 300 мг агарды 9,7 мл веронал-мединал буферінде ерітемін.

Жұмыс барысы: Алдымен 3 % агар гелін ерітіп, 50 °C – тық су жылытқышына орнатамын. Осы кезде келесі пробиркада 1,25 мл антисарысуды 6,25 мл веронал буферінде 1: 6 қатынасын сұйылтып, 50 °C-та 3 % агар гелінің 7,5 мл-не қосып араластырамын. Сонымен қатар 15 x 7,5 мм шыны пластмассаға 1 % агар гелін жағып, кептіріп, үстіне дайындалған антисарысуы бар агар гелін құямын. 1 % агар гельді ұстап тұру үшін жағылады. Гельді тегіс етіп 1 мм қалыңдықта жағып, горизонталь орналастырамын. 1-2 минуттан соң гель қатқан соң тескішпен 2 мм-дей етіп тесіп, ойықша жасаймын. Ойықшаны ұшты инемен гелден тазартамын. Әр бір ойықшаға сұйытылған 1:4, 1:8 қатысындағы қолтұқымы қой қанның сарысуын және сұйытылған 1:2, 1:4, 1:8 қатынасындағы стандарт IgG иммуноглобулинді құямын.

Схема № 1

↓
7% CH_3COOH – пен жуу

↓
Преципитат диаметрін өлшеу

Камераны ылғалды болу үшін фильтр қағазын сулап салып, ішіне кішкене тостағаншаға дезинфекция үшін 5 пайыз фенол ерітіндісін құйып, аузын мықтап жауып, тегіс жерге қоямын.

24 сағаттан соң, иммунофузиядан кейін, преципитацияға ұшырамаған акуызды жуу үшін 0,9 пайыз физиологиялық ерітіндіге әрбір 12 сағат сайын екі рет жуылады. Одан ағар гелі бар шыны пластиканың бетіне бірдей көлемде фильтр қағазды сулап ауа өткізбейтіндей етіп жауып, кептіргіш пеште кептіріледі. Кепкен соң қағазын сумен шаю арқылы алып, кумаси G-250 бояуында 15 минутқа қойылады. Мұнда преципитацияға ұшыраған акуыздар анық көрінеді. Шыны пластиканы 1-2 сағатқа 7 пайыз сірке қышқылында жуып кептіріліп, кепкен соң әрбір преципитация сақиналарының диаметрі өлшенеді.

Зерттеуге 20 бас қойдың қан сарысуы алынады. Сарысуды 1:8 қатысында сұйытылғаны мен 1:4 қатысында сұйытылғаны алынды. Ал ортасына стандарт IgG (таблица 1) құйылды (сурет 1).

Зерттеу нәтижесінде иммуноглобулиннің көп мөлшері Атырау қолтұқымы қойларының қола түстісінде өте көп мөлшерде, ал ең аз мөлшері қара антроцит түстісінде кездесті. Қоңыр түсті қолтұқымы қойының қан сарысуындағы иммуноглобулин мөлшері қола түсті қан сарысуы иммуноглобулиннен 19,7 % - ға кем болса, платина түсті қой қан сарысуы иммуноглобулин қола түсті қой қан сарысуы иммуноглобулиннен 25 пайызға кем болды, ал антрацит қол тұқымы қойының қан сарысуы иммуноглобулин мөлшері қола түстіден 33,5 пайызға кем болды. Әрбір преципитат сақиналарының диаметрін стандарт ерітінді концентрациясына сәйкестендіріп есептейді (таблица 1) және график тұрғызылады (таблица 2), концентрациясы есептелінеді (таблица 3).

Таблица 1. Стандарт IgG концентрациясы

№	Дм (мм)	С (г/л)
1	15	15
2	14	7,5
3	13	3,75
4	12	1,85
5	10	0,93

Таблица 2. Қан сарысуындағы иммуноглобулин концентрациясының калибрлі қисық сызығы.

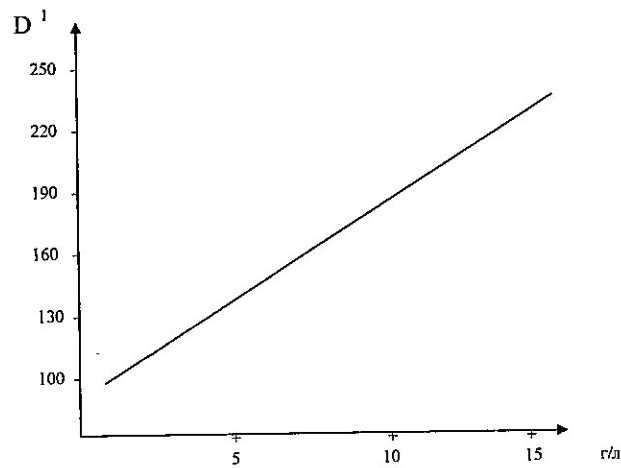

Таблица №3 Қой қаны сарысуындағы иммуноглобулиндер мөлшері

Түсі	Концентрациясы г(л)
Қоңыр	25,01 ±4,99 n=3
Қола	29,93 ±5,60 n=10
Платина	22,3± 3,10 n=4
Антропоцит	19,88± 6,62 n=3

Таблица №4 Нақтылық деңгейі

		P			P			P
1/2	0,4 5	>0,0 5	2/3	0,8 2	>0,0 5	3/4	0,3 6	>0,0 5
1/3	0,4 9	>0,0 5	2/4	0,9 1	>0,0 5			
1/4	0,6 2	>0,0 5						

Қан сарысуындағы жалпы ақуыздың мөлшері $M \pm m$ г/л

Қой топтары			
Қоңыр N=3	Қола n=7	Платина n=4	Антрацит n=3
78±0,1	80±0,2	80±0,2	78±0,1

Қорытынды:

1. Агар гелдегі Манчини бойынша радиалды иммунодиффузия әдісімен қой қаны сарысуындағы иммуноглобулиннің сандық мөлшерін анықтау әдісі меңгерілген.
2. Қоңыр, қола, платина, антрацит қойы қаны сарысуындағы жалпы ақуыз мөлшері арасындағы айырмашылық онша жоғары емес. Қоңыр мен антрацит түсті қойдың жалпы мөлшерінен қола мен платина түсті қойды ақуыз мөлшері 2,5%-ға жоғары болды.
3. Зерттелген топтардың ішінде иммуноглобулин мөлшері бойынша қола түсті қойында көп болды. Оның шамасы $29,9 \pm 5,60$ г/л. Қоңыр түсті қой қаны сарысуындағы оның мөлшері $25,0 \pm 4,99$ г/л болды немесе 19,7%-ға төмен. Денгейі бойынша жақын, бірақ сәл төмендеу мөлшері платина түсті қойларда болды – $22,3 \pm 3,10$ немесе қоңыр түсті қойдан 25%-ға төмен. Иммуноглобулиннің ең азы антрацит түсті қой қаны сарысуында болды – $19,88 \pm 6,62$ немесе қоңыр түсті қойдан 33,5%-ға төмен.
4. Сұрыптау жұмысын жүргізгенде басқа шаруашылыққа тиімді белгілерімен қатар қой қаны сарысуындағы иммуноглобулин мөлшерін ескеру қажет.

Әдебиеттер:

1. Валцаров И., Иомтов М., Савов С. Диспротеинемии. – София, Медицина и физкультура, 1978 – 336 с.
2. Коляков Я.Е. Ветеринарная иммунология. – М, Агропромиздат, 1986-272с.
3. Костенко Г. С., Скарниевская С. И., Гительсон С. С. Практикум по ветеринарной микробиологии и иммунологии. – М. Агропромиздат, 1989 – 272с.
4. Костенко Г. С., Родинова В. Р., Скородумов Д. И. Практикум по микробиологии и иммунологии. – М, Колос. 2001 – 344с.
5. Поло У. Иммунология. I том. – М, Мир, 1987 – 476с.
6. Поло У. Иммунология. III том. – М, Мир, 1989 – 484с.
7. Радчук Н. А. Ветеринарная микробиология и иммунология. – М, Агропромиздат. 1990 – 50с.

ҰРПАҚ ТАНЫМЫ МЕН ӨНЕР САБАҚТАСТЫҒЫ

*Нұрымбетова Ж.И.,
аспирант ЗКГУ*

«XX ғасыр табалдырығын аттағанға дейін қазақ халқының жұбанышы болған рухани өнердің қай түрі?» деген сұрақ қояр болсақ, онда алдымен сөз өнері, музыкалық өнер және қол өнері аталған болар еді. Халқымыздың бүкіл рухани ауыр жүгін осы үш арнаға теңдеген сияқты.

Құрманғазы атындағы ұлттық консерватория профессоры, өнертану ғылымдарының докторы Б.Қаракұлов ағамыз: «Қазақтың кәсіби музыкасы, дәстүрлі фольклоры сияқты, көшпелі тұрмыс жағдайында туды және онымен тығыз бірлікте дамыды. Қазақ халқы өзінің өмірі мен тұрмыстық ерекшеліктеріне байланысты өнердің барлық түрлерін рухани қазына етті. Бұл тұрғыда саз өнері мен сөз өнерінің маңызы ерекше. Өнердің бұл түрлерінде халықтың сан ғасырлық ақыл-ойы, парасат пайымы, өмірге көзқарасы мен наным сенімдері жинақталған», - деп жақсы пікір айтқан.

Өнер арқылы мәдениет өзінің тұңғыш тереңінде болып жатқан құбылыстарын дәл бір айнаға қарап көргендей, байқап отырады. Орыстың танымал жазушысы Н.Бердяев: «Культура никогда не была и никогда не будет отвлеченно-человеческой, т.е. национальная, индивидуально-народная, и лишь в таком своем качестве восходящая к общечеловечности», деп қазақ мәдениетін халқымыздың асыл да ардақты қазынасын құрайтын рухани игілік, адамның бүкіл ғұмыр нәрінің бұлағына теңеді. Өнер – адами ақиқат, адамдандырылған “екінші әлем” тудыратын адамның құдіреті. Сондықтан да өнерді “мәдениеттің айнасы” деп анықтауында негіз бар. Халық өз салты мен дәстүрін, ғұмырлық тарихын ең алдымен өнерге сіңірген, сол арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жеткізген. Өнер сүйген қауым адам баласына тән ізгі қасиетті, шынайы достық пен махаббатты, әсем мінез-құлықты қастерлейді. Қазақтың әні мен күйін естіп өскен адамды биік мұраттарға жетелейді. «Өнер – бұл құдіретті күш» (О.Бальзак).

Ұлттық қасиеттен ең соңғы ассимиляцияға түсетін – музыка. Бұл – этностар тарихында мың сан рет дәлелденген ақиқат. Демек, ұлттық қасиет пен ұлттық тілді бойына ең мол сіңірген рухани құбылыс деп музыканы айтуға негіз мол. Музыканың тілі сөйлеу тілінен мүлде бөлек. Бәлкім, сөйлеу тіліне, яғни сөзге қарағанда сезімді бейнелеу мүмкіндігі молдау болар. Себебі, музыканың тілінде белгілі-бір этностың биопсихологиялық болмысымен біте қайнасқан символдық, емеуріндік қасиеттер бел алып жатыр.

Көптеген ғасырлар бойы музыканың ауызша дамуы арқылы аспаптық өнер қалыптасты. Халық музыкасының бұл түрі дәстүрлі қазақ қоғамының аясында дами отырып, кәсіби өнер талаптарына сай деңгейге дейін көтерілді. “Біз қазір музыка саласында өзіміздің халқымыздың дәстүрінен, дүниежүзілік классикалық үлгіден айырылмай, ілгерілей беруіміз қажет, - дейді ғалымдар Ө. Нысанбаев пен Т.Әбжановтар, - өйткені музыка халқымыздың адамгершілік пен парасаттылық қасиетін жете тануға бастайтын жол ғой”. Өте тура да әділ айтылған пікір. Ендеше осы халқымыздың дәстүріндегі әсем ән мен тәтті күйіміз, бізді адамгершілік пен парасаттылыққа жетелейтін жол. Осы бір аса бай рухани қазыналардың бүгінгі таңда жастарға тәрбие берудегі ролі де айрықша. Сол үшін де өнер сүйген қауым адам баласына тән ізгі қасиетті қастерлейді. Музыка – ерекше өнер түрі. Оның көп жақты сырын игеру, түсіну, қабылдау, тереңдеу тым ерте, яғни сәби шағынан басталуы тиіс. Сонау Эллада дәуірінде ақылман Аристотель адамның жан-жақты мәдени және рухани дамуына ерекше мән беріп, әсіресе, өнер, соның ішінде музыка адамдарды тәрбиелеудің негізгі құралы деп таныған.

Музыканы қабылдау, әрине, күрделі процесс, осыған орай Д.Кабалевский былай деп жазды: “Музыкаға деген қызығушылық, музыкаға әуестену және оны ұнату, оның ғажайып сұлулығын түсіну үшін қажетті шарт. Сонда ғана ол өзінің тәрбиелік және танымдық рөлін атқара алатын болады. Ал музыкаға қызықпаған, онымен айналыспаған, оны ұнатпаған адамға білім мен тәрбие беремін деу сәтсіздікке ұшыратпай қоймайды”. Көптеген ғасырлар бойы музыканың ауызша дамуы арқылы аспаптық өнер қалыптасты. Халық музыкасының бұл түрі дәстүрлі қазақ қоғамының аясында дами отырып, кәсіби өнер талаптарына сай деңгейге дейін көтерілді.

Әрбір оқушының сана-сезімі, мінез-құлқы, өмірге көзқарасы, мәдениеті, музыкалық қабілеті бірдей болып келмейді. Ерекшелігі – тәрбиесіне, шыққан ортасына да байланысты. Демек, оқытушы өзінің тәрбие жұмысында әрбір студентке өз алдына жеке-жеке педагогикалық тәсілдер қолданады. Студенттің музыкалық қабілеттігін арттыру үшін әр түрлі этюдтар, жаттығу және шығармалармен қамтамасыз етеді. Болашақ маманның ең негізгі міндеті – таңдаған мамандығы бойынша теориялық білім мен тәжірибелік дағдысын ұдайы меңгеру болса, кәсіби тұрғыдан қалыптасуына педагогикалық іс-тәжірибе кезеңінің зор көмегі болады.

Музыкалық білім мен тәрбие берудің негізі - ұлттық дәстүрімізде. Біздің қазақ халқымыздың мәдениетін, өнерін, салт-дәстүрін зерттеу мәселесі де жас ұрпақ тәрбиесінде ерекше маңызға ие болды. Оқушы музыка әуенінің өзіндік ерекшелігін түсінуі керек. Шығарманың шығу тарихымен танысу керек. Кез-келген музыкалық шығармадағы характер, құрылым, мазмұн, жанр, стиль, шығу тарихы алғашқы сатыдағы терең талдау әдісіне бағынышты. Екінші кезеңде музыканы

өңдеу, штрихтарын жөндеу, саусақтарын қою. Ал, үшінші кезеңдегі шығарманың әсемдігін сезініп, еркін орындай білу, шығармашылық шеберлігін шыңдау.

Халық мұрасының тарихи дәстүрі қанша тереңнен бастап қалын болғанымен, оны жиып-теріп, зерттеп-зерделеп отырудың мәні зор. Шындап келгенде, ғылымның үлкен мақсаты ұрпақтар танымы мен тәжірибесін сабақтастырып отыру ғой. Халықтың рухани өмірі, біртұтас рухани ғұмырнамасы, өмірдің ғана емес, өнердің де сабақтастығы дейтін күдірет – осы (А.Сейдімбек).

Әдебиеттер:

1. Нағымова М.М. Қазақстан мектебі. № 3, 2000 ж.
2. Үсенбаев Е. Автореферат. 2004 ж.
3. Қалиев С. Көне тарихқа көз жіберсек. Ұлт тағылымы № 1, 2004ж.
4. Маданов Х. Қазақ мәдениетінің тарихы. Алматы "Қаржы - Қаражат" 1998 ж.
5. Тарақты Ақселеу. Күй шежіре. – Алматы: КРАМДС-Яссауи, 1992ж.

УДК 39:821.161.1

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЭПИГРАФЫ В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА "КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА"

Садретдинова В.Т.

Обращение А.С.Пушкина к фольклорным источникам способствовало более полному и глубокому осуществлению замысла исторического романа "Капитанская дочка" и созданию выразительной картины великого и беспощадного пугачевского бунта, народного восстания. Одним из таких важных источников стали народные песни и пословицы, ставшие эпиграфами к роману и отдельным его главам. Всего в "Капитанской дочке" 17 эпиграфов. Из них 3 пословицы, 7 песен, 2 из произведений Я.Б.Княжнина, 2 из произведений М.М.Хераскова, 1 из комедии Д.И.Фонвизина и 2 Пушкин придумал сам. В романе А.С.Пушкина судьба народа и дворянства переплетается сложно и трагически: и подбор эпиграфов – десяти народных и семи – из произведений, написанных писателями-дворянами, отражает это противостояние и глубокую связь. При более подробном анализе каждого эпиграфа понимаешь, что они подобраны с величайшей точностью. Зачастую мы сталкиваемся с целой системой эпиграфов, они предпосланы не только каждой главе, но и

всему произведению, а в главах 3 и 5 мы встречаем по два эпитафия. В данной статье мы решили более подробно рассмотреть фольклорные эпитафии, связанные с песенной стихией и пословичной мудростью в "Капитанской дочке".

В романе в качестве эпитафий автор использует три пословицы. Почему Пушкин уточняет это, подписывая их "пословица"? Не потому ли, чтобы подчеркнуть глубину их тематики, большую содержательность, их способность обобщать и быть пригодными к применению во многих сферах? "Свод пословиц значительно шире, нежели любой другой жанр, охватывает самые разнообразные стороны действительности, в то время как другие жанры имеют определенный предмет изображения: былины и исторические песни — касаются прошлого, истории народа, любовные и семейные песни — личных отношений людей и т.д. Даже сказки, хотя они включают в себя несколько жанровых разновидностей (сказки о животных, волшебные и социально-бытовые), значительно более ограничены тематически, чем пословицы".¹ Из пословиц можно извлечь не только мораль, не только жизненный опыт, но и более конкретное значение, то, что может подойти в конкретной ситуации. Пословица объективна. В пословичном изречении заложен огромный смысл. Своими уточнениями писатель подчеркивает важность пословиц. Он говорил: "Что за роскошь, что за смысл, какой толк в каждой поговорке нашей! Что за золото!"²

"Береги честь смолоду" — пословица, которая воспитывает положительные идеалы, с ярко выраженной моралью. Она говорит о честности, советует на протяжении всей жизни различать понятия чести и бесчестия и жить, соответствуя первому понятию. Пословица "Мирская молва — морская волна" напротив, предупреждает о последствиях человеческих поступков. Без сомнения, не просто так Пушкин выбрал данные пословицы, и не просто так поставил их в начале и в конце романа. Он подчеркнул, что надо беречь честь смолоду, так как мнение народное играет значительную роль в судьбе человека. Как ты себя поставишь, так к тебе и будут относиться. Ведь чаще всего человека судят по слухам, по молве. Пословица "Незванный гость — хуже татарина" — народная мудрость, исходящая из прошлого опыта. Она констатирует факт, что нет ничего хуже неожиданного пришествия, которое влечет за собой вихрь разрушений, непоправимые последствия. Россия пережила нашествие татаро-монгольского ига, пережила унижение и мзду, однако народная мудрость гласит, что есть и еще более страшные лишения. В данном случае Пушкин указал на неожиданный приход Пугачева с казаками, которые принесли с собой погром и смерть.

¹ Крашов Н.И., Лазутин С.Г. Русское устное народное творчество. Высшая школа. М., 1977.

² Рыбникова М.А. Русские пословицы и поговорки. М., 1961. С. 33.

В семи эпиграфах Пушкин использовал песни. В них есть меткие жизненные наблюдения, критические высказывания и острые сатирические суждения. Песня отзывалась на все явления общественного быта. Песни советуют и предупреждают (глава "Любовь"). В песнях есть много сведений и описаний, связанных с социальными переживаниями (главы "Приступ", "Сирота"). В них изображаются правдивые житейские ситуации, бытовые картины с обилием лирических и драматических деталей, списанных с натуры (глава "Вожатый"). Песни повествуют о горечи рекрутчины и солдатчины (глава "Крепость"), о драматической судьбе "разбойников" – беглых крестьян и работных людей (Не шуми, мати зеленая дубравушка...). Песня – есть живой исторический документ, сохранивший в себе множество ценной информации: об обычаях, традициях, существовавших в различные эпохи. Народ хранил свою историю в песнях, которые порой были вернее и надежнее письменных источников. Используя песни в эпиграфах, Пушкин углубляет психологическое изображение и передает индивидуальные эмоции героев. Глава "Вожатый": Сторона ли моя, сторонушка,/ Сторона незнакомая!/ Что, не сам ли я на тебя зашел,/ Что, не добрый ли да меня конь завез:/ Завезла меня, доброго молодца,/ Прытость, бодрость молодецкая/ И хмелинушка кабацкая. Пушкин счел необходимым уточнить, что это "Старинная песня". Песня удивительно точно согласуется с содержанием главы. В ней ярко выражен эмоциональный настрой Гринев – доброго молодца, который не знает о том, что же ждет его впереди. Да и сможет ли он выйти живым и здоровым из бурана, который застал его в пути. Слова "Завезла меня, доброго молодца, Прытость, бодрость молодецкая и хмелинушка кабацкая" повествуют о проигрыше юного барина в карты и о том, в чем он глубоко раскаивается: "Дорожные размышления мои были не очень приятны. Проигрыш мой, по тогдашним ценам, был немаловажен. Я не мог не признаться в душе, что поведение мое в Симбирском трактире было глупо, и чувствовал себя виноватым перед Савельичем. Все это меня мучило".

Глава "Крепость": Мы в фортеции живем,/ Хлеб едим и воду пьем;/ А как лютые враги/ Придут к нам на пироги,/ Зададим гостям пирушку:/ Зарядим картечью пушку. Пушкин подчеркивает жанр этого текста: "Солдатская песня". Эпиграф настраивает читателя на восприятие обычной повседневной жизни заштатной крепости. Капитан Миронов "вышедший из солдатских детей, ставший дворянином благодаря офицерскому чину, свято исполняет свой долг".³ Живя простой жизнью – "хлеб едим и воду пьем" – обитатели крепости, в то же время, в любой момент готовы зарядить картечью

³ Петров С.М. "Исторический роман А.С.Пушкина". Москва, 1953, С, 127

пушку. Поэтому не случайно для описания жителей крепости Пушкин выбрал именно солдатскую песню.

Главе "Любовь" предпосланы два эпиграфа из песенного фольклора. Первый: Ах ты, девка, девка красная!/ Не ходи, девка, молода замуж;/ Ты спроси, девка, отца, матери,/ Отца, матери, роду-племени;/ Накопи, девка ума-разума,/ Ума-разума, приданова. Второй: Буде лучше меня найдешь, позабудешь./ Если хуже меня найдешь, вспомнянешь. Эти песни определены поэтом как "народные". Почему не старинные? Не потому ли, что автор хотел показать народные традиции недавней эпохи, которые еще живы среди простого народа? Мудрость советует: не ходи, девка, молода замуж. Ведь есть родители, которые мудрее, умнее и их мнения, их совета и благословения надо испросить. Народная мудрость гласит, что без ума-разума, без приданого замуж не стоит выходить. Маша Миронова не может выйти замуж за Гринева как ей кажется, по нескольким причинам. Во-первых, родители Петра могли быть против их союза, во-вторых – отсутствие приданого у Маши. По словам ее матери в приданом у нее была только одна Палашка. Второй же эпиграф говорит об отношении Маши к письму отца Гринева, где тот отказал сыну в благословении и не дал согласия на брак. Маша говорит: "Видно мне не судьба... Родные ваши не хотят меня в свою семью. Буди во всем воля господня! Бог лучше нашего знает, что нам надобно", "Коли найдешь себе суженую, коли полюбишь другую – бог с тобою, Петр Андреевич". Какова чистота в словах и помыслах Маши! Как же она мудра и целомудренна! Ее мудрость сопоставима с народной мудростью, отображенной в песнях.

Глава "Приступ": Голова моя, головушка, /Голова послуживая!/ Послужила моя головушка/ Ровно тридцать лет и три года./ Ах, не выслужила головушка/ Ни корысти себе, ни радости./ Как ни слова себе доброго/ И ни рангу себе высокого./ Только выслужила головушка/ Два высокие столбика./ Перекладинку кленовую./ Еще петельку шелковую. Эпиграф из народной песни как бы предугадывает трагическую судьбу Мироновых. Их жизнь бедна почестями, наградами, рангами и богатством. Василиса Егоровна удивлена "богатством" Гриневых, по сравнению с которым ее собственная жизнь представляется ей убогой и бедной. "В моральном отношении жизнь и взгляды Мироновых – это полное отрицание аристократической среды и ее нравов".⁴ Мироновы близки к простому народу, но долг для них превыше всего. И, несмотря на свою близость к народу, Мироновы не переходят на сторону Пугачева, потому и погибают. К тому же старый комендант во время пытки башкира проявил безжалостность и жестокость. "Трагедия его жизни, – пишет современный исследователь, – состояла не только в том, что он

⁴ Петров С.М. "Исторический роман А.С.Пушкина". Москва, 1953. С. 127

ничего не выслужил, кроме перекладины, но и в том, что при всем своем добром сердце и демократическом происхождении капитан Миронов оказался жестоким человеком и противником народа!"⁵

Глава "Сирота": Как у нашей у яблонки/ Ни верхушки нет, ни отросточек;/ Как у нашей у княгинушки/ Ни отца нету, ни матери./ Снарядить-то ее некому./ Благословить-то ее некому. Автор уточняет, что это "Свадебная песня". Глубоко эмоциональное содержание этой песни подчеркивает горе невесты, у которой нет родителей и она лишена родительского благословения. Всем свадебным песням свойственно употребление ласкательных суффиксов: яблонька, княгинушка, отросточки. Через ласкательные суффиксы передается нежность и глубокая симпатия к невесте. Песня гармонично согласуется с содержанием главы. Петр зовет Машу замуж, и она дает ему свое согласие, хоть и добавляет, что: "не иначе будет моею (Петра) женою, как с согласия моих (Петра) родителей". Своих родителей у Маши не осталось, и единственный дорогой и близкий ей человек – сам Петр.

Как можно было увидеть из нашей статьи – анализ эпиграфов – работа очень интересная, захватывающая и полезная.

УДК 339.7.

СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ОТЧИСЛЕНИЙ

*Ситалиева Д.М.,
преподаватель*

Налогообложение – это сфера вращения интересов всех участников экономического процесса. Состояние налоговой системы, грамотное и ясное изложение задач для каждого элемента – залог ее успешного функционирования в каждой стране. Несомненно, в составе налоговой системы каждый вид отчисления имеет большое значение как для государства, так и для населения. С введением в Республике Казахстан системы обязательного социального страхования данный вид отчислений приобретает особый интерес.

Для получения наиболее полной картины механизма действия социальной защиты населения целесообразно ознакомиться с зарубежным опытом применения социального налога. Так, например, в США отчисления на социальное страхование составляют вторую по

⁵ Петров С.М. "Исторический роман А.С.Пушкина". Москва, 1953, С, 128

величине статьи доходов федерального бюджета, после подоходного налога на физических лиц. В ряде европейских стран основную или всю часть взноса осуществляет работодатель. В США взнос осуществляется и работодателем, и работником пополам. Так, например, если ставка налога составляет 18,2, то работодатель и трудящийся вносят по 9,1 %. Ставка меняется ежегодно при формировании бюджета.

В Великобритании взносы на нужды социального страхования осуществляются по одному из четырех классов. К первому основному классу относятся лица наемного труда, и их работодатели размер взносов варьируется в зависимости от налогооблагаемой суммы от 2 % до 9 %. Ко второму классу принадлежат лица, не состоящие в отношении найма. По третьему классу взносы добровольно перечисляются не работающими гражданами. К четвертому относятся лица, уплачивающие взносы по второму классу, если их доход превышает определенную сумму 6,3 %.

В Германии социальные отчисления от фонда заработной платы составляют 6,8 %, сумма отчислений делится между работником и работодателем.

Отчисления на социальное страхование в Дании составляет 3 % от фонда оплаты труда. Две трети уплачивает работодатель и одну треть наемный работник.

В Швеции социальные платежи составляют одну из крупнейших статей дохода бюджета. Общая сумма начислений, включающая в себя пенсионные взносы, медицинское страхование, страхование жизни, т.д. составляет 38 %.

В Республике Казахстан в настоящее время действует система социальной защиты населения при наступлении социальных рисков состоящая из трех уровней. К первому уровню относится система выплат государственных социальных пособий по инвалидности и потере кормильца.

С 1 января 2005 года в РК введена система обязательного социального страхования в соответствии с законом РК от 25 апреля 2003 года № 405-ІІ «Об обязательном социальном страховании», направленная на создание системы дополнительной социальной защиты работников формального сектора при наступлении социальных рисков – утраты трудоспособности, потери кормильца, потери работы. Право на назначение социальных выплат имеют граждане, за которых произведены социальные отчисления:

с 1 января 2005 года – в размере 1,5 % от объекта исчисления социальных отчислений;

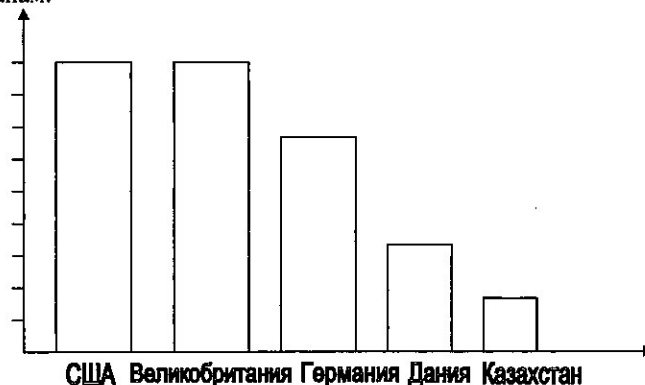
с 1 января 2006 года – в размере 2 % от объекта исчисления социальных отчислений;

с 1 января 2007 года – в размере 3 % от объекта исчисления социальных отчислений.

На основе имеющихся данных динамику социальных отчислений можно изобразить графически.

Диаграмма 1.

Динамика объема отчислений на социальное страхование по странам.

Из диаграммы видно, что лидирующее положение по объему отчислений занимают США и Великобритания, Казахстан находится на последнем месте, однако в перспективе исходя из выше изложенного намечается тенденция к увеличению размера социальных отчислений до 3 %, приравняв таким образом к уровню Дании.

Примечательно, что взносы производятся за счет снижения ставки социального налога. Исчисления осуществляются ежемесячно через банковский счет Государственного центра по выплате пенсий не позднее 15 числа месяца, следующего за отчетным. Учет осуществляется центром на базе социального индивидуального кода.

УДК 372.878

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВОМ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ

Таухасова Г.Х.

Казахстан конца XX- начала XXI веков переживал кризис воспитания подрастающего поколения. Нарушились традиции, порвались нити, которые связывали младшие и старшие поколения.

В послании президента Н.А.Назарбаева народу Казахстана уделяется большое внимание образованию, культуре, науке, его слова: "Страна, не умеющая развивать знание, в XXI веке обречена на провал...Задача казахстанских ВУЗов - предоставить образование на уровне мировых стандартов", - относятся и к музыкальному образованию.

Обращение к музыкальному фольклору открывает широкие возможности педагогическому творчеству, смелому поиску инновационных методов обучения и воспитания. На современном этапе главная задача музыкального воспитания средствами музыкального фольклора - повернуться лицом к народной музыке, начиная с самого раннего, когда еще только закладываются основные понятия у ребенка.

Народную музыку нельзя ничем заменить, особенно на начальном этапе воспитания ребенка. Родная речь и народная песня должны присутствовать в воспитании детей вплоть до их юношеского возраста. Только в этом случае ребенок вырастает здоровым нравственно. Сейчас лишь немногие дошкольные учреждения в своей работе опираются на национальное искусство, в частности музыкальный фольклор, изначально несущий в себе нравственность, эстетику, элементы народной музыки, народной педагогики.

Понятие о способностях, идею об их изменчивости в науку ввел Платон. Он впервые наиболее фундаментально разработал теорию творчества. Источником творческого порыва, по мнению Платона, является одержимость, безумие, божественное наитие (интуиция). Предпосылки творчества содержатся в человеческой природе, в присущем ей чувстве гармонии и ритма.

Вслед за Платоном анализом философской сущности творчества занимался Аристотель, который под творчеством понимал процесс создания произведения искусства. Три основные составляющие творчества: опыт человека, интуиция - "божественное наитие" и практическая деятельность по созданию произведения искусства.

"Искусство", - говорил Фрейд, - своеобразным путем достигает примирения этих двух принципов (удовольствия и принципы реальности).

Художник - это первоначально человек отвращающийся от действительности, потому что он не в состоянии примириться с требуемым ее отказом от удовлетворения влечений. "Высшее искусство, - говорил Шиллер, - это такое, где игра достигает своей высшей степени, где мы играем, так сказать, от всей глубины нашего существа. Такова поэзия и в особенности драматическая". Эта теория искусства, как игры, имеет то существенное против себя возражение, что никак не позволяет нам понять искусство как творческий акт. Искусство не может возникнуть там, где есть просто живое и яркое чувство. Даже самое искреннее чувство само по себе не

в состоянии создать искусство. И для этого ему не хватает просто техники и мастерства, потому что даже чувство, выраженное техникой, никогда не создает ни лирического стихотворения, ни музыкальной симфонии; для того и другого необходим еще и творческий акт преодоления этого чувства, его разрешения, победы над ним, и только этот акт является налицо, только тогда осуществляется и чувство. Вот почему и восприятие искусства требует творчества, потому что и для восприятия искусства недостаточно просто искренне пережить то чувство, которое владело автором - необходимо еще творчески преодолеть свое собственное чувство. Искусство исходит с дисгармонии между организмом и средой.

Залкинд, который видел родство в самом аппарате художественного и педагогического творчества говорил: "Лишь состояние общественного неудобства вызывает изменение в душевном аппарате. Абсолютное благополучие погрузило бы его в глубокий сон; источник всякого движения души - от ничтожнейшей мысли и до гениальнейшего открытия - один и тот же. Всякая высказанная мысль, написанная картина, занотированная музыка ощущаются из состояния неудобства их авторов и стремятся путем перевоспитания среды изменить ее в сторону наибольшего их удобства. Творец всегда воспитатель, как бы не отрицал наличность у себя воспитательских намерений". Воспитательное значение искусства связана с практикой. Она распадается на две сферы: с одной стороны, критика художественного произведения, которая дает воспитательное направление действию. Задача критики принадлежит эстетике, педагогике, публицистике.

Центральным моментом в индивидуальных особенностях человека являются его способности, именно способности определяют становление личности и обуславливают степень яркости ее индивидуальности. Способности - это внутренние условия развития человека, которые формируются в процессе его взаимодействия с внешним миром.

"Человеческие способности, отличающие человека от других живых существ, составляют его природу, но сама природа человека - продукт истории, - писал С.А.Рубинштейн. Природа человека формируется и изменяется в процессе исторического развития в результате трудовой деятельности человека. Интеллектуальные способности формировались по мере того, как изменяя природу, человек познавал ее, (художественные, музыкальные) формировались вместе с развитием различных видов искусства". Специальные способности сложились в ходе развития человеческого общества. Развитие специальных способностей является сложным и длительным процессом. Для разных специальных способностей характерно неодинаковое время их выявления. Ранее прочих проявляются дарования в области искусств, и, прежде всего в музыке. Установлено,

что в возрасте до 5 лет развитие музыкальных способностей происходит наиболее благоприятно, так как именно в это время формируются музыкальный слух и музыкальная память. Музыкальные способности являются специальными, в результате обучения развиваются, дифференцируются, обеспечивая успешность выполнения музыкальной деятельности.

Философская мысль — развивать человека гармонично, пробуждать его творческие силы — идет от мыслителей древности. Философы той поры придавали музыке, как средству интеллектуального воспитания, огромное значение. Они интересовались проблемой музыкально-творческого развития человека, хотя собственно способность к музыкальному творчеству ими не изучалась.

В становлении современной культуры огромное значение имеет опыт предшествующих поколений. Найденные древние памятники музыкальной культуры Средней Азии и Казахстана относятся к первому тысячелетию до н.э. Об этом свидетельствуют дошедшие до нас древние наскальные изображения танцующих и музицирующих человеческих фигур.

Фольклор является действенным средством воспитания национального характера мышления, нравственности, патриотизма, эстетического самосознания. Творческая природа фольклора велика: для каждого ребенка она дает творческий стимул к его развитию. Фольклор, по определению не одного поколения ученых, является неиссякаемым источником духовной культуры нации, этических принципов и норм. Фольклор вбирает в себя жанровые разновидности как поэтического, так и музыкального воплощения действительности. Эпос, как феномен, активно исследуется представителями отечественной и зарубежной науки. Специфика эпоса как объекта изучения предполагает обращение к нему ученых разных специальностей. Импульсом к попытке обобщения степени изученности эпических традиций явился сборник "Музыка эпоса", изданный в Йошкар-Оле в 1989 году по материалам двух конференций, первый в своем роде коллективный труд, объединивший в составе авторского коллектива ученых, на протяжении длительного периода времени изучающих эпическое наследие. Основу данной статьи составляет обзор теоретического материала (по трудам ученых Казахстана и ближнего зарубежья) в изучении эпоса: русских былин (Е.Е.Васильева), казахского эпоса (Б.Ерзакович, А.Байгаскина, А.Кунанбаева), узбекских дастанов (Р.Абдуллаев и Т.Мирзаев), туркменского дастанного эпоса (Ш.Гуллыев), армянского героического эпоса (Р.Атаян), азербайджанского (Т.Мамедов), калмыцкого "Джангар" (В.Шивлянова), бурятских улигеров (Д.Дугаров), якутского олонхо (А.Решетникова), киргизского (К.Дюшалиев) и др. Общим вопросам

этномузыковедческого изучения эпоса посвящены отдельные работы Э.Алексеева "К построению типологии музыкального эпоса", А.Г.Юсфина "Некоторые нерешенные вопросы изучения музыки эпоса", И.И.Земцовского и А.Б.Кунанбаевой "Музыкальный эпос – феномен и категория". В статье "Музыкальный эпос-феномен и категория" авторы, раскрывая природу музыкального эпоса, отмечают неразработанность методологии "эпического" когда для "одних (музыковедов.-А.Б.) любое произведение с текстом эпического характера есть эпос, для других обязателен учет музыкальной стилистики..., а иные удовлетворяются чисто эмпирическими навыками "растасовки" фактов...". По мнению авторов, "определить музыкальный эпос как феномен – значит не просто дать его типологическую характеристику, но выявить и указать музыкально-эпические универсалии, т.е. черты, принципы и признаки, которые обязательны, которые присущи всякому сложившемуся эпосу...".

Музыкальный фольклор чрезвычайно богат и разнообразен по тематике и содержанию, музыкальному строю, композиции, характеру исполнения. Яркая образность музыкального языка фольклорных напевов их исполнения, включающее элементы игр, танца, декламации, костюмы делают их доступными для понимания. Эмоциональное восприятие народного искусства формирует способность к сопереживанию. Эта способность почти утрачена современным человеком. Люди постепенно отучились сопереживать, сочувствовать, т.е. отучились вставать на позиции другого человека. Это одно из качеств личности, которое нуждается в реабилитации в высшей степени, и начинать это надо с раннего детства. Фольклор как художественная традиция целого народа совмещает в себе отношение двух диалектических взаимосвязанных начал - индивидуального и коллективного. Коллективность в фольклоре выступает как форма проявления традиции: традиция живет коллективностью, а коллектив объединяется традицией. Для педагогики это имеет принципиальное значение с точки зрения воспитания чувства коллективизма через вживание в традиции своего народа, путем приобщения к коллективным формам песнетворческих занятий.

В обучение музыкальному принципу диалектического единства индивидуального и коллективного является основополагающим. Поэтому развитие индивидуальных черт личности и ее фольклорное искусство, запечатленное в нотах, книгах, видеокассетах оказывает безусловно, эстетическое воздействие на восприятие личности. Искусство фольклора уникально: оно рождается и существует в среде самих творцов и исполнителей. Фольклор помогает раскрытию личности, проявлению ее потенциальных способностей, инициативы. Поэтому обучение фольклору должно носить живой, неформальный характер.

В фольклоре традиционны не только стиль и форма, но и содержание, система образов, сам принцип отражения окружающей жизни. Фольклор- это творческий организм, система творческого мышления народа, выработанная вековыми традициями. Необходимо тонкое проникновение в самую сущность фольклорного материала, в глубинные слои народного художественного мышления. Обучение музыкальному фольклору при соблюдении устойчивости традиций предполагает многовариантность, импровизационность при исполнении. Многие фольклорные жанры заключают в себе не только этическую и эстетическую функцию, но и способствуют физическому и умственному развитию учащихся.

Принцип народной педагогики, в частности состоит в передаче устной традиции подросткам. Педагогика должна учитывать данную особенность. Фольклор значительно расширяет владение языком, речью импровизационного основа устного народного творчества дает педагогу исключительные возможности для свободного развития творческих способностей.

Таким образом, творчество входит в обучение через фольклор и, главное, формирует творческую личность, которая по мнению современных психологов, сможет проявить свои творческие способности в жизни, любой сфере деятельности. Теория "переноса" творческих способностей позволяет надеяться на положительный педагогический эффект, который отдален, но будет востребованным в XXI веке обязательно.

УДК 821.112.2

ОБРАЗ ЛОРЕЛЕИ В ПОЭЗИИ КЛЕМЕНСА БРЕНТАНО И ГЕНРИХА ГЕЙНЕ: ФАНТАЗИЯ И ЛЕГЕНДА

Утебаева А.С.

Брентано – один из выдающихся романтических лириков Германии XIX в. С его творчеством связан третий после Гете и Шиллера, после Гельдерлина и Новалиса – важный сдвиг в немецкой лирической поэзии. Будучи воодушевленным пробуждением национального сознания в Германии, а также опираясь на опыт старших романтиков, Брентано обновляет просодическую структуру и логический строй лирической поэзии, пересоздав ее в наиболее оригинальных стихотворениях - таких, как «Лорелея» - на основе народной песни.

Стихотворение Brentano *Die «Lore Lay»* /1806/ стало ярким воплощением романтической лирики и породило в Германии легенду о Лорелее.

Семнадцать лет спустя, в июне 1823 года, другой выдающийся немецкий поэт-лирик создал стихи на тот же сюжет. Это был Генрих Гейне.

Стихотворение Гейне «Лорелея» было опубликовано в апреле 1824 года. Оно включено в сборник Гейне «Книга песен».

В данной статье мы поставили своей задачей анализ поэтических источников легенды о Лорелее и особенностей трактовки этого сюжета в стихах того и другого поэта. Мы также рассматриваем особенности художественного стиля Brentano и Гейне, применительно к образу Лорелеи.

Легенда о Лорелее — плод творческой фантазии Brentano: прямого прототипа среди народных песен у стихотворения нет. Однако оно относится к произведениям, имеющим народно-поэтическую основу. Из старой рейнской легенды стало известно, что имя Лорелея восходит к названию крутого утеса Лурлеи (Lurlei), на Рейне близ города Бахараха. Само наименование Лурлей /«сланцевый утес») было переосмыслено как «сторожевой утес», впоследствии как «скала коварства». По свидетельству миннезингера XIII в. Марнера, хитрые карлики (Lurî, Lûrlî) у этой скалы якобы оберегали клад Нибелунгов.

Сейчас очень трудно восстановить первоначальные сюжетные линии легенды. В вышедшем в 1818 году «Справочнике для путешественников по Рейну» Алоиза Шрейбера есть несколько строк, посвященных этой легенде: «В древние времена в сумерки и при лунном свете на скале Лур-лей появлялась девушка, которая пела столь обольстительно, что пленяла всех, кто её слушал. Многие пловцы разбивались о подводные камни или погибали в пучине, потому что забывали о своей лодке, и небесный голос певицы-волшебницы как бы уносил их от жизни»¹.

Для романтической красавицы и чаровницы это таинственное женское имя подходило идеально и ассоциировалось с именами Лены и Лауры.

Обольстительная и опасная Лурлей, вознесшаяся на правом берегу Рейна близ излучины, должна была еще более волновать сердца немецкого народа после отхода к Франции левого берега Рейна. Поэтому «Лорелея» Brentano была пронизана горячей любовью к родному Рейну. Она написана в виде романтической баллады и по построению, по синтаксису и лексике очень проста.

Трехстопный ямб баллады — при строгом соблюдении чередования женских и мужских окончаний стиха, синтаксически — интонационной цельности двустопных и их параллелизма в строфе из четырех строк — представлял собой максимально точную,

возможную в силлабо-тоническом стихосложении, реконструкцию тонического стиха немецкой народной песни. Двустопишия «Лорелея» восходят к балладному септенарию - семиударному тоническому песенному стиху² и точно передают его упорядоченным силлабо-тоническим метром, то есть с приведением дольников к ямбам, с заменой четвертого «дополнительного» ударения женским окончанием нечетных стихов, и, наконец, с неременной рифмой в четных стихах. Такая реконструкция метра народной песни была необходимым выражением известного этапа романтического стремления к народности и непосредственно подводило романтиков и Гейне к освоению тонизма немецкой песни, пишет Н.И.Балашов.³

Последняя часть стихотворения Брентано оказалась особенно близка Гейне. Очевидное родство связывает брентановскую героиню и Пловца, героя стихотворения Гейне. Она перед тем, как броситься с утеса, романтически, с высоты устремляет взор вслед любимому, на Рейн, на всю родину, не думая об опасности, угрожающей ей самой. Пловец сосредоточен на мыслях о высоком и прекрасном, и тоже: «забывая подводные скалы.... Только наверх глядит.»

Метрика баллады Брентано была в некотором роде прологом к немецкой поэзии и музыке первой половины XIX века. Реконструкция стиха народной песни, соблюдение синтаксически-интонационной цельности двустопишия и их параллелизм в строфе дало идеальные возможности для переложения стихов на музыку в духе народно-песенной традиции и позволяли строить мелодическую фразу на основе двустопишия.

Через всю балладу, «красной нитью» проходит романтический мотив роковых чар, губительных не только для людей, но и для самой их носительницы. Однако в ней торжествует народно-гуманистическое начало. Епископ, считая Лорелею колдуньей, привлекает ее к духовному суду, хотя и сам прекрасно понимает, что волшебство её заключается лишь в ослепительной красоте златокудрой героини. Лорелею не сжигают на костре, а приказывают ей постричься в монахини:

Du sollst ein Nönnchen werden,
Ein Nönnchen schwarz und weiss....

Волшебство несравненной красоты – ей в тягость, она сама потерпела неудачу в любви. Её бросил милый (Mein Schatz hat mich betrogen), а жизнь без любви для Лорелеи невозможна.

Ich darf nicht länger leben,
Ich liebe keinen mehr.

Лорелея Брентано - жрица любви и одновременно ее жертва, но в её образе проглядывают черты нового типа романтической женщины с бескомпромиссными чувствами.

Образ Лорелеи, её любовь и порывы связаны с патристическим образом Рейна.

В «Лорелее» Брентано Рейн упоминается пять раз, и все пять раз слово «Рейн» стоит под рифмой. Гейне также как и Брентано не отделяет любовь к Лорелее от любви к Рейну. В своем стихотворении Гейне точно в том же соотношении, что и Брентано, применил рифму на «ei»; также ставя слово «Рейн» под рифму.

Трактовка сюжета и образа Лорелеи в стихах Гейне опирается на художественный опыт Брентано и при этом вполне оригинальна.

Путь Гейне на протяжении 20-х годов так, как он отразился в «Книге песен» - это путь от романтизма к реализму. Одно из самых романтических стихотворений «Книги песен» - стихотворение о Лорелее.

Лорелея у Гейне, как у Брентано - олицетворение гибельных чар любви. Его стихотворение проникнуто глубоким лирическим чувством. Гейне не пересказывает рейнскую легенду, а передает свое личное впечатление.

Возьмём первую строфу, которая сразу привносит свое лирическое звучание:

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,
Daß ich so traurig bin.
Ein Märchen aus alten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.

Первая строка начинается со слова «ich», во второй строке снова «ich», а в четвертой строке снова личное местоимение «mir» (мне). С самого начала стихотворения перед нами сам поэт, который пытается осмыслить не ясное ему самому чувство, задумчиво и задушевно передающий свое настроение. Рассказ о Лорелее начинается лишь со второй строфы и обрывается на пятой – поэт досказывает миф непосредственно, «от себя», на основании собственного сердечного опыта. В четырех строках мастер зрительных образов создает величественную картину: скала, озаренная последним пурпуром заката, и спокойно текущий, подернутый дымкой Рейн – составляют изумительную цветочную гамму. Повествование ведется в замедленном мечтательном тоне. Стихотворение «Лорелея» - это пластическое выражение чувств поэта - лишь «метафора» его переживаний.

В своем стихотворении Гейне сохраняет синкретизм образа и фольклорные элементы, имевшиеся у поэтов-романтиков.

Гейневская Лорелея - это олицетворение силы любви и природной стихии. У него нет мифа о роковой силе любви, а есть рассказ об индивидуальном чувстве.

Брентано придает наивно-обольстительному образу немецкой народной мифологии, чаровнице Лорелей демонические черты несчастной женщины, тяготящейся своим волшебством и помимо своей воли губящей людей.

Баллады Брентано и Гейне стали подлинными шедеврами романтической поэзии, так как отличаются виртуозной мелодичностью и глубиной содержания.

¹ Дейч А. «Судьбы поэтов», Художественная литература, Москва 1968, С.194.

² Жирмунский В.М. «Введение в метрику», Ленинград, 1925, С.202

³ Балашов Н.И. «История немецкой литературы». Наука, Москва, 1966, С.156.

УДК 582.26

К МЕТОДИКЕ ИЗУЧЕНИЯ ПОЧВЕННЫХ ВОДОРΟΣЛЕЙ

Ширалиев Б.Т.

Методы исследования почвенных водорослей определяются особенностями этих организмов-фототрофов. Верхние слои почв наиболее богаты этими организмами. Понятие почвенные водоросли включает две экологические группы этих организмов: наземные водоросли – макроскопические группировки и собственно почвенные водоросли, обитающие на поверхности и в толще почвы. В основе методов изучения почвенных водорослей лежат принципы фитоценологических исследований и почвенно-микробиологических анализов.

Исследование почвенных водорослей начинается из наблюдений в природе. На участке в 1 м² или 1 дм² прежде всего на поверхности земли осматривают водорослей, заметных невооруженным глазом. Как правило, необходимо отмечать зависимость встречаемости этой группировки организмов от особенностей рельефа, густоты травостоя, близости деревьев, характера опада и других структурных особенностей биогеоценоза. Эта методика изучения надземных водорослей наиболее приемлема к изучению таких распространенных видов, как *Nostok commune*.

Все методы изучения почвенных водорослей можно разделить на четыре группы:

- 1) методы выявления водорослей в почве;
- 2) методы количественного учета водорослей;
- 3) методы исследования таксономического состава почвенных водорослей;

- 4) комплексные методы учета состава и численности водорослей;

При наличии видимых разрастаний почвенных водорослей целесообразно применить прямое микроскопирование почвы в капле воды в препаратах «раздавленная капля». Таким образом, выявляются

водоросли, дающие макроскопически заметные талломы (*Nostok commune*, *Nostok flagilliforme*) или массовые разрастания на поверхности почвы (*Microcoleus vaginatus*), а также виды, не растущие в культурах (*Chlorhormidium montanum*).

Наиболее простым и приемлемым методом являются почвенные (чашечные) культуры. В чашки Петри кладется слоем предварительно увлажненная почва, на нее накладываются стерильные покровные стекла так, чтобы между стеклом и почвой оставались воздушные камеры для создания аэробных условий. В этих влажных камерах, в капельках воды на внутренней поверхности стекол, обильно развиваются водоросли, особенно диатомовые. Через одну – полторы недели стекла снимаются пинцетом, помещаются на предметное стекло в каплю воды и микроскопируются. Особенностью этого метода исследований является то, что не все водоросли начинают развиваться одновременно: обычно пионерами этих сред являются зеленые, затем синезеленые и диатомовые водоросли. Для полного таксономического анализа этим методом необходимы два-три месяца. Одновременное просматривание всех стекол обрастания из-за биологических особенностей данных видов организмов не может дать достоверных результатов, поэтому лучше всего анализ стекол обрастания проводить последовательно через каждые четыре-шесть дней. Еще одним важным условием является насыщение почвы влагой до 80-100%, не допуская переувлажнения.

Почвенную культуру можно приготовить и на фильтровальной бумаге. Для этого почву в чашках Петри увлажняют несколько сильнее и заглаживают стерильным шпателем и покрывают кружком фильтровальной бумаги. На бумаге необходимо сделать многократные проколы иглой. Необходимые условия при этом методе исследования: достаточное количество тепла, света и влаги. Достоверные результаты можно получить уже через месяц после посева культуры. Препараты готовят, снимая иглой дернинки водорослей с фильтровальной бумаги. Через бумагу хорошо прорастают синезеленые водоросли.

Учет численности и биомассы почвенных водорослей производится двумя методами.

Первый метод – прямое взвешивание – используется для определения массы поверхностных корочек или пленок водорослей. Для этого взвешиваются колонии, корочка или водорослевый войлок, собранные с площади в 1 см^2 или 1 дм^2 . Поскольку корочки водорослей содержат немало почвенных частиц, подлинный вес органической массы определяют по убыли веса после сжигания навески. Этот метод применим для определения массы водорослей в таковой корочке для учета колоний *Nostok commune*.

Второй метод – подсчет водорослей, рассеянных между частичками почвы. Среди этих методов выделяют культурные методы, основанные на последовательном разбавлении почвенной

суспензии и засева ее в питательные среды, и прямые, состоящие в подсчете клеток при микроскопировании почвы.

Для изучения видового состава почвенных водорослей пользуются методом культур. Развитие водорослей в водных культурах становится заметным после двух – трех недель стояния на свету. Качественный учет необходимо вести регулярно, начиная с 3 недели и кончая 3-4 месяцами. Первыми появляются зеленые водоросли (через 10-15 дней), образующие пленку на поверхности воды и на стенках банки. После 3-4 недель роста в культуре обнаруживается значительное количество диатомовых водорослей (в двухмесячной культуре диатомовые не обнаруживаются). Через 5-6 недель появляются синезеленые и желтозеленые водоросли. При старении культур (3-4 месяца) происходят следующие изменения: снижение количества исследуемых организмов, уменьшение общего количества видов, диатомовые водоросли исчезают вообще, остаются, как правило, синезеленые водоросли.

Достоинством применения микробиологических агаровых культур является то, что из них легко выделить альгологические чистые культуры, такие, как диатомовые.

Наиболее простым из комплексных методов изучения почвенных водорослей является следующий: навеску мелкозема массой в 20 гр помещают в чашки Петри на 5-6 дней при контролируемой влажности, сверху необходимо разложить покровные стекла. При микроскопировании необходимо отметить встречаемость (%) и обилие водорослей по родам.

Используя методы качественных и количественных оценок почвенных водорослей с соблюдением всех условий инкубаций и отбора образцов возможно получить достоверные и точные результаты.

УДК 811/11'38

ПОЭМА «КОРСАР» ИЗ ЦИКЛА «ВОСТОЧНЫХ ПОЭМ» ДЖОРДЖА ГОРДОНА БАЙРОНА (к вопросу о стилистических особенностях)

*Нурмуханова А.К.,
магистрант ЗКГУ*

Поэма Джорджа Гордона Байрона «Корсар» принадлежит к циклу так называемых «Восточных поэм». Это единственный цикл произведений, написанный и опубликованный в течение 1813-1815 годов и объединенный общей темой и стилистическими

особенностями. Среди них: «Гяур» (май 1813), «Абидосская невеста» (декабрь 1813), «Корсар» (начало 1814), «Лара» (август 1814), «Осада Коринфа» и «Паризина» (конец 1815 – начало 1816).

Сюжеты восточных поэм неизменно драматические, они наполнены трагическими происшествиями, роковыми страстями, кровавыми развязками.

Содержание поэм различно: некоторые обладают более развитым сюжетом, некоторые фрагментарны и сюжетно разорваны. «Байрон мало заботился о планах своих произведений или даже вовсе не думал о них. Несколько сцен, слабо между собою связанных, было ему достаточно для бездны мыслей, чувств и картин»,⁶ – писал А.С. Пушкин в заметке «О трагедии Олины «Корсар» /1828г./». Сюжет построен обычно на столкновении трех персонажей: героя, его возлюбленной и того, кто стоит у них на пути, противника.

Композиция и стиль «Восточных поэм» характерны для искусства эпохи романтизма. Где конкретно происходит действие этих поэм – неизвестно. Оно разворачивается на фоне пышной, экзотической природы: даются описания бескрайнего синего моря, диких прибрежных скал, сказочно прекрасных горных долин. Построение сюжета характеризуется отрывочностью, нагромождением случайных деталей; повсюду много недомолвок, многозначительных намеков.

Можно догадаться о мотивах, движущих поступками героя, но часто нельзя понять, кто он, откуда пришел, что ждет его в будущем. Действие обычно начинается с какого-либо момента, выхваченного из середины или даже конца повествования, и лишь постепенно становится ясно то, что происходило ранее.

Сюжет поэмы «Корсар» сводится к следующему: Конрад является вождем пиратов – бесстрашных людей, отвергающих деспотические законы общества, в котором они вынуждены жить и которому предпочитают вольную жизнь на необитаемом острове. Корсар, их смелый предводитель, – такой же бунтарь. На острове пиратов все подчиняется ему и боится его. Он суров и властен. Враги трепещут при одном упоминании его имени. Но он одинок, у него нет друзей, роковая тайна тяготеет над ним, никто не знает ничего о его прошлом. Лишь по двум – трем намекам, брошенным вскользь, можно заключить, что и Конрад в юности, подобно другим героям «Восточных поэм», страстно жаждал творить добро:

Он для добра был сотворен, но зло

К себе, его коверкая, влекло...

Герой «Корсара» все время погружен в свой внутренний мир, он любит свои страданиями, своей гордостью и ревниво оберегает свое одиночество. В этом сказывается индивидуализм героя, как бы стоящего над другими людьми, которых он презирает за ничтожество

⁶ Пушкин А.С. Полн. собр. 11 т. М, 1949 г., с. 130

и слабость духа. Так он не в состоянии оценить жертвенной любви красавицы Гюльнары, спасшей его с риском для жизни из темницы. Образ Гюльнары тоже овеян мрачной романтикой. Узнав истинную любовь она уже не может мириться с постылой жизнью наложницы и рабы Саида; ее бунт активен; она убивает своего тирана Саида и навсегда отказывается от родины, куда больше ей нет возврата. Возлюбленная Корсара, Медора, узнает из слов пиратов, что Корсар погиб, хотя на самом деле он был спасен Гюльнаррой и возвращался домой. Но когда он возвращается, он застаёт лишь холодное тело Медоры, которая выпила яд. В отчаянии Конрад уходит в горы, и никто с этого момента о нем ничего не знает.

Главный герой поэмы «Корсар» – изгнанник. Байроновский разбойник Конрад, однако, отнюдь не напоминает разбойников – злодеев готического романа. Это одинокий мститель, которого ожесточило общество. Умея остро ненавидеть, он умеет в то же время глубоко любить, свойственная ему человечность, мягкость к людям задавлена жестокостью окружающей жизни. Таким образом, конфликт героя с обществом в центре внимания поэта и определяет содержание всех поэм 1813 – 1816 г.г. Несомненно одно: где бы ни разворачивалось действие поэмы на Ближнем Востоке в Испании или в Италии, в каких бы исторических рамках ни происходили события, автор всегда имеет в виду современность.

Трактовка темы Природы в «Корсаре» достигает большого совершенства формы. Стих Байрона замечателен своей выразительностью: поэт мастерски пользуется им как для изображения действия, так и для описания природы:

None are all evil – quickening round his heart,
One softer feeling would not yet depart;
Oft could he sneer at others as beguiled
By passions worthy of a fool or child
Yet gainst that passion vainly still he strove,
And even in him it asks the name of Love!
Slow sinks, more lovely ere his race be run,
Along Morea's hills the setting Sun;
Not, as in Nothen climes, obscurely bright,
But one unclouded blaze of living light!
O'er the hushed deep the yellow beam he throws,
Gilds the green wave, that trembles as it glows.
High in his hall reclines the turbaned Seyd;
Around – the bearded chiefs he dared to quaff
For bidden draughts, 'tis said, he dared to quaff
He стану есть, не преступлю закон.
In fringed our Order's rule, the Prophet's rage
To Mecca's dome might bar my pilgrimage.

В «Восточных поэмах» Байрон создает новый тип романтической поэмы. Ее композиция, стиль, характер ее стиха и поэтического словаря – все это находится в тесной и непосредственной связи с идейным содержанием поэмы, определяется им. Этической поэме классицистов Байрон противопоставил свою поэму: свободно соединяющую этические элементы с лирическими. Романтические поэмы Байрона динамично развиваются от одной остро драматической ситуации к другой, сочетая элементы этического повествования с лирическими отступлениями, обращениями к читателю и т.д. Повествовательная манера Байрона в поэме – лирическая. Лиричен и весь стиль поэта: его строфы насыщены синтаксическими параллелизмами, восклицаниями и авторскими отступлениями, постоянные анафоры акцентируют обостренные внутренние переживания героя, передаваемые поэтом, или подчеркивают драматизм изображаемых событий.

В поэме «Корсар», как и во всех «Восточных поэмах», Байрон достигает большого совершенства формы. Стих Байрона замечателен своей выразительностью: поэт мастерски пользуется им как для изображения действия, так и для описания природы, психологических портретов действующих лиц и в особенности для передачи настроений героя. Байрон находит новые ритмические средства, богатую рифму, своеобразные новые интонации, глубоко выразительный язык.

Используя для большинства «восточных поэм» английский рифмованный пятистопный стих, Байрон насытил его новыми стилистическими приемами, позволяющими ему добиться наибольшей выразительности для изображения действия, настроений героя, описаний природы, оттенков душевных переживаний людей. Он свободно обращается к читателю с вопросами, широко применяет восклицательные предложения, строит свои сюжеты не в строгом логическом порядке (как это было принято у поэтов – классицистов), а в соответствии с характером и настроением героя. Так например, поэма «Корсар» – шедевр английской поэзии. Страстная сила романтической мечты сочетается в ней с сравнительной простотой художественной разработки темы; героическая энергия стиха в «Корсаре» совмещается с тончайшей его музыкальностью; поэтичность пейзажей – с глубиной в обрисовке психологии героя.

Так например, в некоторых строках поэмы «Корсар» Байрона мы можем наблюдать употребление им восточных названий предметов, рек и т.д.

Пьют лишь душистых ягод трезвый сок.

Кальян струит густые облака,

Танцуют альмы, музыка дика – танцовщицы

Свой скудный ток струит Сефиз: - река в Греции

Темно в просторных рощах, кипарис
Печален, блестя, мерцающий киоск; - летнее загородное
строение.

В «Восточных поэмах» Байрон тяготеет прежде всего к
восточной лексике, которая звучит как иноязычная. Байрон
пользуется словами, заимствованными из турецкого языка.
Большинство их вошли в английский язык еще до Байрона и были
понятны образованному англичанину, хотя и ощущались как
чужеземные – их Байрон дает без всяких объяснений. Например,

«saigue» – маленький челнок,
«haram» – гарем,
«atagham» – ятаган, кривой кинжал,
«salam» – восточное приветствие,
«minaret» – минарет, башня на мечети.

Другие слова, по мнению Байрона, требуют объяснения,
например:

«tohaigue» - небольшой карабин,
«rhamazan» – мусульманский пост,
«sairam sumar» – мусульманский праздник, саван.

Нужно сказать, что Байрон использует особый синтаксис –
чтобы подчеркнуть иной ритм восточной речи и описаний, это
синтаксис усилительный и лаконичный. Он широко пользуется
синтаксическими формами сжатого изложения: мало
распространенными, нераспространенными, обособленными
предложениями, рядом однородных членов. Он пропускает
подлежащее, артикль, глагол-связку. Неполные и односоставные
предложения часто следуют друг за другом, подчеркивая отрывистый
и взволнованный характер речи:

«She rose – she sprung – she clung to his embrace».
Aye, Ride can veil, and Courage brave it all-
All – all – before, beyond – the deadliest fall».

Таким образом, Байрон избегает в «Восточных поэмах»
громоздких синтаксических конструкций, придерживается
параллельности однородных членов и сохраняет особый, как он
полагает, «восточный ритм». Вместе с использованием «восточных»
слов, экзотического словаря, это создает то, к чему он стремился –
сказочный колорит поэм.

Лирико-повествовательный стиль Байрона обогатил английскую
поэзию новыми достижениями, и в этом смысле как раз «Восточные
поэмы» – это современники. Он подчинил эти стилистические
средства новым задачам и свободную естественность и элементы
живой речи проникают в его поэтический язык. Образная
насыщенность восточными деталями, особая плавность стиха,
связанная в необычным синтаксисом - все это обогащает традицию
английской поэзии.

УДК 37(574)

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

*Крючкова Е.С.,
магистрант ЗКГУ*

Становление и развитие народного образования в Казахстане пережили сложнейшие этапы. Обращение к истории образовательной системы, политике государства способствует выявлению и осмыслению развития педагогической мысли в ее преемственности и новациях и альтернативах, правильной оценке современной образовательной ситуации в стране. Казахская школа создавалась как единая трудовая политехническая школа, обеспечивающая бесплатное совместное для мальчиков и девочек, светское образование. Важнейшими особенностями школы были патриотизм и интернационализм, связь обучения с жизнью, практикой строительства новой государственности.

20-е годы в истории образовательной системы Казахстана связаны, в первую очередь, с поисками вариантов нового типа школ в условиях «классово-пролетарского подхода» к воспитанию с учетом культурно-хозяйственного уклада жизни казахского народа, ликвидацией безграмотности среди взрослого населения и так далее. Наркомпрос республики проводил большую работу по разработке научно-педагогических основ системы образования, методическому обеспечению учебного процесса в образовательных учреждениях. Это был сложный период в истории образовательной системы Казахстана.

Общественно-педагогическая мысль характеризуется наличием педагогических течений различной идеологической направленности. 20-е годы – последний период национально-демократического педагогического течения в лице А. Байтурсынова, М. Дулатова, М. Жумабаева и др., которые защищало гуманистические традиции отечественной педагогической мысли. В условиях когда официальная педагогика обосновывала пропагандировала классово – пролетарское воспитание, гуманистически ориентированные педагоги отстаивали духовно-нравственные основы воспитания личности, которые были выше сословий и классов, считали необходимыми учет историко-культурного наследия и этнопедагогических традиций казахского народа. В конце 20-х годов в атмосфере усиления партийно-государственной идеологии в области образования и просвещения, интеллигенты-педагоги с демократическими взглядами, убеждениями подвергались со стороны официальной педагогики резкой критике.

Осуществление классово-пролетарского подхода к воспитанию учащихся связывалось с необходимостью целенаправленного формирования «коммунистического сознания и поведения» личности. В этой установке – ключ к пониманию теории и практики массового эксперимента, осуществленного наркомпросом в 20-е годы, в организации и методике обучения имелись крупные недочеты, которые тормозили дальнейшее развитие народного образования. Закон «О всеобщем образовательном начальном обучении» (от 14 августа 1930 г), исторические постановления ЦКВКП(б) «О начальной и средней школе» (от 15 сентября 1931 г), «Об учебных программах и режиме в начальной и средней школе» (от 25 августа 1932 г) активизировали работу органов народного образования по развитию просвещения, совершенствованию содержания учебных программ и учебников, форм и методов обучения. В докладной записке Казахскому крайкому ВКП(б) «О предварительных итогах выполнения постановления ЦКВКП(б) и Крайкома ВКП(б) о начальной и средней школе» нарком просвещения С.Мендешев сообщал, что начат переход на предметную систему обучения, все программы по учебным предметам для национальных школ переработаны и разосланы для обсуждения на учительских конференциях. Переработка программ, осуществлялась с учетом следующих требований: программа строится на предметной основе и обеспечивает по каждой дисциплине строго очерченный круг знаний, умений и навыков, одинаковых для городских и сельских школ. Новая программа предусматривает связь обучения с производительным и общественно-полезным трудом, теории с практикой. Учебная работа подчиняется решению воспитательных задач. Программы обеспечивают строгую систематичность и последовательность в расположении учебных материалов, усиление теоретической сложности знаний в соответствии с возрастом учащихся, естественные связи между предметами. Программа, составленная Наркомпросом РСФСР по предметам, общим для всех школ Союза, были переведены на казахский язык.

В конце 1932 года состоялась Первая краевая конференция по обсуждению учебников для казахских школ. На ней были отмечены такие недостатки в содержании учебников, как узость тем национального характера, отсутствие исторического подхода и др., а также их слабое полиграфическое исполнение. В выступлениях ученых-педагогов и представителей общественности указывалось, что дело совершенствования учебных программ, учебников, учебно-воспитательного процесса в школах тормозится отсутствием научно-методического центра, который бы взял на себя функции руководства и организации этой работы в Казахстане.

30-е годы в истории образовательной системы Казахстана связаны с началом «борьбы» за начальный всеобщ, подготовкой

кадров для осуществления индустриализации народного хозяйства страны. Следует помнить, что сложная общественно-политическая обстановка в конце 20-х начале 30-х гг., связанная с процессом индустриализации, также сказалась на образовательной системе. Ситуация осложнялась голодом тех лет, когда погибло 49% казахского населения, среди детей школьного возраста умерло больше половины.

Во второй половине 30-х гг. над вопросом всеобуча плодотворно работали такие впоследствии известные ученые, как С.Жиенбаев, Ш.Карибаев, Е.В.Кротович, Р.Г.Лемберг, Ш.Сарыбаев, Н.Сауранбаев и др. Один за другим из печати выходят учебники по различным предметам.

Несмотря на трудности, происходившие в республике экономические процессы требовали подготовки квалифицированных рабочих кадров. К сожалению образовательная политика, проводимая в республике в 30-е гг., рассматривалась слишком однозначно.

В 20-е гг. в Казахстане существовали такие типы школ : школы первой ступени с одно-двух-трех-четырёхлетним курсом обучения, школы-коммуны с интернатами, школы-семилетки и школы второй ступени. В 1920-1921 учебном году в республике насчитывалось 2410 школ со 144000 учащимися, что на 404 превышало число школ существовавших в 1914-1915 учебном году.

Школьное строительство в основном развивалось в городах и развитых промышленных центрах. В сельских районах школьные здания находились в малоприспособленных зданиях или же строились из подручных материалов методом народных строек. Материально-техническая база сельских школ и кадровый состав учителей также далеко не соответствовали требованиям.

30-е гг. оказались поворотным этапом. Нехватка педагогических кадров пополнялась «выдвиженцами», людьми, нередко малообразованными, но «политически выдержанными и активными», подготовка которых велась на краткосрочных курсах.

На основании постановления «О структуре начальной и средней школы», принятого в мае 1934 года, на многие десятилетия для всех народов СССР устанавливался единый тип общеобразовательной школы с единым учебным планом, с едиными учебниками, с едиными организационными и научно-педагогическими принципами.

На территории дореволюционного Казахстана не было высших учебных заведений. В ноябре 1917 года в Ташкенте состоялся Третий Краевой съезд Советов Туркестана, на котором было принято решение о создании первого в истории этого края высшего учебного заведения. Для широкого обсуждения этого проекта в феврале 1918 года было создано учредительное собрание Ташкентского общества высшего образования. В его состав входили представители широкого круга различных обществ ученых, врачей, юристов, Общества

мусульманских учителей. 7 сентября 1920 года декретом СНК был учрежден Туркестанский государственный университет. Впоследствии он был переименован в Средне-Азиатский государственный (САГУ), позже в Ташкентский Государственный университет. Опыт строительства первого на территории Средней Азии и Казахстана высшего учебного заведения – САГУ имел впоследствии большое значение для развития высшего образования в республике. Выпускниками этого вуза стали известные впоследствии ученые, общественные и партийные работники. Отсутствие учебно-методической литературы на казахском языке создавало определенные трудности в организации учебно-воспитательного процесса.

Активная работа по созданию учебных программ и учебников позволило к 1940 году обеспечить национальные школы республики полным комплектом оригинальных и переводных учебников.

Истоки последующих кризисов системы образования, несовершенство отдельных звеньев и ступеней образовательной системы в настоящее время были заложены в период с 20-х по 40-е годы. Однако с началом Великой Отечественной войны вся эта работа была приостановлена.

В конце 40-х и начале 50-х годов выходят крупные работы по педагогике, психологии. Ученый-педагог А.С.Ситдыков опубликовал монографию о педагогических идеях и просветительной деятельности Ы. Алтынсарина, где осветил истоки прогрессивных воззрений великого педагога, его борьбу за создание русско-казахских для мальчиков и, особенно, для девочек, показал его выдающуюся роль в развитии культуры казахского народа.

После принятия Закона «Об укреплении связи школы с жизнью и дальнейшем развитии системы народного образования в КазССР» (от 28 марта 1959г) планировалось увеличить сеть общеобразовательных школ в республике с 8900 в 1958г до 9360 в 1965г, а контингент учащихся в них с 1306,6 тысяч до 264,4 тысяч. Вместе с тем было намечено резко увеличить количество школ-интернатов и школ рабочей и сельской молодежи, были разработаны проекты учебных планов восьмилетней и средней общеобразовательной трудовой политехнической школы с производственным обучением и вечерней (сменной) школы.

В период с 1974г по 1984г был осуществлен переход школ на обучение с 6-летнего возраста, введена в школах кабинетная система обучения и так далее. В эти годы велась работа по разработке методики начального обучения; методики обучения казахского языка; русского языка; литературе; географии; истории; теории и истории педагогики. Разработку данных методик осуществляли: А.Д.Жумабаев, Т.К.Акчулаков, Б.Ш.Катембаев, Т.А.Бадамбаева, М.Е.Елкин, К.Ж.Жунусова, А.Ш.Шамиева, Ж.К.Джалаирова.

В настоящее время система образования претерпевает большие изменения полная интеграция в мировое образовательное пространство оно требует поднятия системы образования на международный уровень. Ориентация на усвоение умений, способов, деятельности и более того, обобщенных способов деятельности была ведущей в работе таких ученых как М.Н.Скаткин; И.Я.Лернер; Г.П.Щедровицкий; В.В.Давыдов. Сегодня она становится определяющей в развитии системы образования. Сейчас активно формируется богатейшая инфраструктура равноправных и взаимовыгодных политических, экономических, социально-культурных связей, где ключевые позиции отводятся, сохранению и развитию глубоких исторических корней.

1. «Антология педагогической мысли Казахстана».
2. А.А.Абдакимов «История Казахстана» -Алма-Ата 2002 г.
3. И.М.Козыбаев «Историческая наука Казахстана» -Алма-Ата, 1992г.
4. Т.Тажибаев «Школа Внутренней(Букеевской) Орды во второй половине 19 века» АН.Каз.ССР –1961г.
5. Журнал «Білім» №2 2004г стр. 144
6. Журнал «Білім» №3 2004г стр. 27
7. Журнал «Білім» №4 2004г стр. 109

УДК 78

РОЛЬ МУЗЫКИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО ОБЛИКА ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

*Бабенко О.А.,
аспирант ЗКГУ*

Актуальность проблемы духовного облика личности человека непреходяща. В настоящее время она определяется как особенностями социально-исторической ситуации, так и задачами гуманистического воспитания современного общества. Тенденции развития современного общества выдвигают необходимость создания « нового концептуального подхода к воспитанию, стратегическим ориентиром которого должно стать формирование личности с творческим типом мышления, с развитой мировоззренческой культурой.»

Жизненные реалии на рубеже тысячелетий представляют сложный и противоречивый мир, в котором легко потерять

ориентиры. Общество переживает кризис, который затронул не только материальную сторону жизни, но и духовную сферу бытия человека: до сих пор не изжиты войны, происходит бессмысленная гибель людей, их духовная деградация.

Сейчас уже очевидны происходящие перемены во всех областях жизни человека – политике, экономике, культуре, самом образе жизни в Время итогов и глубоких перемен в новом тысячелетии заставляет заострить внимание, критически взглянуть на личность, осознать природу и потенциал мировой цивилизации, роль и место в эволюции, смысл, перспективу существования, ценность развитой индустрии. Эта необходимость отражает разные, но взаимосвязанные обстоятельства современного общественного бытия, усиливающееся влияние различных наук, широчайшую историческую и художественно-смысловую амплитуду явлений музыкальной культуры в ее взаимодействии с другими видами искусства и областями культуры. 21 век начинается поисками новых гуманистических идей, осмыслением пройденного человечеством пути и формированием особого статуса гуманитарного знания. Демократизация и гуманизация жизни создают условия для более полной реализации духовно-творческих возможностей личности.

Духовное обновление казахского общества связано с национальным возрождением казахского народа, что предполагает глубинное изучение национальных интересов, традиций, образа жизни, обычаев, духовно-нравственных ценностей.

Новый подход к целям, содержанию и организации учебно-воспитательного процесса определяет реализацию принципов его активизации, которые могут быть претворены и через музыкальное воспитание и обучение. В исследовании проблем эстетического воспитания детей средствами музыки сделан определенный вклад.

В.А.Сухомлинский, рассматривая музыку в диалектическом единстве с нравственностью, считает, что «если добрые чувства не воспитаны в детстве, их никогда не воспитаешь», а также, музыка нужна нам не ради музыки, а как средство «выпрямлять души». Следовательно, в процессе развития природных музыкальных задатков и духовного воспитания происходит формирование «души» ребенка.

С педагогической точки зрения процесс формирования духовности человека средствами музыкального обучения и воспитания – это эстетическое, этическое влияние на личность, которая приобщает воспитанника к интересам других людей и общества.

Изучение учебно-воспитательного процесса в общеобразовательных и музыкальных школах показывает, что характер обучения, воспитания средствами музыки отмечен недостатками, просчетами в музыкальном образовании самих

педагогических кадров. Большинство педагогов испытывают значительные трудности в процессе становления высокоразвитой, духовно-богатой личности учащегося.

Несмотря на определенные достижения музыкальной педагогики, в музыкально-педагогической науке и практике все глубже выявляется противоречие между потребностью общества в формировании духовности подрастающего поколения средствами музыкального обучения и воспитания, способствующими формированию духовного облика личности учащихся, между стремлением учащихся к творческому самовыражению и его недостаточной реализацией.

Таким образом, с одной стороны назрела необходимость пересмотра координат в музыкально-эстетическом воспитании детей, а с другой – теория педагогического образования еще недостаточно обеспечивает педагогическую практику соответствующими разработками и рекомендациями.

Роль музыки как одной из составляющих духовной культуры общества, ее целостного мировоззрения уникальна. О многом говорят слова чешского борца-антифашиста Ю.Фучика, написанные им из тюрьмы после вынесения ему смертного приговора: «Верьте мне: то что произошло, ничуть не лишило меня радости, она живет во мне и ежедневно проявляется каким-нибудь мотивом из Бетховена. Человек не становится меньше от того, что ему отрубают голову.»

Народы мира выражают свои сокровенные думы и чаяния в песнях, легендах, сказаниях, каждый из народов внес свой неповторимый вклад в мировую музыкальную сокровищницу: грузинские многоголосные песнопения и украинские руны, молдавские дойны и казахские кюи. Высшую эстетическую ценность искусства композиторы Бетховен, Скрябин видели в единении людей: «Обнимитесь, миллионы».

Музыка в ряду искусств занимает особое место, более того, в воспитании эмоций, чувств, вкусов, убеждений, в нравственном становлении человека она во многом незаменима, поскольку влияет на самые тонкие душевные струны.

Величайший философ древности Аристотель отмечал, что музыка способна оказывать известное воздействие на этическую сторону души, и раз музыка обладает такими свойствами, то очевидно, она должна быть включена в число предметов воспитательных: «Музыка должна иметь полезное применение не ради одной цели, а ради нескольких:

- ради воспитания;
- ради очищения;
- ради интеллектуального развлечения».

Академик А.Жубанов в статье «Учитесь музыке, молодежь» дает педагогическое наставление. «Музыка – птица для души. Если

литература является наукой человекознания, то музыка как вид искусства, имеет огромное воздействие на душевное, психологическое состояние. Не зря сказано Платоном, что «физкультура – для тела, а музыка – для души».

Эти педагогические размышления имеют истоком эτικο-философские взгляды Абая: «Слушая кюи, глубокомысленные, как слова мудреца, и сам возвышаешься духом над миром бренным».

Отражая все стороны человеческой жизни в ее эмоциональных, чувственных, интеллектуальных аспектах, музыка становится воплощением единой общечеловеческой души, являясь духовно-ценностной «музыкально-смысловой картиной мира». Приобщаясь к познанию этой «картины мира», человек развивает способность эстетического отношения к жизни и вырабатывает личностные духовно-нравственные ценности. Музыка, являясь миниатюрой Гармонии Вселенной, учит человека познанию прекрасного и умению ценить его. Проблема музыкально-эстетического образования и воспитания в истории музыкальной педагогики всегда оставалась проблемой: альтернативные, взаимоисключающие взгляды на систему музыкального образования и воспитания, на вопросы философского осмысления музыкального творчества и интерпретации музыки, психологии музыкального восприятия – все эти аспекты музыкальной педагогики создают определенную трудность в попытках выработать цельную дидактическую систему методов обучения и воспитания.

В настоящее время происходит научно-педагогическое осмысление развития педагогики. Еще одна проблема, заслуживающая внимания, – проблема музыкального самообразования растущей личности, поскольку развивающаяся и сформировавшаяся личность полноценна лишь при активном самообразовании. Трудно переоценить значение всякого самообразования, в особенности, музыкального, ибо музыка более всего формирует душу. При соответствующем содержании самообразование не только удовлетворяет имеющиеся познавательные интересы и способствует их развитию, но и значительно повышает восприимчивость личности к эстетическому влиянию музыки, способствует формированию подлинно художественного вкуса.

Любой человек, окончивший школу, знает о Пушкине и Лермонтове, Толстом и Чехове, Ауэзове и Абае, назовет некоторые их произведения, сможет даже что-то процитировать. А если, допустим, звучит музыка Чайковского или Моцарта, Курмангазы или Жубановой, явное большинство юных слушателей затруднятся в ответе.

В значительной мере, полагаем, это следствие невнимания к педагогическому осмыслению данной проблемы. Между тем существуют реальные возможности для массового музыкального самообразования в современных условиях.

Музыка в ее повседневном значении – это лишь отражение грандиозной музыки и гармонии Вселенной. Законы музыки – это законы гармонии, пропорции, т.е. законы жизни. Не случайно вековая мудрость относит музыку к священному искусству и считает ее картиной Вселенной.

УДК 781.22

МУЗЫКАЛЬНЫЙ ЗВУК И ЕГО ВОСПРИЯТИЕ

*Юрченко А.В.,
магистрант ЗКГУ*

Музыка – один из важнейших классов слышимых человеком звуков – характеризуется их четкой организацией по высоте (музыкальный строй), по времени (ритм), по громкости (динамика), по тембру (инструментовка). Звуки как коммуникационные сигналы несли и несут человеку бесценную информацию; отчасти поэтому людей издавна интересовали свойства звука, закономерности его получения, передачи и восприятия. Акустика (от греч. Акио – слышу) – наука о звуке – является одной из самых древних естественных наук, ее история насчитывает свыше 25 столетий.

Музыка – это искусство звука, искусство, развертывающееся во времени. Поэтому музыкальное восприятие основывается на слуховом восприятии звуков, причем звуки эти специальным образом сформированы и организованы.

Звук – это упругие колебания среды (воздуха), передающие информацию о взаимодействии тел и о самих колеблющихся телах. Слух воспринимает звуки в диапазоне частот 16 – 16000 Гц (10 октав). Все эти звуки можно разделить на периодические и шумовые.

Периодические колебания (звуки) имеют четко выраженную высоту, определяемую периодом колебаний ($F = 1/T$) и имеют линейчатый (дискретный) спектр, в котором имеются те или иные амплитуды гармонических составляющих с основной частотой F и с кратными частотами nF – и обертонами.

Шумы характеризуются непрерывным спектром, в котором нельзя указать отдельные частоты компонентов, но по огибающей спектра вдоль частотной оси слухом создается звуковой образ шумов. Речь состоит из звуков, организованных в определенные последовательности, причем каждый звук имеет уникальную

акустическую характеристику. В речевых сигналах можно выделить частотный компонент определенной высоты, соотношение частот, их абсолютные значения, шумовой компонент и частотную модуляцию (1).

Частоты спектральных компонентов (у наиболее характерной части музыкальных звуков) находятся в точном гармоническом соотношении. Но есть звуки, не обладающие ясно выраженной высотой («звон»), однако отношение компонентов их спектра к нижнему тону имеет определенные величины, составляющие признак их тембра («окраски») наряду с характерным распределением энергии в спектре.

Музыкальные звуки, как правило, характеризуются достаточно четко выраженным периодом колебаний, линейчатым спектром, а также громкостью, высотой и тембром.

В психологии отражение подразделяется на непосредственно-чувственное отражение в форме ощущений и восприятий и на отражение существенных форм объекта, которое происходит в процессе абстрагирования от чувственно воспринимаемой формы. Такое абстрагирование характеризуется двумя существенными чертами: во-первых, мыслительные процессы всегда опираются на имеющийся социальный опыт; во-вторых, наиболее характерной особенностью процессов мышления является опосредованность, то есть деятельность человека совершается не непосредственно с познаваемым объектом, а при помощи его «заместителей». Степень сходства между заместителем и познаваемым объектом может варьировать от неразрывного с восприятием (сенсомоторный интеллект) до опосредования символами и знаками в художественной коммуникации.

Еще Л.С.Выготский противопоставил бихевиористской трактовке интеллектуального поведения, основанной на психофизиологических механизмах рефлексного типа, свое понимание поведения, опирающееся на использование знаков. В силу самой своей природы, отмечал Л.С.Выготский, знак предполагает активную ответную реакцию, которая может быть как явной, так и внутренней. На пути к словесному выражению мысль, писал Л.С.Выготский, «...не только опосредуется знаками, но и внутренне опосредуется значениями» (2.с 379)

Для того уровня личностного сознания, на котором интеллектуально-мыслительные структуры в процессе знакового общения обретают речезыковое оформление, П.Я.Гальперин (3.) предложил термин «языковое сознание». На этапах, когда какая-либо достаточно сложная предметная деятельность (например, деятельность музыкального восприятия) вполне сформировалась, развести музыкальный язык и способы музыкального мышления

невозможно, однако они имеют генетически различные корни (что для вербального языка признается большинством исследователей после работ Л.С.Выготского, А.Валлона, Ж.Пиаже).

Содержание личностного языкового сознания может быть описано через тезаурус и представлено в виде фильтра, через который пропускается поступающая к нему смысловая информация, выраженная в знаковой форме. В лингвистику термин «тезаурус» ввел в 1940 году Л.В.Щерба, поясняя его как особый принцип составления и организации словарей (4, с.265-304). Ныне понятие тезауруса широко распространено в информатике, где оно трактуется и как система и средство информационного поиска, и как способ описания терминологии. В психологии тезаурус определяется в широком смысле как «запас знаний», «набор управляющих кодов», «совокупный социальный опыт», «модель среды», «модель мира». Т.М.Дридзе определяет тезаурус как «...открытую и подвижную систему значений, хранящихся в памяти индивида и организованную по принципу: от общего к частному внутри определенной сферы употребления» (5, с.123). В этом значении тезаурус является одной из форм организации знания.

Тезаурус - живая, развивающаяся система, которая, однако, может существовать и в варианте усыхания, сокращения, омертвления. Так, отмечает Г.Г.Воробьев, «... вырожденность тезауруса проявляется в таких личностных свойствах, как нелюбознательность, рутинность, детерминированность мышления, педантизм. Плохая приспособляемость к меняющимся условиям, ксенофобия, скептицизм, мнительность, повышенный самоконтроль. И тогда информативными чаще всего считаются сообщения, подтверждающие известные идеи, а не опровергающие их» (6, с.33).

Однако прежде чем «сокращаться» и «усыхать», тезаурус формируется и развивается, и в значительной степени эти процессы есть процессы дифференциации исходных объектов, понятий, образов. Идея дифференциации как ведущего принципа развития высказывается во многих общих и частных теориях, в том числе и применительно к искусству и его восприятию. Согласно Р.Анхейму, развитие изобразительных средств и реализующих их внутренних психологических структур идет от общего к частному. То, что эта линия развития оказалась характерной для детей во всех без исключения культурах, дало Р.Анхейму основания считать ее универсальным принципом или законом (7). «От общего к частному» - таков не только закон развития восприятия в онтогенезе, но и закономерность актуального порождения образа. Так, восприятие музыкального

образа идет от целого ко все более дифференцированным структурам (8).

Развитие музыкальных способностей также ведет ко все более тонкой звуковысотной, тембровой, ритмической и т. д. дифференцировке звука. Это отмечал еще Б.М.Теплов в «Психологии музыкальных способностей»: из нерасчлененного суммарного единства высотных и тембровых моментов со временем выделяются собственно высота и тембровые характеристики звука (9). Тот же принцип развития способности к интонированию голосом мелодии у 4-7 летних детей подробно описан К.В.Тарасовой (10). От интонирования отдельных случайных элементов смутного и недифференцированного целого ребенок постепенно переходит к следующим этапам: интонированию общего направления мелодии, чистому интонированию отдельных отрезков (на фоне правильного воспроизведения общего направления движения мелодии), чистому интонированию мелодии с аккомпанементом и, наконец, без аккомпанемента. Таким образом, мелодия окончательно дифференцируется от сопровождения.

Восприятие музыки представляет собой процесс раскодирования слушателем чувств и мыслей, заложенных в музыкальном произведении композитором и воспроизведенных исполнителем. Как бы живущая в музыке душа композитора вступает в своеобразный диалог с душой слушателя, и таким образом эмоциональный опыт прошлых поколений передается последующим.

Не всегда то, что было замыслено композитором при написании им своего сочинения, в адекватной форме воссоздается в сознании слушателя. В силу своей многозначности конкретизация музыкального образа у разных слушателей может оказаться различной. Если один слушатель увидел в ноктюрне Ф.Шопена живописный заход солнца, то другому вспомнится картина детства и образ любящей матери. То, что видят слушатели в музыкальных образах, представляет собой проекцию их внутреннего мира на причудливое зеркало звучащей музыкальной ткани.

Исследования показывают, что эффект, производимый музыкальным произведением на слушателя, часто зависит не столько от содержания самого музыкального произведения, сколько от того, каковы особенности психологического склада слушателя, какие были условия его воспитания и как складывался его музыкальный опыт.

Имеется много данных, говорящих о том, что эмоциональная отзывчивость на музыку и особая потребность в ней связана не только с наличием музыкальных способностей, но

и с уровнем нейротизма. В исследованиях П.Фресса и Ж.Пиаже отмечается: «Источником весьма многочисленных эмоциональных реакций является тревожность или чувствительность неизбежной и неопределенной опасности в сочетании с неуверенностью в себе. Тревожные субъекты, каково бы ни было происхождение их тревоги, являются более эмоциональными. У эмоциональных субъектов независимо от того, обусловлена ли их эмоциональность конституцией или трудными экспериментальными условиями, отмечается высокая энергетическая мобилизация, с трудом поддающаяся контролю и порождающая часто эмоциональные реакции, тогда как у субъектов неэмоциональных наблюдается лишь приспособительные реакции.

«Хорошими» слушателями, то есть большими любителями музыки оказываются те, у кого в личностной сфере можно наблюдать разного рода конфликты. Как установила С.Риджуэй, чем больше конфликтов у слушателей в межличностных отношениях, тем чаще они обращаются к музыке, рассматривая ее как посредника, с помощью которого они могут справиться со своими аффективными ассоциациями, связанными с социальным взаимодействием.

Литература:

1. Вартанян А.Л. Слуховой анализ сложных звуков. Л.: Наука, 1978.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. М.: Изд-во АН РСФСР, 1956.
3. Гальперин П.Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и мышления // Вопросы философии. 1977. № 4
4. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. М. Наука.: 1974.
5. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. М.: Наука, 1984
6. Воробьев Г.Г. Теория тезаурусов в анализе коммуникаций // Семиотика и информатика. Вып. 11. М., 1979.
7. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. М.: Прогресс, 1974.
8. Готсдинер А.Л. Музыкальная психология. М.: Магистр, 1993.
9. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Проблемы индивидуальных различий. М.; Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1947.
10. Тарасова К.В. Онтогенез музыкальных способностей. М.: Педагогика, 1988.

СИСТЕМНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ФОРМЫ СЛОВА «НА + ВИНИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ»

Уразгалиева С.М.,
Магистрант кафедры
русской филологии

(Продолжение. Начало см. №1)

Как единицы языка синтаксемы (формы слова) вступают в системные отношения. Под системными отношениями понимаются взаимоотношения между разными синтаксическими формами, возникающие на базе синтаксических значений.

Синтаксические формы слова, подобно тому как слова в лексике, находятся в отношениях полисемии, синонимии, омонимии и антонимии.

Полисемия синтаксических форм возникает тогда, когда на базе основного значения синтаксемы можно выявить дополнительное, опирающееся на общую сему. Например: *уехать* (на сколько?) *на год* – *командировка* (на сколько? какая?) *на год*. Основное значение синтаксемы *на год* – количественное, дополнительное – определительное. В синтаксических формах слов *на стул, на диван* основное значение объектное: *сесть* (на что?) *на стул, на диван* на него накладывается дополнительное пространственное значение: *сесть* (на что? куда?) – *на стул, на диван*.

Потенциально «увидеть» дополнительное значение в синтаксеме сложно, поэтому можно использовать лексические распространители, которые позволяют дифференцировать основное и факультативное значения.

Полисемию синтаксемы «на + винительный падеж имени» обычно создает возникновение на основе пространственного, количественно-временного, объектного, целевого значений дополнительного (определяющего) оттенка значения:

уехать (куда?) *на юг* – *путь* (куда? какой?) *на юг*;

уйти (на сколько?) *на час* – *герой* (на сколько? какой?) *на час*;

надеть костюм (на кого?) *на мальчика* – *костюм* (на кого? какой?) *на мальчика*;

поехать (с какой целью?) *на лечение* – *поездка* (с какой целью? какая?) *на лечение*.

Синтаксемы могут находиться и в отношениях синонимии. Г.А. Золотова считает, что за общее условие синонимического сопоставления синтаксических форм слов принимается их

структурно-смысловая близость с возможностью взаимозамены в одной и той же синтаксической функции.

Синонимичными можно назвать те формы, которые способны замещать друг друга без потери основного значения. Но в синтаксисе, как и в лексике, нет абсолютных синонимов, поэтому синонимичные формы слова будут отличаться оттенками значений.

Синонимия форм имени «на + винительный падеж» несколько ограничена. Это объясняется тем, что, несмотря на асемантическую, предлог *на* тем не менее в некоторых случаях привносит в синтаксему свое значение (направленность действия на поверхность чего-либо). Так как подобная семантика не часто выражается другими предлогами, то синтаксических синонимов у формы «на + В.п.» мало.

Форме слова «на + В.п.» с пространственным значением синонимична форма «к + Д.п.»: *выйти на дорогу – выйти к дороге, двигаться на восток, на юг, – двигаться к востоку, к югу.*

Синтаксемы становятся синонимичными, когда употребляются с глаголами движения (ехать, идти, плыть, направляться).

Семантику синтаксем формируют имена существительные, обозначающие конечную точку или ориентир направленного действия (дорога, мост, река, юг, запад и т.д.). Форма «на + В.п.» указывает на точную направленность действия, а форма «к + Д.п.» – на приблизительный ареал распространения действия.

Синонимичной может быть в определенной позиции форма «в + В.п.», также несущая пространственное значение: *выйти на море – выйти в море, поехать на Украину – поехать в Украину (разг.).*

В данном случае синонимия возникает, если в образовании синтаксем участвуют имена существительные с предметно-пространственным значением (море, поле, река и подобные).

Следует обратить внимание на то, что иногда можно употребить тот или иной из предлогов *в* и *на*, когда действие обращается не именно на поверхность и не именно во внутренность предмета: *пойти на завод – пойти в мастерскую, поступить на медицинский факультет – поступить в университет.* В данных примерах употребление предлогов *в* и *на* закреплено традицией.

Форме «на + В.п.» с временным значением синонимична форма «в + В.п.»: *встретить на рождество, на праздники – встретить в рождество, в праздники.* Синонимия обусловлена тем, что в образовании синтаксем участвуют имена существительные с семантикой временной приуроченности (рождество, пасха, новый год и подобные).

Синтаксеме могут быть синонимичны придаточные части СПП с временным значением: *На рождество выпал снег – Когда наступило рождество, выпал снег.*

Форме слова «на + В.п.» с целевым значением синонимична форма слова «для + Р.п.»: *купить (ситец) на платье – купить*

(ситец) для платья, заготовиться на зиму – заготовиться для зимы, трудиться на благо человека – трудиться для блага человека, работает на меня, на Павла – работает для меня, для Павла.

Семантику синтаксисом формируют конкретные (платье, пальто) и отвлеченные имена существительные (благо, польза, защита), а также личные местоимения и имена собственные.

Форма «для + Р.п.» несет значение конкретной предназначенности действия, предмета и уступает по частоте употребления форме «на + В.п.».

Синонимом для синтаксемы «на + В.п.» со значением цели является в некоторых случаях неопределенная форма глагола: поехать на охоту, на лечение – поехать охотиться, лечиться. Синонимия возможна при сочетании формы слова с глаголами движения.

Целевое значение синтаксемы «на + В.п.» может выразить и придаточная часть СПП: Он позвал друзей на помощь – Он позвал друзей, чтобы они помогли ему.

Синтаксемы могут быть и в отношениях омонимии. Синтаксическую омонимию следует определять с учетом собственно синтаксических факторов. Синтаксическая омонимия – системные отношения между формами слова или придаточными частями СПП одного и того же материального выражения, но разного значения. Омонимы характеризуются прежде всего тем, что они соотносятся с каким-либо явлением действительности независимо друг от друга, поэтому между ними не существует ассоциативной связи, свойственной разным значениям многозначных слов.

Форма «на + В.п.» является носителем нескольких непересекающихся значений: пространственного (поехать на Волгу), объектного (смотреть на мальчика), временного (встретить на рождество), целевого (подарить на память), определительно-обстоятельственного (сделать на совесть). А это значит, что она омонимична.

Зачастую омонимия снимается лексическим наполнением синтаксисом. Так, формы на Кавказ, на площадь, на Украину, в образовании которых участвуют существительные с предметно-пространственной семантикой, несут только пространственное значение.

Существительные, называющие промежутки времени, указывают в сочетании с предлогом на временное значение: на вечер, на утро.

Понятно – тематическая соотнесенность форм совершенно разная, и употребление в тексте одной из омонимичных форм исключает использование другой. Поэтому основным способом устранения омонимии является контекст.

Формы на хлеб, на шашлык являются потенциальными носителями двух значений (целевого и объектного). Для устранения

омонимии необходим контекст: *дать деньги на хлеб* (целевое значение) – *намазать масло на хлеб* (объектное значение), *взять мясо на шашлык* (целевое значение) – *налить соус на шашлык* (объектное значение).

Форма *на ужин* может указывать на временное и целевое значения. Омонимию снимает уже более широкий контекст, нежели словосочетание: *На ужин мы ждали гостей* (временное значение). *Мы приготовили спагетти на ужин* (целевое значение).

Омонимичны формы *на крышу*, *на книгу*. Они могут реализовывать пространственное и целевое значения: *залезть на крышу* (пространственное значение) – *купить (шифер) на крышу* (целевое значение), *положить (тетрадь) на книгу* (пространственное значение) – *отложить (деньги) на книгу* (целевое значение).

Как показывают примеры, значения омонимов разграничиваются благодаря лексическому наполнению формы слова или контексту, поэтому омонимы не создают двусмысленности, мешающей восприятию сообщения.

Таким образом, синтаксические формы слова (синтаксемы), являясь носителями различных значений, находятся в системных отношениях (полисемии, синонимии и омонимии). Это говорит о достаточной степени ее самостоятельности, способности функционировать в качестве минимальной единицы синтаксиса.

Литература:

1. Г.А.Золотова. Синтаксический словарь. – М., 1988
2. Г.А. Золотова. Очерк функционального синтаксиса. – М., 1973
3. Краткая русская грамматика. – М., 1989.
4. Н.С. Жигалин. "Синтаксическая омонимия, ее границы и типология." (сборник статей). – Иркутск, 1991.

РАССЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В ЛАНДШАФТНЫХ ЗОНАХ ДОЛИНЫ РЕКИ УРАЛ

*Курочкина Ю.Ю.,
магистрант ЗКГУ*

Природная среда - необходимое условие существования и развития расселения, как и всей жизни общества. Взаимодействие природной среды и общества, при активной роли последнего в этом взаимодействии, происходит на широком фронте. Влияние природных условий на расселение в связи с этим проявляется также в очень различных формах и в различной степени. Оно всегда опосредствовано, зависит от исторической ступени развития общества, происходит через посредство определенного способа производства с его уровнем производительных сил и производственными отношениями.

Анализируя влияние природной среды на расселение, надо правильно представлять историческую изменяемость и механизм этого влияния, различные формы его опосредствования. При этом нужно выделить по крайней мере две формы: 1) влияние среды на региональные особенности хозяйства и через это - на расселение людей; 2) влияние природных условий на выбор местоположения селений, выбор площадок для них, на планировку, конструктивные приемы и материалы строительства. Обе формы влияния природных условий на расселение связаны между собой./4/

О влиянии природных условий на расселение говорится в работе Мечникова Л. «Цивилизация и великие исторические реки», в которой «синтезом всех физико-географических условий считаются реки». При этом он выделяет 3 стадии развития цивилизаций: речной, морской, океанический этапы./5/.

В статье Исаченко А.Г. «Ландшафтная структура Земли и расселение» приводится анализ плотности населения по ландшафтам земного шара, где отмечается, что величина плотности населения имеет первостепенное значение в качестве отправной точки для исследования взаимоотношений населения со средой его обитания. С одной стороны, в ней отражается суммарный эффект влияния природных факторов (наряду с историко-социальными и экономическими) на расселение; с другой - плотность населения должна рассматриваться как один из интегральных индикаторов антропогенной нагрузки на ландшафты./2/.

Западно-Казахстанская область расположена в трех ландшафтных зонах: степной, полупустынной и пустынной.

Река Урал пересекает все три ландшафтные зоны. Протяженность Урала в пределах Республики составляет 1100 км, а в пределах области 500 км.

Судьба Урала тесно связана с историей многих европейских и азиатских народов, но заселение и активное хозяйственное освоение долины Урала началось в XVI-XVII веках, главным образом казаками.

Из краеведческой литературы, связанной с расселением в долине Урала следует отметить работы Рычкова П.И., Рябинина А.В., Данилевского К.В., Рудницкого С.В. и других.

Данилевский К.В., Рудницкий С.В. в своей книге «Урало-Каспийский край» рассматривают расселение казаков по течению р.Урал с XV по середину XX веков./1/.

Рычков П.И. в книге «История Оренбургская» отмечает создание в 1734 г. Оренбургской линии. В ней приводит подробный список поселений в долине р.Урал от истока до устья. Всего было 54 селения, из которых 12 находились в пределах Западно-Казахстанской части. Дальнейшее освоение долины Урала привело к формированию новых типов поселений: форпостов, редутов, хуторов./6/.

Рябинин А.В. в «Материалах для географии и статистики России. Уральское казачье войско» приводит список «крепостей, форпостов, хуторов и зимовок Уральского казачьего войска» и «народонаселения войскового сословия Уральского войска за 1862 год»./7/. В правобережье в Уральском казачьем войске было расположено 61 поселение (в Западно-Казахстанской части). Численность населения, проживающего в этих селениях составляла 44456 человек. В настоящее время многие населенные пункты исчезли, другие поменяли свое название, например, Калмыковская крепость - поселок Тайпак, хутор Васильевский - поселок Балаган, Яицкий городок - г.Уральск..

По переписи населения 1999 г. в Западно-Казахстанской области насчитывалось 516 населенных пунктов с численностью населения 616800 человек.

В области наиболее заселена долина реки Урал. В ее пределах сосредоточено 73 населенных пункта (14,3 %) с количеством жителей 286647 (46%) населения Западно-Казахстанской области.

Анализ распределения населенных пунктов в ландшафтных зонах долины р.Урал показывает, что больше всего поселений расположено в степной зоне 39 (53 %). Здесь сосредоточены все городские поселения области - это город Уральск и 3 городских селения: Зачаганск, Круглоозерное, Бурлин. Среди сельских выделяются поселения с числом жителей 100-500 - 35% и 1000 и более - 28%. Мелкие населенные пункты в степной зоне представлены всего лишь одним поселком Шаракап. (Таблица 1.)

В полупустынной зоне сосредоточено 26 сельских поселений. Преобладают населенные пункты с числом жителей 1000 и более (46 %) и 100-500 (42%). (Таблица 1).

В пустынной зоне расположено только 8 населенных пунктов. (Таблица 1).

Таблица 1.

Ландшафтные зоны	Типы населенных пунктов, величина людности, (человек)						Всего	В %
	Городские населенные пункты		Сельские населенные пункты					
	Города	Городские поселения	1000 и более	500- 1000	100- 500	менее 100		
Степная	1	3	11	9	14	1	29	53
в %	2,6	7,7	28,2	23,0	35,9	2,6	100	
Полупустынная	-	-	12	3	11	-	26	36
в %	-	-	46,2	11,5	42,3	-	100	
Пустынная	-	-	3	2	3	-	8	11
в %	-	-	37,5	25,0	37,5	-	100	
Всего	1	3	26	14	28	1	73	
в %	1,4	4,1	35,6	19,2	38,3	1,4	100	100

Расселение населения Западно-Казахстанской области в ландшафтных зонах долины реки Урал.

Таким образом, из 73 населенных пунктов, сосредоточенных в долине реки Урал, преобладают сельские поселения с числом жителей 100-500, 1000 и более.

Какова же концентрация населения в Западно-Казахстанской части долины р. Урал?

Таблица 2.

Численность населения в ландшафтных зонах долины реки Урал.

Ландшафтная зона	Город	Городские поселения	Сельские поселения	Всего	В%
Степная	195459	18652	30474	244585	85,3
в %	79,9	7,6	12,5	100	
Полупустынная			30639	30639	10,7
в %			100	100	
Пустынная			11423	11423	4,0
в %			100	100	
Всего	195459	18652	72536	286647	100
в %	68,2	6,5	25,3	100	

В размещении населения по ландшафтным зонам отмечается концентрация населения в степной зоне - 85%, 11% - в полупустынной и только 4% в пустынной зоне.

Как видно из таблицы 2, 2,85 % населения проживает в степной зоне долины р.Урал. Причем 80% населения приходится на один город Уральск.

Численность сельского населения в степной зоне долины Урала составляет 12,5% (30474 жителей).

Долина реки Урал характеризуется высокой плотностью населения. Если средняя плотность населения области составляет 4,1 чел/км, то в долине реки Урал 42 чел/км

При этом в степной ландшафтной зоне плотность превышает 102 чел/км, в полупустынной 10 чел/км, а в пустынной 8 чел/км.

Таким образом, анализ расселения населения Западно-Казахстанской области в ландшафтных зонах долины реки Урал показал, что здесь, в 14 % населенных пунктов проживает около половины населения области. В составе населенных пунктов преобладают сельские поселения с числом жителей 1000 и более и 100-500. Больше всего населенных пунктов сосредоточено в степной зоне, которая характеризуется самой высокой плотностью населения.

Литература:

1. Данилевский К.В., Рудницкий СВ. «Урало-Каспийский край», Уральск, 1927 г.
2. Исаченко А.Г. «Ландшафтная структура Земли и расселение», в журнале «Известия АН. Серия географическая», № 3, 2002 г., с. 5-12.
3. Итоги переписи населения 1999 года, том 1,2. Статистический сборник, под редакцией Смаилова А., Алматы, 2001 г.
4. Ковалев С.А «Избранные труды», Смоленск «Ойкумена», 2003г.
5. Мечников Л. «Цивилизация и великие исторические реки», Москва, «Прогресс:Пангея», 1995 г,
6. Рынков П.И. «История Оренбургская», г.Оренбург, 1796 г.
7. Рябинин А.В. «Материалы для географии и статистики России. Уральское казачье войско», Санкт-Петербург, 1866 г.

**66-ші ҒЫЛЫМИ-ТӘЖІРБИЕЛІК СТУДЕНТТЕР
КОНФЕРЕНЦИЯСЫМЕН ҰСЫНЫЛҒАН
СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРЫ**

**СТУДЕНЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ,
РЕКОМЕНДОВАННЫЕ 66-ой
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
СТУДЕНЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИЕЙ**

УДК 37.036:372.878

**МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА
МУЗЫКА АРҚЫЛЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ
БЕРУ**

Ағалиева Д.

*Ғыл. жетекшісі: Бастауыш оқыту әдістемесі
оқытушысы, магистрант Қазисимова Қ.*

Эстетикалық тәрбие – бұл өнерде және өмірде әсемдікті толықтай қабылдап және дұрыс түсінуге жеке адамның қабілетін дамытуға мақсатты бағытталған процесс.

Қазіргі жалпы білім беретін мектептер тікелей ықпал ету – эстетикалық циклдағы міндетті пәндер (музыка, сурет сабақтары, өнер, эстетика жөніндегі факультативтер), сабақтан тыс уақыттағы көркемөнерпаздар үйірмесі арқылы және жанама ықпал ету – музыкалық-эстетикалық білім мен тәрбие беруді тікелей мақсат етпейтін, бірақ негізінде оның негізгі принциптері мен талаптарын бейнелейтін жаратылыс және гуманитарлық цикл ғылымдарының негізін оқыту арқылы эстетикалық тәрбие беруді жалғастыра түседі.

Эстетикалық тәрбиенің көптүрлі құралдары көркемдік жұмыстарда көрінеді. Эстетикалық тәрбиенің құралдары сан алуан, ол: табиғат, еңбек, адам қатынасы, өнер және т.б., ал тәрбиелеу көздері – қоршаған орта, оқу үйрету еңбегі, өнер әлемі, музыка, суреткер шығармасы т.б.

Соның ішінде оқушыларға музыка сабағы, музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру маңызды нәрсе. Қазіргі таң оқушыларды музыкадан хабардар етуге ең қолайлы кезең. Ұлттық мектептер, саз мектептері ашылып, ұлттық музыкалық аспаптар қайтадан оралып, белең алууда. Сол себептен біз өз қазақ музыкамызды оқушыларға

оқып үйретуге біршама мүмкіндіктер туып отыр. Жас буынға көркем өнер түрлерін бірыңғай алып, әсіресе қазақ музыкасын қазақ музыкасының тарихы, әдебиеті бейнелеу өнері көркемдік үлгілерімен терең байланыстырамыз. Музыка жағынан білім беруде өнердің әр түрлерінің бір-бірімен сабақтасуы, бірін-бірі толықтыруы – заңды құбылыс.

Музыкалық-эстетикалық тәрбие – ұзақ, күрделі әрі сан қырлы процесс. Ол ең алдымен балалардың мектепке дейінгі мекемелерінде басталады. Әдетте, балалар бақшасында тәрбиеленушілер мектепке дейінгі мекемелерге бармайтын балаларға карағанда неғұрлым дамыған, эмоциялық жағынан алғанда тез қабылдағыш әрі көпшіл болып келеді. Олар ықыластана сурет салып, мүсін жасайды, би билеп, ән салады, музыканы, ертегілер мен әңгімені тыңдағанды жақсы көреді, түрлі ойындарға үлкен қызығушылықпен қатысады.

Музыкалық-эстетикалық тәрбиенің дәлірек айтқанда, музыка арқылы эстетикалық тәрбие берудің тікелей міндеті музыканың идеялық мазмұнымен анықталады. Тұлғаның мақсатқа бағытталған даму жүйесін құруды талап ететін эстетикалық тәрбие беру музыкасыз, оның адамға көп түрлі әсерін, оның қабылдануы мен тәрбиелік рөлін зерделеусіз мүмкін емес.

Музыка күші оның жан-жақты әсер ететіндігінде (ерік-жігерге, ақыл-ойға, ойлауға, «логикалық сезім» деп аталатынға; эстетикалық сана саласында көркем туындының құрылымдық ұйымдасқандығын қабылдау қабілетін, оның жетілуін талап ететін арнаны сезіну ретінде әрекет етеді). Осы мағынада алғанда музыкамен қалыптасқан эстетикалық категория ретіндегі үйлесімділік ұғымына енген мазмұнға жақын келеді.

Музыканың мынандай қызметтері бар: гносеологиялық (шындықты өзіндік тәсілмен тану), аксеология (оны өзіндік тәсілмен бағалау), насихаттаушылық (саяси, философиялық, этикалық және басқа қоғамдық идеяларын тарату), геоденистік (рухани көтеру, ерекше ләзаттану), суггесивтік (эмоция мен ойдың белгілі бір тәртібіне иландыру), сауаттандыру (өмірдің оқылығы қызметін атқаруы) және т.б.

Музыкалық шығарманы оқып, орныдай отырып оқушы эстетикалық тұрғыдан «өзінен-өзі» дамиды және ол үшін мұғалім тарапынан арнаулы күш-жігер жұмсаудың қажеті жоқ деген пікір теориялық жағынан қате.

Мұғалім мамандығы ұрпақтар арасын байланыстырушы, орыстың ұлы педагогы К. Д. Ушинский мұғалім жәйлі былай деді: «Жас жеткіншекті тәрбиелеуде оқулық арқылы да, моральдық көтермелеу арқылы да, жазалау арқылы да әсер ете алмайтын күшті мұғалімнің жеке жақсы оқу бағдарламасы, тәрбие үрдісі болсын, ол тәрбиесі болмаса тәрбиеші болып қала береді».

Ал музыкаға оралатын болсақ ол туралы В.Сухомлинский мынандай пікір айтқан екен: «Музыка тындатпайынша тәрбие беру, балалық шақтың өзінде адамның сүйіп тындайтын ән-күйлерінсіз тәрбие беру менің басыма конбайтын нәрсе».

Жалпы білімнің қайнар бұлағы белінде жатқаны айқын В.Сухомлинскийдің «Қолына скрипка ұстай тұрып, адам жаманшылық жасауға қабілетсіз болмақ». Ол сөзді ойшыл Григорий Сковорода былай түсіндіреді: «Жаманшылық пен шынайы әсемдік бір-бірімен сиыспақ емес. Тәрбиешінің маңызды міндеттерінің бірі, бейнелеп айтқанда музыканың қалай туатынын әркімнің сезінуі үшін әр баланың қолына скрипка ұстату болып табылады».

Музыка, музыкалық дыбыстардың мелодиясы, әсемдігі адамгершілік және ақыл ой тәрбиесін берудің маңызды құралы, жүрек ізгілігі мен жан тазалығының қайнар көзі. Музыка табиғаттың, адамгершілік қарым- қатынастың еңбектің сұлулығына адамдардың көзін ашады. Музыканың арқасында адамда тек қоршаған дүниедегі ғана емес, сондай-ақ адамның өзіндегі асқақ, сәулетті, әсем нәрсе туралы ұғым ояныды. Музыка – адамның өзін-өзі тәрбиелеуінің қуатты құралы.

Кіші жастан кәмелеттік жасқа дейінгі сол белгілі бір тәрбиеленушілердің рухани дамуына жасалған көп жылдар бойғы бақылау киноның, радионың, телевизияның балаларға стихиялық, бейберекет ықпал жасауы дұрыс эстетикалық тәрбие беруге көмектеспейтіні былай тұрсын, қайта оған нұқсан келтіретініне менің көзімді жеткізді деп жазады В.А. Сухомлинский

Музыкалық шығармаларды тындау адам музыканың әсемдігін, сезіне алатын фонды-егістіктер мен шалғындардың тыныштығын, емен тоғайының сыбдырын, көгілдір аспандағы боз торғайдың әнін, пісіп келе жатқан бидай сабағының сыбдырын, аралардың ызыңын естумен ұштасып отыруын мен балаларға тәрбие берудің маңызды міндеттерінің бірі деп білдім. Міне- осының бәрі табиғат музыкасы, адам музыкалық мелодияны шығарғанда шабыт алатын қайнар көздің өзі.

Жалпы эстетикалық тәрбие беруде және әсіресе музыкалық тәрбие беруде балаларды әсемдік әлеміне жанастыра отырып, мұғалім басшылыққа алатын психологиялық нұсқаулар маңызды нұсқау болды. Мұғалім үшін әсемдікке эмоциялықпен қарау қабілетіне және эстетикалық сипаттағы әсерлерді қажетсінуге тәрбиелеу ең басты тұрғы болды.

Мектептің адамды әсемдік әлемінде өмір сүруге, оның әсемдіксіз тұра алмайтын болуына, әлемнің әсемдігі оның өзінде әсемдікті жасайтын болуына үйретуі мен тәрбиенің бүкіл жүйесінің маңызды мақсаты деп біледі.

Музыканың эмоциялық сергектікті ұштайтыны, музыкалық образдардың әсемдігі туғызатын ұғымдарды оятатыны қандай

қуанышты десеңші. Әрбір баланың музыканың әсерімен армандап, қиялдағананын көргің келеді. Музыка балалардың мінез-тұлғасындағы поэтикалықты, арманды тереңдетеді.

Музыка – ақыл-ойдың қуатты қайнар көзі. Музыкалық тәрбиесіз баланың ақыл- ойының толық құнды дамуы мүмкін емес. Тек қоршаған дүние ғана емес, сондай ақ адамның өзі, оның рухани дүниесі, ақыл- ойы мен сөзі де музыканың алғашық қайнар көзі болып табылады.

Өнер салалары байланыстырылған әдебиет, музыка, бейнелеу өнері пәндерден интеграциялық сабақ өткізуде мазмұндық ұстанымдар шығармашылық тұрғы да құрылып, оқушы дүниетанымын қалыптастыру үшін оқушы бойында өнер туындыларының тұтастай көрінуі: әр пән бойынша іс- әрекет түрлерінің кешенді (жинақы) түрде берілуі:

- дербес шығармашылық (жеке және топты) ерекше психологиялық механизмдерге жағдайдың жасалуы яғни оқушылардың теориялық және практикалық іс- әрекеттерінің біртұтас берілуі;
- әдебиет, музыка, бейнелеу өнері байланыстырылған сабақтарда көркемдік материалдардың қарама- ықарсы, салыстырмалы түрде берілуі.
- оқушыға мейірімді, қуанышқа толы шығармаларды алдымен беріп, ашулы, қауарлы сипаттағысы соңынан берілсе, қуанышты терең түсіндіріп, соңынан мұнды сезіндіреді.

Музыкалық образ адамдарға шындық өмірдің заттары мен құбылыстарының ерекшеліктерін жаңаша ашып береді. Оқушының назары- олардың алдынан музыка жаңаша тұрғыдан ашып берген заттар мен құбылыстарға шоғырланғандай болады, сөйтіп, оның ойы жарқын картинаның суретін салады: бұл картина сөзге айналғысы келеді. Бала жаңа ұғымдар мен ойлар үшін дүниеден материал жинай отырып, сөзбен шығарма тудырады.

Музыкалық мелодия адам жанын тәрбиелейді, сезімге адамгершілік береді. Сөздегі сияқты музыкада да шын мәніндегі адамгершілік нәрсе бейнеленеді. Баланың музыкаға деген сергектігін дамыта отырып, біз оның ойын, талабын игі сезімге бөлейміз. Міндет мынада: музыкалық мелодия әр жүректе адамгершілік сезімдердің жанды, қайнар бұлағын көретін болуы керек.

Мағжан Жұмабаевтың «Әр адамның сұлулық сезімдері әр түрлі нәрседен оянымпаз болады. Біреудің музыкадан, бірудің сұлу суреттен, енді біреудің поэзиядан әсер алуы мүмкін. Искусствоның әйтеуір бір түрінен ләззат алмайтын, біреуіне құмарланбайтын адам болмайды» - деген сөзін зерделей отырып, музыка, әдебиет, бейнелеу өнерін сабақтастыққа тиімді пайдалану арқылы дүниетанымын қалыптастыруға талпынамыз. Тәрбиенің ең маңызды құралы- өнер болса, оның ішінде өте кең, сан қырлы ұғымды қамтитыны- музыкалық өнер. Ол өзінің нәзіктігімен адам жанын баурап,

оқушылардың ақыл-ой сана-сезімінің кенейіп, жақсы мінез-құлықтың қалыптасуына әсерін тигізеді.

Музыка өнері- әлем көрінісінің тұтастығын сезім мен ойдың бірлігі арқылы логикалық заң түрінде ғана емес, эмоцияларды образды жүйеде жасайтын адам әрекетінің бір түрі. Музыка дыбыс пен шудың ғана көрінісі емес, ол жастарды адамгершілік пен парасаттылыққа, нәзіктік пен ерлік рухында тәрбиелеудің айырықша құралы екенін де баса айтар едік. Тек музыка ғана өзінің сиқырлы әуенімен кез- келген суретті адамның санасы мен жүрегіне жеткізе алады. Тек ән ғана халық жүрегінің әсемдігін аша алады.

Оқушы алдында халықтың мұраты мен арманын ашып көрсететін күй мен ән сөзі – тәрбиелік күш болып табылады.

Адамның эмоциялық, нәзіктік сияқты сапалары болады. Ол сапа – қоршаған өмірдің әсерленушілікке қабілеттілікті күшейтуінен көрінеді. Нәзік эмоциялылық мінезі бар адам қайғыны, азапты басқа адамның бақытсыздығын ұмыта алмайды: оның ары көмекке келуге мәжбүр етеді. Ал адамның мұндай сапасын яғни адамгершілік қасиетін музыка мен өлең ғана тәрбиелейді.

Адамгершілік және эстетикалық тұрғыдан тәрбиеленген адамға эмоциялық күй кешу тән. Ол- адам жүрегінің жақсы сөзге, ақылға, кеңеске, тілекке тез берілуі арқылы байқалады. Егер мұғалім сөздің өмір сүруге үйретуін, өзінің тәрбиеленушілерінің жақсылыққа тырысуын қалайтын болса, онда олардың бойында нәзіктікті, жас жүректің эмоциялық сезімін тәрбиелеген жөн. Жас жүрекке ықпал ететін көп құралдардың ішінде де музыка маңызды орын алады. Музыка және адамгершілік өзінің терең зерттелуін күтіп тұрған мәселе.

Оқушыға эстетикалық тәрбие беруде музыканың орны айрықша. Тек өнер ғана адамның шындыққа тарихи қалыптасқан эстетикалық қарым- қатынас тәжірибесін ашады, қорытындылайды, жүйелейді.

Кез- келген мәселені шеше отырып, өнер шындықтың эстетикалық деректерін бейнелейді және ойластырады, ал өмірлік құбылыстарды бағалай отырып басқалармен бірге оларды эстетикалық бағалауға түсіреді. Сонымен бірге ол эстетикалық эмоция туғызады, және эстетикалық ләззатқа бөлейді. Мұның бәрі өнерді, демек музыканы эстетикалық тәрбие берудің ерекше әсерлі және ешнәрсемен алмастыруға болмайтын құралына айналдырады.

Өнердің эстетикалық тәрбие беруге қатысуы оның міндетті қызметтерінің бірі болып табылады. Бұл міндетті қызмет, бірақ жалғыз немесе дербес қызмет емес. Ол өнер атқаратын және оның табиғатымен, қоғамдық өмірдегі ерекше орнымен анықталып, әлеуметтік қызметтердің күрделі жүйесімен жымдаса байланысқан.

Бала бойындағы көркемдік талғам мен шығармашылық ізденісін дамыту үшін мектепте көпшілікке арналған тәлім-тәрбиелік маңызы зор музыканың ролі ерекше. Сондықтан да мынау қатыгез заманда

сезім семіп, жақсылық кеміп, нәзіктікке , шынайы өмірдің мәніне оқушы музыка арқылы жетсе артық болмайды. Өнердің ерекше түрі музыканы балаларға насихаттап адамгершілік пен парасаттылықты ,дүниетанымын тәрбиелеуді музыканың көмегімен жеткізсе өте керемет емес пе?

Бүгін қарастырылған тақырыбымыздың міндеті - өзін өзі әлі дұрыс түсіне қоймаған, көп нәрселерге әлі жауап іздеп жүрген ұрынғыш, еліктегіш шетел музыкасы мен фильмдерінен санасы жауланған жасөспірім, келешек ұрпақтың сәл болса да өз ұлты, ұлтының өнері, әні мен тарихына бет бұрғызып, соның нәрімен сусындатып, әсіресе, музыка арқылы саналы да, әсем ер мен қыз-ұлдарды тәрбиелеу.

Әдебиеттер:

1. Молдағалиев Б.А. Тәрбиелеу теориясы. Орал. 2004. 73-75б.
2. Нағымова М.М. Өнер әлемі. Алматы. 2004.22-25б.
3. Ұзақбаева С. Өміршең өнер өрісі. Алматы. «Мектеп» 1988. 33-35б.
4. Нуралиева А. Музыкальное творчество как средство эстетического воспитания . // Қазақстан мектебі. 5*2004.

ӘӨЖ 37

АКСИОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН КӨЗҚАРАС - ІЗГІЛІКТІК ПЕДАГОГИКАНЫҢ НЕГІЗІ

*Айтқалиева А.К., Педагогика және
психология факультетінің 6401 топ студенті
Ғылыми жетекші: пед. ғыл. док., профессор
Мұханбетжанова Ә.М.*

Зерттеудің көкейкестілігі. Қазіргі қоғамдық-саяси, әлеуметтік-мәдени жағдай еліміздегі білім берудің негіздеріне, мақсаты мен мазмұнына өзгерістер енгізуде. «Қазақстан – 2030» стратегиясындағы «білімі мен білігі жағынан шетелдердегі замандастарымен бәсекеде жеңілмейтін, отаншыл рухы кемел қазақстандықтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеу» білім беру мекемелерінің басты міндеттері болып табылады.

«Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту» тұжырымдамасында ұсынылған білім берудің мақсат-міндеттері мен мазмұны ізгіліктік пен демократиялық идеяларға

негізделген мемлекетіміздің білім беру саясатын айқындап отыр. Әлеуметтік және экономикалық салаларды түбегейлі өзгертуге ықпал етіп отырған әлемдік тәжірибені пайдалану - білім берудің тиімділігін арттыратыны сөзсіз. Соңғы кезде білім беру жүйесінің барлық деңгейлеріне жаңа технологиялар енгізіліп, оқыту мазмұны тұлғаның құндылығын дамытуға, оқушының дербес психологиялық ерекшеліктерін, өзіндік қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін жетілдіруге бағыт алып отыр. Қарастырып отырған мәселе бойынша зерттеу тақырыбына қатысты білім беру үрдісіндегі ізгіліктік, құндылық, тұлғалық бағдар туралы Е.В.Бондаревская, В.В.Сериков, М.С.Якиманская, Ә.Мұханбетжанованың еңбектері зерделенді.

Бүгінгі күні ізгіліктікке негізделген тұлғалық бағдарлы білім беру үрдісіне кеңінен енгізілуіне деген қажеттіліктердің өсуі мен оны жүзеге асыруға арналған ғылыми әдістемелердің жеткіліксіздігі арасындағы қайшылықтар орын алып отыр.

Зерттеу объектісі - колледждегі және университеттегі оқу-тәрбие үрдісі.

Зерттеу пәні - колледждегі және университеттегі оқу-тәрбие үрдісін аксиологиялық тұрғыда жүргізу.

Зерттеу мақсаты - колледждегі және жоғарғы оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісін аксиологиялық тұрғыда қалыптастыруды теориялық негіздерін қарастыру және тиімділігін эксперимент арқылы тексеру.

Зерттеудің жаналығы:

Аксиологиялық құндылық, ізгілік ұғымдарының педагогикалық мәні анықталып және педагогикалық құндылықтар жіктелді; аксиологиялық тұрғыдан көзқарас арқылы білім берудің моделі жасалды.

Дүние жүзіндегі білім саласындағы жетістіктерді салыстыру сол елдердегі білім философиясының дамуымен тығыз байланысты екендігін көрсетті. Еуропа ғалымдарының педагогикалық еңбектерге назар аударуы білім тәжірибесіндегі жетістіктерінің білім философиясымен, философияның дамуымен байланысты. Қазіргі заманғы еуропалық мектеп пен білім жүйесі Я.А.Коменскийдің, И.Г.Песталоццидің, Ф.Фребелдің, И.Г.Герbartтың, Ф.А.Дистервегтың т.б. классиктерінің философиялық-педагогикалық ойларының әсер етуінің негізінде қалыптасқан. Елімізде Егемендік алуымен байланысты, білім беру саласына үлкен көңіл бөлініп, «Білім беру заңы» және білім беру тұжырымдамалары қабылданды. Бұл құжаттар негізінде білім беруде жаңа көзқарас қалыптасуда.

Қазіргі заманғы педагогикалық ғылымның басты арнасы-өзінің дүниетанымдық негізін назар аударып, тұлғаға бағдарлау. Бұл салада Д.Дьюйдің, А.Маслоудың, К.Роджерстың педагогикалық тәжірибелерін атауға болады. Педагогиканың адамға, оның дамуына бағытталу міндетінің орындалуы ең алдымен педагогиканың

әдіснамасы ретіндегі білімнің гуманистік философиясының бағытының жасалуымен шешіледі.

Қоршаған ортаға аксиологиялық қатынастың мәні аксиологиялық принциптер арқылы ашылады:

- құндылықтар жүйесіндегі философиялық көзқарастардың теңдігі;

- шығармашылық пен қалыптасқан дәстүрлердің тең дәрежеде бағалануы;

- адамдардың экзистенциалды еркіндігі мен теңдігі.

Құндылық категориясы адамгершілік мәселесіне қатысты философиялық ойлардың пәні ретінде қарастырылуда. Педагогикалық қызметтердің аксиологиялық сипаттамалары оның ізгілікті мағынасын бейнелейді. Педагогикалық құндылықтар педагогиканың дамуына әсер ететін қоғамдағы әлеуметтік, саяси, экономикалық қатынастарға байланысты болады. Педагогикалық құндылықтар педагогикалық қызметті реттеуші және педагог қызметі мен білім аймағында қалыптасқан қоғамдық дүниетанымды байланыстырушы танымдық - әрекеттік жүйе ретіндегі нормалар болып табылады.

Осы құндылықтарды мақсат құндылықтар және құрал құндылықтар деп бөлуге болады.

Мақсат құндылықтар қатарына педагог еңбегінің шығармашылық келбеті, мәртебелілік, әлеуметтік маңыздылық, мемлекет алдында жауапкершілік, балаларға деген сүйіспеншілік. Бұлар мұғалім мен оқушының тұлғалық дамуының негізін құрайды. Мақсат құндылықтар барлық педагогикалық құндылықтар жүйесінде басты аксиологиялық қызмет атқарады, өйткені мақсатта ұстаз қызметінің негізгі мәні бейнеленеді.

Құрал - құндылықтар педагогтың кәсіби білімінің негізін құрай отырып, теория, әдіснама, педагогикалық технологияларды меңгеру нәтижесінде қалыптасады. Олар қатынас құндылықтар, сапа құндылықтар, білім құндылықтар болып бөлінеді.

Қатынас құндылықтар педагогтың бара-бар педагогикалық процесс құруын және сол процесс субъектілерімен қарым-қатынасын қамтамасыз етеді. Кәсіби қызметке қатынас бірқалыпты болмайды, педагог әрекетінің сәтті болу деңгейіне байланысты және педагогтың кәсіби және тұлғалық қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейіне байланысты өзгеріп отырады. Педагогикалық қызметке құндылықты қатынас, педагогтың оқушылармен өзара қарым-қатынас жасау әдісін ұсына отырып, ізгілікті бағыттылығымен айрықшаланады. Құндылықты қатынаста педагогтың өз-өзіне тұлға ретінде қатынасы маңызды болып табылады.

Педагогикалық құндылықтар сатысында сапа құндылықтар әлдеқайда жоғарғы орынды иеленеді, өйткені дәл осы құндылықтардан педагогтың тұлғалық-кәсіби сипаты көрініс табады. Бұлар тұлғаға, мәртебеге, кәсіби сапалар болып табылады. Ол сапалар

қарым-қатынас, шығармашылық, эмпатиялық, ақыл-ой, рефлексивті, интерактивті қабілеттердің даму деңгейіне байланысты болады. Педагогикалық сараманнан өту барысында педагогикалық құндылықтарға бағытталуды анықтау бойынша 2003 жылы Орал педагогикалық колледжінде 50 оқушымен, 2004 жылы Батыс Қазақстан Мемлекеттік университетінде 60 студенттен сауалнама жүргізілді. Онда педагогикалық құндылықтардың жеке тұлғалық жүйесіне кіретін құндылықтар жүйесіне кіретін құндылықтар бойынша анкета сұрақтары берілді. Педагогиканың ізгілікті технологиясы бойынша жүргізілген жұмыстардан төмендегідей қорытынды алынды:

Педагогикалық құндылықтар	Эксперимент басында	Эксперимент аяғында
	Студенттер мен оқушылар	Студенттер мен оқушылар
Әлеуметтік және кәсіби ортада тұлғаның өз ролін дәлелдеуімен байланысты құндылықтар (педагог еңбегінің қоғамдық маңыздылығы, педагогикалық әрекеттің мәртебелілігі т.б.)	37%	62%
Қарым-қатынасқа қажеттілікті қанағаттандырушы және қарым-қатынас шеңберін кеңейтуші құндылықтар (балалармен, ұжым мүшелерімен қарым-қатынас, баланы сүйу, тәуелділікті сезіну, рухани құндылықтармен алмасу т.б.)	32%	59%
Шығармашылықты өзіндік дамытуға бағыттаушы құндылықтар (кәсіби-шығармашылық қабілеттердің даму мүмкіндіктері, әлемдік мәдениетпен қарым-қатынас, сүйікті пәнін оқу, үнемі өзін-өзі жетілдіру т.б.)	34%	72%
Өзіндік жетілуге мүмкіндік беретін құндылықтар (педагог еңбегінің шығармалық сипаты, педагог мамандығына қызығушылық, әлеуметтік мұқтаж балаларға көмектесуге мүмкіндік т.б.)	26%	86%
Прагматикалық қажеттіліктерді қанағаттандыруға мүмкіндік беретін құндылықтар (мемлекеттік қызмет алу мүмкіндіктері, еңбекақы және демалыс уақытының ұзақтығы, қызметтік өсу т.б.)		52%

Білімнің мәдени-ізгілікті қызмет түрлерін бөліп қарастыруға болады:

- өмірде кездесетін қиындықтарды жеңуге көмектесетін рухани күш, қабілеттерді дамыту;
- әлеуметтік және табиғи ортаға бейімделу барысында мінез-құлық пен моральдық жауапкершілікті қалыптастыру;
- тұлғалық және кәсіби өсуі үшін мүмкіншілік жасау;
- ақыл-ой, адамгершілік еркіндігіне, жеке бақытқа қол жеткізуге мүмкіндік жасау;
- адамның шығармашылық өзін-өзі дамытуы мен ішкі рухани күштерінің ашылуына жағдай жасау.

Білімнің аталған қызмет түрлері - адамның білімді меңгеру арқылы үнемі өзгерісте болатын қоғам талаптарына бейімделіп қана қоймай, әлемдік мәдени дамудың потенциалын арттыратындай белсенді әрекетке қабілетті болатынын дәлелдейді. Білім тұлғаның өз ұмтылысы, алға қойған міндеттеріне орай үйлесімді дамуға мүмкіндік береді.

Білімнің ізгілікті мақсаты білім мазмұны мен технологиясына зейін қоюды көздейді. Қазіргі білім мазмұны жаңа ғылыми-техникалық ақпарат ғана емес, гуманитарлық тұлғалық дамытушы білім мен қабілет, шығармашылық тәжірибе, әлем мен тұлғаға эмоционалды-құндылықты қатынас, сонымен қатар адамгершілік – этикалық сезімдер жүйесі кіреді.

Білім мазмұнын тандау тұлғаның базалық мәдени дамуын қажет етеді. Ондай дамуға еңбек мәдениеті; саяси, экономикалық, рухани және денелік мәдениет, ұлтаралық тұлғалық және қарым-қатынас мәдениеті. Базалық мәдениет мазмұнын құраушы білім мен мәдениет жүйелерінің қазіргі заманғы өркениет процесін түсіну мүмкін емес.

Шығармашылық әрекет өнімі бір ғана құндылықтың жүзеге асырылуымен шектелмейді. Олар арқылы жаңа әлі де беймәлім құндылықтар ашылады, тіпті бір құндылықты дүние жасай отырып, тұлғаның жаңа қабілеттерін ашады, құндылықтар әлемімен байланыстырады, осы әлемдегі күрделі сатымен қатыстырады.

Әлеуметтік шарттардың және қоғам мен тұлға қажеттіліктерінің өзгеруінің негізінде педагогикалық құндылықтар қалыптасады. Осылайша педагогика тарихында оқытудың схоластикалық теориясының түсіндіруші – иллюстративті түрінен проблемалы – дамыту түріне ауысуымен байланысты болатын өзгерістер туып отырады. Білім беру процесін түрлі оқу орындарда аксиологиялық тұрғыда ұйымдастыру ізгілікті педагогика саласында жаңа технологияны қалыптастырады.

Кез-келген шығармашылық әрекет түрі – бұл тұлғаның ғылымда, өнерде, қоғамдық өмірде және тұлғалық позициясының қалыптасу саласында белсенділік танытуы. Егер тұлға мәдениетті меңгере отырып, өз-өзіне жаңалықтар ашса, ол осы әрекеті барысында

жаңа рухани және ақыл-ой жағынан байиды, өз мәдениет аймағы өзін-өзі жүзеге асыра алатындай өз әлеміне айналады.

Білімнің мәдени-гуманистік қызметі шындық өмірден алшақтау мен білімге селкос қарауды болдыртпайтын оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын жасау мен ендіруді қамтамасыз етеді.

Білімнің ізгілікті технологиясы – мұғалім мен оқушылардың, оқытушылар мен студенттердің оқу әрекетімен және бір-бірінен алшақтауды жоюға мүмкіндік береді. Мұндай технология тұлғаға, оны сыйлау мен оған деген сенімге, беделіне сенуге, жеке мақсаттары мен сұраныстары, қызығушылықтарын қабылдауға бетбұрыс жасайды. Білімнің гуманистік технологиясы оқушылардың және сол оқушылардың толық қамтылған күнделікті өмірін қамтамасыз етуге бағытталған педагогтардың қабілеттерінің дамуы мен ашылуына жағдай туғызады. Ол сонымен қатар, әлеуметтік және тұлғалық бастауларды біріктіреді.

Білімнің мәдени-гуманистік қызметінің жүзеге асырылуы білім алушының тұлғасы оның орталығы болып табылатын білім-беру процесінің мәні-тұлғаның үйлесімді дамыту болып табылады. Тұлғаның даму сапасы қоғам мен тұлғаның ізгілік көрсеткіші және білім берудің дәстүрлі ізгілікті бағытқа көшуін көрсетеді.

Білімнің ізгілікті бағытымен, педагогикалық теория мен практикадағы кейбір қайшылықтары қазіргі педагогиканы ізгілікті идея негізінде құру қажет екенін көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. Гинецинский В.И. Основы теоретической педагогики . 1992.
2. Исаев И.Ф., Ситникова М.И. Творческая самореализация учителя.
3. Культурологический подход - Белгород. М, 1999.
4. Котова И.Б., Шиянов Е.Н. Философские основания современной педагогики. Ростов-на-Дону. 1994.
5. Лихачев Б.Т. Введение в теорию воспитательных ценностей. – Самара, 1999.
6. Сластенин В.А. Педагогика . – М, 2002
7. Философия образования для XX века. – М. 1992.
8. Введение в философию образования. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.И. –М. Логос, 2001. -224 с.
9. Щедровицкий П.Г. Очерки по философии образования. –М., 1993.
10. Котова И. Б., Шиянов Е.Н. Философские основания современной педагогики. Ростов н/Д, 1994.
11. Шварцман К.А. Философия и воспитание. –М., 1989.
12. Ставская Н.Р. Философские вопросы современной науки. – М. Высшая школа, 1974, - 92с.

13. Философия и методология науки. Для аспирантов и магистрантов Под ред. К.Х.Рахматуллина и др. – Алматы, Қазақ университеті, 1999, - 403с.
14. Гершунский Б.С. Философия образования (статус, проблемы, перспективы), М. 1992.
15. Мұханбетжанова Ә. Дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері. – Атырау, 2002, -165 бет.
16. Мұханбетжанова Ә. Білімді интеграциялау негізінде оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастыру, Монография, Алматы, 2000, -248 б.
17. Бейсенбаева А.А. Гуманизация образования старшеклассников на основе межпредметных связей. Автореферат диссертации доктора пед. наук. Алматы, 1996, - 48с.
18. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя: от теории к практике. Монография. Алматы «Ғылым», - 350с.
19. Черников В.Г. Философия диалектико-материалистического гуманизма. – Рыбинск, ОАО «Рыбинский дом печати», 1998, - 374с.
20. Краткая философская энциклопедия. М.: Издательская группа «Прогресс», 1994, - 576с.

ӘӘЖ 910(574)

Ш.Ш.УӘЛИХАНОВТЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

*Алмағамбетова Б.О., «Жаратылыстану» факультеті
050116 «География» мамандығы*

*Ғылыми жетекшісі: География кафедрасының
аға оқытушысы С.С.Құлмалиева*

Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемдік географияда өз ізін қалдырған Шоқан Шыңғысұлы Уәлихановтың биыл туғанына 170 жыл. Шоқан тек география саласында ғана емес, ол сурет, тарих, экономика, этнография, фольклор және сол сияқты көптеген ғылымдар салаларында да қомақты үлес қосқан ғалым.

Қазақ халқының дарынды ұлы Ш.Ш.Уәлихановтың кіндік қаны тамған жер қазіргі Қостанай облысы, Семиозер ауданы, Шөптікөл елді-мекенінің Киров бөлімшесінен 3-4 шақырым жерде, яғни Құсмұрын бекінісінде. Шоқан аға сұлтан әкесі үшін Ресей патшасы

Александрдың бұйрығымен салынған ағаш үйде 1835 жылы қараша айында дүниеге келген. Нақты күні белгісіз.

Шоқанның ата тегі беделді адамдар болған, арғы атасы Абылай ел бірлігін сақтауға еңбек еткен қолбасшы, дипломат, Орта жүз ханы болған. Оның үлкен ұлы Уәли, яғни Шоқанның туған атасы мен әжесі билік құрған адамдар. Шоқанның әжесі майор дәрежесіндегі Шыңғыс Уәлиханов Құсмұрын бекінісінің аға сұлтаны болған.

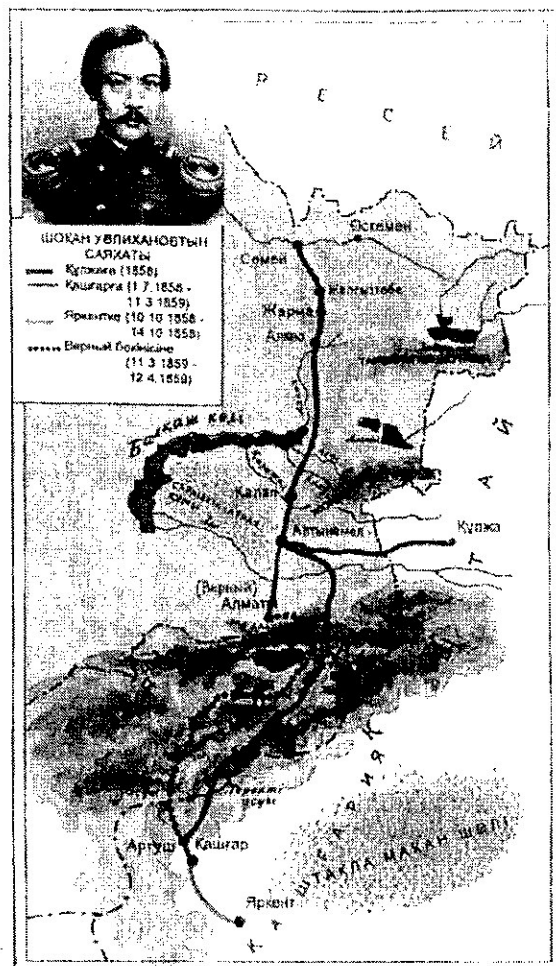
Шоқан Уәлихановтың архивіндегі өз қолымен жазған естелігінде: «Құсмұрынға құятын Тобыл өзенінің оң саласы Обаған, оның шығыс саласы Құндызды, Терісбұтақ өзендерімен Құсмұрын көлін жағалай қоныстанған Атығай, Керей, Қыпшақ және Уақ руларының қалың елі 1835 жылы Құсмұрын округі» деп аға сұлтанға бағынды. Шоқанның балалық шағы осы өңірлерде өтті. Шоқан балалық шағынан бастап алыс саяхатты армандаған.

Жасында Шоқан әжесі Айғанымның тәрбиесінде болған. Шоқан ерте еңбектеп, кейін шоқиып отырғандықтан, шоқиған жаным,-деп әжесі жиі еркелететін. Міне содан бөбектің о бастағы аты Мұхамедханафия былай қалып, анасының еркелететін есімімен Шоқан деп аталып кеткен. Шоқанның алғырлығын сәби кезінен байқаған ауыл - аймақ ақсақалдары «арғы атасы Абылайға тартқан бақытты болады!», - деген.

Шоқан төрт жасында әжесі Айғанымның салдырған мектебіне барады. Жас баланың алғырлығы мен зеректілігі Ғалиақпар молданы таң қалдырады. Сондықтан ол құран мен сүрелерді жаттатқыза бермей шығыс классикалық әдебиетімен таныстыра бастайды. Шоқан өмірінің Сырымбет – Құсмұрын кезеңінде араб, шағатай тілдерін тез үйреніп, шығыс әдебиет классиктерімен танысқан болатын. Оған дәлел: Шоқанның жақын танысы Н.М.Ядринцев былай деген: «Шоқан шығысқа тән ұшқыр қиялды, әрі акынжанды адам еді. Ол араб өлеңдерін қатты ұнататын».

1847 жылдан бастап Шоқан өмірінің маңызды кезеңі басталады. Он екі жасар Шоқанды әжесі Омбыға әкеліп, сол кезде Сібірдегі ең таңдаулы оқу орны Сібір кадет корпусына орналастырады. Корпуста Шоқан өзінің ой-өрісінің алғырлығымен орыс жолдастарынан басып озады. Шоқан Омбыда оқып жүргеннен бастап ғылыми жұмыспен шұғылдана бастайды. Шоқанның негізгі мақсаты: Өз елің Еуропаның озық мәдениетіне жетелеу және сол арқылы халық санасын ояту, өзінің туған елі Қазақстанды мәдениетті елдер қатарына қосу.

Шоқан корпуста шығыс, орыс, батыс әдебиетін, әсіресе Низами, Лермонтов, Пушкин, Фердауси, Байрон, Гете, Шекспир туындыларын құныға оқиды.

Шокан химик Д.И.Менделеевтің туған қарындасы Капустиндердің үй-ішімен араласып тұрды. Осы кезде акын Дуровпен, жазушы Достоевскиймен танысты. Сол кездің өзінде орыс достары Шоканның жастығына қарамастан оны жоғары бағалаған.

Г.Н.Потанин өз естелігінде былай деп жазған: «Шокан 14-15 жасында-ақ бәрімізден бір саты жоғары тұрды. Кадет бастықтары оған болашақ зерттеуші, әрі ғалым ретінде қарайтын, ол өзінің көп оқитындығымен, білгірлігімен бізді таң қалдыратын, ал біз одан үлкен бола тұрсақ та оған қарағанда жасымыз кіші болып көрінетін. Ол

өзінен бізден көп білетіндігін мақтаныш етіп айтпайтын, бірақ оның білімділігі артық екені әр жерден-ақ көрініп қалатын. Шоқан басқа жолдастары үшін де, мен үшін де Еуропаға қараған қақпа болды».

Шоқан кадет корпусын 1853 жылы 18 жасында бітірді. Алғашында ол Сібірдегі 6-казак-орыс әскери полкында қызмет етті. Кейін өзінің зеректілігімен, білімділігімен көзге түскен жас офицер Шоқанды генерал – губернатор Гасфорт өзіне адъютант етіп сайлады.

1855 жылы Шоқан генерал-губернатор Гасфортпен бірге орталық Қазақстанды, Тарбағатайды, Жетісуді зерттеу сапарына қатысады. Қайтар жолда Шоқан Алтын Емел жотасына дейін Гасфортпен бірге болып, осы жерден Жоңғар Алатауына, Алакөл көліне, Тарбағатай жотасына сапар шегеді. Содан кейін Орталық Қазақстанға беттеп, Қарқаралы, Баянауыл және Көкшетау қалалары арқылы күзде Омбыға оралады. Генерал-губернатор Гасфорт Шоқанның бұл сапарына риза болып оны наградаға ұсынады. 1856 жылы Шоқан Уәлихановқа поручик шені беріледі. Шоқан осылайша алғашқы сапарын жемісті аяқтайды.

Шоқанның екінші географиялық саяхаты 1856 жылы полковник М.М.Хоментовскиймен бірге өтті. Ол үлкен әскери ғылыми экспедиция Қырғыз елінде және Ыстық көл алабында өтті. Бұнда Шоқан Кісенгірден Зауку өзеніне дейін, Ыстық көлдің тегістік шығыс жағалаулары және Тасма тауы, Жырғалау өзенінің барлық тармақтарын, Санташ асуынан Қарқара, Іленің оңтүстік салалары Шарын, Шелек өзендерімен Торайғыр жотасын топографиялық суретке түсірді.

1856 жылы 21 мамырда Қарқарада тоқтаған Шоқан Шарын өзені туралы тұтас очерк жазды. Оның қайнар көзі Қарқара тауынан сылдырап ағып, Сарыжаздың тау бұлақтары мен Сортаң даланың қайнарларына қосылып Құлық тауына қарай ағып, осы жерде үлкен бір арнаға айналатын өзен Шарын деп аталатынын баяндаған.

Бұл экспедициядан кейін Шоқан Іле Алатауында болып, оның асуларымен Күңгей Алатауға өтіп, Ыстық көлдің шығыс жағалауларында болып, Жырғалау өзенінің алабымен жоғары көтеріліп, Тянь-Шань тауының биік шыңын көзбен шолуға мүмкіндік алды.

Шоқан империяның арнаулы тапсырмасымен Құлжа қаласына аттанды. Ол Құлжада үш ай болып, «Тарбағатай келісімі» бойынша екі ел арасын татуластырады. Бұдан кейін екі елдің сауда қарым-қатынасы жолға қойылып, Құлжа, Шәуешек қалаларымен қызу сауда жүргізіледі. Біз бұдан Шоқанның үлкен елшілік қызметін атқарғанын көреміз.

1857 жылы Алатау қырғыздарына тағы да сапар шегеді. Бұл сапар Шоқанның Қашғар экспедициясының алдындағы сапары болып табылады. Бұл сапарда Шоқан Уәлиханов Қырғыз халқының

өмірімен, тұрмысымен алдыңғы сапарынан да жақсы танысып, оның тарихымен, этнографиясымен халықтық поэзиясын терең зерттеді.

1857 жылы 27 ақпанда 22 жастағы Ш.У.Шоканды П.П. Семеновтың ұсынысымен Орыс география қоғамының толық мүшесі етіп сайлайды.

Осы географиялық қоғамның бөлімі БҚМУ-дың жаратылыстану факультеті, мен оқып жүрген география кафедрасында осы күнге дейін қызмет жасап жатқанына қуаныштымын.

1858 жылы Қытай империясының «Алтышаһар елі» деп аталатын, Европаға беймәлім болып келген, Қашғарға саяхаты болды. Бұл елді негізінен көне тарихы, мәдениеті бар ұйғырлар мекендеген.

Шокан Қашғарға Марко Поло мен Иезут Гостеннен кейін тұңғыш рет барған адам болатын.

Белгілі неміс географы Адольф Шлагинтвайтге Қашғарды зерттеуге барады, бірақ жолаушы Уәлихан төре зерттеуші екенін біліп қойып, оның басын алғызады. Сондықтанда осы уақыттарда Қашғарды зерттеу қауіпті болғандықтан Шокан өз есімін жасырып баруға тиіс болады.

Шокан Семейде тұратын Орта Азияны, оның ішінде Қашқарияны да әбден шарлаған Боқаш Аупов дейтін бай, әккі саудагерді танитын. Боқаш Аупов Қашқариядан 20 жыл бұрын осы жаққа керуенге ілесіп келіп қалып қойған, Әлімбай дейтін баланың тарихын айтып беріп және Қашғарға Әлімбай болып баруын ұсынады. Бұл ұсынысты Шокан қабылдайды.

1858 жылы маусымның 28 күні Шокан шашын алдырып, қазақ киімін киіп, өзін керуен басы қапал саудагері Мұсабайдың туысқаны Әлімбай деп Қашғарға саяхатқа аттанады. Керуенде 43 кісі болады. Керуендегілерге үкіметтің ресми рұқсаты беріліп, алым – салықтың барлық түрінен де босатылған еді. 1858 жылы 1 шілдеде Алтын Емел жотасы арқылы Іле өзенінің алабына қарай бет алады. Ол кезде Іле өзенінен өту қиын болатын. Шоканның Ыстықкөл алабымен Қашғарға баратын үш негізгі жолы болды. Олар:

- 1) Батыс жолы, ол Үш-Турфан арқылы.
- 2) Үлкен Ақсай жолы.
- 3) Арбас – Арпа арқылы өтетін жол.

Шокан және оның серіктері сол жолдардың тиімдірегі Үлкен Ақсай жолы арқылы өтеді. Керуен Қашқарияға Тянь-Шань Сыртының орталығымен өтеді. Шокан Орталық Тянь-Шань Сырттарын географиялық қасиеттерін тұңғыш рет суреттеп, оның табиғаты мен ауа райының өзгешеліктерін, орфографиясын, хайуанаттар мен өсімдіктер әлемін сипаттайды. Оның ойынша Тянь-Шань сырты 4000 м биіктікте жатыр. Сондықтанда оның ауа райы үнемі суық, жері тон, ауасы аз. Мұны Қырғыздар «түтек» деп атайды. Тянь-Шань саяхаты 12 күнге созылып, Тянь-Шанның

оңтүстік баурайында, Теректі-Дауан асуына керуен 26 құркүйекте жетіп аяқталады.

Теректі-Дауан қыратына жеткеннен кейін экспедиция кең байтақ 2 облыстың тарихи-географиялық шекарасы, яғни Шығыс Түркістан мен Орта Азия шекарасына өте жақын келеді. Бұл жерден Қашқарияға не бары 151 км, ал Қытайдың ең таяу бекетіне 60 км ғана қалған еді.

Шоқанның қандай мақсатпен келе жатқандығы және зерттеген елді-мекендерін енгізген күнделігі болатын. Шоқан Қытайлардың алғаш таможнялық тексеріс болатын жеріне жақындағанда өзінің күнделігін Теректі-Дауан шатқалына көміп кетеді. 1858 жылы 27 күркүйекте керуен Қытай империясының шекарасынан өтеді.

Қоқандықтардың салт-дәстүрі бойынша Шоқанды әйгілі саудагердің қызы Чаукенге үйлендіреді. Өзгелер саудамен айналысқанда Шоқан жергілікті халықтың географиясын, тарихын, этногеографиясын, экономикасын зерттеді.

Шоқан аң аулаған тәрізді әр түрлі сылтаулармен қаладан шығып, Кіші Бұқара маңының табиғатын, Алтышаһардың қаласы Яркендтің географиялық жағдайын және Такла Макан шөлінің шығыс жағалауын зерттейді. Шоқан Қашқария қаласында бірсыпыра аса құнды көне кітаптарды қолға түсіреді. Қаланың Алтышаһар деп аталуы, елде басты алты қала болуына байланысты екенін түсіндірді.

Қашқарияда бір орыс офицер жасырынып жүр деген сыбыс шығып, сол офицерді әкім жендеттері іздестіре бастайды. Сондықтан Шоқан бастаған керуен 1859 жылы 11 наурыз күні танысқан достарымен қош айтысып қаладан шығып кетеді. Керуен Тянь – Шань қойнауындағы Шатыр көліне жетеді. Жер отаймаған суық, азынаған үскірік боран болғандықтан керуенге жүруге қиын болады. Шоқанның мәңгі айықпас ауруына шалдығуы осы кез еді. 1859 жылы 12 сәуірде Верный қаласына кәзіргі Алматыға жетеді. Науқас, әлсіз Шоқан бір жарым ай Верныйда болып, кейін Омбыға қайтады да өзінің құнды Қашғарға арналған мәліметтерін жинақтап өңдейді.

1859 жылдың күзіне дейін Шоқан Омбыда болып, өзінің өте бай аса құнды ғылыми есепті баяндамасын аяқтайды. Шоқан бұл баяндамасын шұғыл почтамен Петербург қаласына жібереді.

Шоқанның Қашғар экспедициясының нәтижелерін ғалымдар аса жоғары бағалайды. Шоқан ғалымдарға Қашғардан әкелген тау жыныстарының коллекциясы нефрит, гербарии, керамика тастарын көрсетеді.

Саяхатшы ғылымға сіңірген еңбегі үшін 1860 жылы 8 сәуірде үкіметтік указ бойынша *«әскери ковалерияның поручигі сұлтан Ш.Ш. Уәлихановтың қажырлы еңбегі үшін, Орта Азиялық шекараларды тексеріп қайту тапсырмасын орындау кезіндегі қауып-*

қатрелерді жасап, шеккен азабын ескеріп, штабс – ротмейстер шені беріледі, төртінші дәрежелі қасиетті Владимир орденімен марапатталады және қосымша 500 сом күміс ақша беріледі»
Шоқан Уәлихановтың ұсынысы бойынша Қашғар саяхатына қатысқан оның серіктеріне де награда беріледі.

П.П.Семенов Тянь – Шаньский мен Е.П.Ковалевский Шоқанды ғылыми жұмыстарын зерттеу үшін Петербургте қалдыру жөнінде үкімет алдына мәселе қояды. Шоқанды Азия департаментіне көшіру туралы бұйрықты Александр II 1860 жылы 15 маусымда бекітеді.

Шоқан Петербургте бас штабтың әскери ғылыми комитеті мен Азия департаментінде, университет географиялық қоғамында қызмет етеді. Шоқан өз зерттеулерін география қоғамның вице – президенті П.П.Семенов Тянь – Шаньскиймен бірге жүргізеді. Петербургте 1859-1861 жылдар аралығында болады. 1861 жылы мамыр айында Шоқан өз еліне қайтады. 1864 жылы Шоқанды генерал Черняев өз әскери экспедициясына шақырып алады. Шоқан Черняевпен Ыстық көлге дейін бірге барады, бірақ Шоқан Черняевтен әділетсіз істеріне наразы болып, Верныйға қайтып келеді.

1864 жылы шілде айында Шоқан албан руының аға сұлтаны Тезектің ауылына барады. Сонда ол Тезектің қарындасы Айсараға үйленеді. Шоқан ауылда тұрған кезінде ұлы жүз қазақтарының тарихи аңыздарын зерттеп, сонымен қатар Петербургпен және Батыс Сібір әкімшілігімен байланыста болады.

Шоқан өзінің бірден-бірге мендей түскен науқасынан айыға алмай, содан 1865 жылы 13 сәуірде Алтын Емел тауының етегінде Тезек Нұралинның ауылында қайтыс болады. Сүйегі Көкшетаған қыратына қойылады. Қазіргі Талдықорған облысы, Керібұлақ ауданы, Шоқан атындағы ауыл.

Шоқан Уәлиханов өз заманында дүниежүзілік ғылымға елеулі үлес қосқан, асқан данышпан, шығыс әлемінің құйрықты жұлдызындай жарқ етіп өте шыққан таң ғажайып құбылыс болды. Шоқан ғылыми ілімнің және өзге мәдениет өмірінің барлық салаларына тарихшысы, өнер зерттеушісі ретінде өшпес із қалдырды.

Шоқанның туғанына 170 жыл толуын тек Қазақстанда ғана емес, Ресей жерінде де атап өтіп жатыр. Ресейдегі Омбы қаласында Шоқан оқыған кадет корпусында ескерткіш тақта ілінген. Бұл оқу орнында жыл сайын «Шоқан оқулары» өтіп отырады. Қазіргі курсанттар қазақ халқының географ ғалым-саяхатшысы Ш.Ш.Уәлиханов оқыған оқу орнында оқитындарын мақтан тұтады. Санкт-Петербург қаласында Ұлы Шоқан еңбек еткен жерлерді Ресей теледидары өте жақсы көрсетіп жатыр.Әлем тек өз еңбегімен жарқырағандарды ғана мойындайтыны белгілі.

Ш.Уәлихановтың географияға сіңірген еңбектерінің негізгілерін түйіндейтін болсақ :

- Балқаш көлі мен Алатау жотасының аралығына саяхат жасап, оның картасын түсірді.
- Іле өзенінің төменгі сағасы мен батыс бөлігін зерттеп, мұнда да екі карта жасалған.
- Орталық Қазақстанға, Жетісуға және Тарбағатайға ғылыми зерттеу саяхатын жасады.
- Аягөз бен Қапал арқылы Іле Алатауын зерттеді.
- Шоқан Іле Алатауындағы жануарлардың биіктікте таралу схемасын алғаш рет жасаған зерттеуші. Сол кезге дейін ғылымда белгісіз болып келген қызыл қасқыр туралы жазып, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің аса бай коллекциясын жинады.
- Жоңғар қақпасында, Алакөлде және Тарбағатай тауында болып, зерттеді.
- Қырғыз халқымен танысып, оның территориясын географиялық жағынан зерттеп, Ыстық көлдің бассейнін картаға түсірді.
- Шелек, Шарын, Үшмерке, Шырғанақты өзендеріне географиялық экспедиция жасады.
- Тянь-Шаньдағы сүтқоректі жануарлары мен құстары туралы қызғылықты мәліметтер жинаған.
- Жетісу мен Тянь-Шаньның табиғатына ғылыми сипаттама берді.
- Балқаш пен Алакөлдің жаратылысындағы ұқсастықтарды дәлелдеді.
- Шоқанды ержүрек саяхатшы ретінде данққа бөлеген Қашқар саяхатының географиялық маңызы зор болды.

Әдебиеттер:

1. Ш.Уәлиханов «Таңдамалы» 2 том
«Жазушы» баспасы. Алматы. 1980
2. «Ш.Уәлихановтың экономикалық көзқарасы». М.Елеусізов.
3. «Шоқан - Әдебиетші, публицист» Н.Қанафияұлы. Алматы:
«Қазақстан». 1998
4. «Шоқан Уәлиханов – филолог». Ш.Қ.Сәтбаева Қазақ ССР-нің
«ғылым баспасы». Алматы: 1987
5. Шоқан. Өмір. Уақыт. Сейсен Мұқтарұлы. Алматы: «Өнер». 1985
6. «Ұмытылмас есімдер». Б.Ысқақов. Достық дастаны. Алматы:
«Қазақстан». 1994
7. Шоқан асулары. «Жазушы» баспасы. Алматы: 1971
Сапарғали Бегалин
8. Қазақ әдебиетінің тарихы. Әуелбек Қоңыратбаев. Алматы:
«Санат» 1994
9. XIX ғасыр әдебиеті. Х.Сүйіншәлиев. Алматы: «Ана тілі». 1992
10. Шоқан асулары. С.Бегалин «Жазушы». Алматы: 1971
11. Жасын тағдыр жарқылы Ж.Бейсенбаев Алматы: «Жалын». 1987

АЙҚЫНДАЛМАҒАН ФУНКЦИЯЛАР ГРАФИКТЕРІН ТҰРҒЫЗУ

Ашекенова А.А.

Екі айнымалы шама x пен y мәндерінің арасындағы байланыс (барлық мүшелерін сол жаққа шығарғанда) жалпы жағдайда

$$F(x, y) = 0 \quad (1)$$

тендеуімен өрнектелсін делік. Мұнда $F(x, y)$ – екі айнымалының қандай да бір облыста берілген функциясы.

Егер x -тің әрбір мәні үшін – қандай да бір аралықта – x -пен бірге (1) тендеуді қанағаттандыратын y -тің бір немесе бірнеше мәндері бар болса, онда осымен

$$F(x, f(x)) = 0 \quad (2)$$

теңдігі x -ке қатысты теңбе – теңдікке айналатын бір мәнді немесе көп мәнді $y = f(x)$ функциясы анықталады.

Анықтама: Егер $y = f(x)$ функциясы y -ке қатысты шешілмеген (1) тендеумен берілсе, ол функцияны *айқындалмаған* функция дейді, ал егер y -тің x -ке тікелей тәуелділігі қарастырылса, ол функция *айқындалған* функцияға айналады.

Бұл терминдер $y = f(x)$ функциясының берілу тәсілдерін сипаттайды және олардың функция құрылысына ешбір қатынасы жоқ.

Айқындалмаған функцияның бар болуы туралы теорема:

Теорема: Былай деп ұйғарайық:

- 1) $F(x, y)$ функциясы өзінің F'_x және F'_y дербес туындыларымен бірге

$M_0(x_0, y_0)$ нүктесінің қандай да бір төңірегінде анықталған және үздіксіз болсын;

- 2) $F(x, y)$ осы нүктеде 0-ге айналсын: $F(x_0, y_0) = 0$, бірақ

- 3) $F'_y(x, y)$ туындысы ол нүктеде 0-ден өзгеше болсын: $F'_y(x_0, y_0) \neq 0$.

Онда:

- а) $M_0(x_0, y_0)$ нүктесінің қандай да бір $D_0 = (x_0 - \delta, x_0 + \delta; y_0 - \delta', y_0 + \delta')$ төңірегінде (1) тендеу y -ті x -тің бір мәнді функциясы ретінде анықтайды: $y = f(x)$;

- б) $x = x_0$ болғанда бұл функция y_0 мәнін қабылдайды: $f(x_0) = y_0$;

- в) $(x_0 - \delta, x_0 + \delta)$ аралығында $f(x)$ функциясы үздіксіз және

- г) оның осы аралықта үздіксіз туындысы бар.

Айқындалмаған функцияның туындысын табу былайша жүзеге асады:

$$F(x, y)=0 \text{ берілген, немесе } F(x, f(x))=0.$$

Теорема бойынша ол дифференциалданатын функция.

$$\forall x \text{ үшін } \frac{dF[x, f(x)]}{dx} = 0.$$

$F(x, y)$ және $f(x)$ функцияларының екеуі де дифференциалданатын функциялар болса:

$$\frac{dF[x, f(x)]}{dx} = \frac{\partial F}{\partial x} + \frac{\partial F}{\partial y} \cdot \frac{dy}{dx};$$

$$\frac{\partial F}{\partial x} + \frac{\partial F}{\partial y} \cdot \frac{dy}{dx} = 0 \Rightarrow \frac{dy}{dx} = -\frac{\frac{\partial F}{\partial x}}{\frac{\partial F}{\partial y}} = -\frac{F'_x(x, f(x))}{F'_y(x, f(x))} \quad (3)$$

Мұнда алым мен бөлімде үздіксіз функциялардың тұрғандықтан және бөлім 0-ге айналмайтындықтан, осыдан $f'(x)$ функциясының да үздіксіз туындысы бар екендігі шығады.

Мысал: $F(x, y) = xy^5 - x^5y - 2 = 0$

$$F'_x = y^5 - 5x^4y$$

$$F'_y = 5y^4x - x^5$$

$$(3) \Rightarrow \frac{dy}{dx} = -\frac{y^5 - 5x^4y}{5y^4x - x^5} = -\frac{y(y^4 - 5x^4)}{x(5y^4 - x^4)}$$

Мұнда $y'', y''', \dots$ табуға болады.

Айқындалмаған функциялардың туындысының үздіксіздігі оның графигін тұрғызуда үлкен роль атқарады.. Ол нүктелердің типін анықтауға септігін тигізеді.

Егер $F(x, y)$ функциясының анықталу облысында бірінші ретгі үздіксіз дербес туындылары бар болса, онда $F'_x \neq 0$, $F'_y \neq 0$ (бір мезгілде) және $F(x, y)=0$ теңдігін қанағаттандыратын әрбір $M(x, y)$ нүктелері арқылы қисық доғасын жүргізуге болады.

$$F(x, y)=0$$

1) $M(x, y) \in D$ нүктесі үшін $F'_x(x, y)=0$ болса, онда $M(x, y)$ – ерекше нүкте.

$$F'_x(x, y)=0$$

2) $M(x, y) \in D$ үшін $F(x, y)=0$ және $\begin{matrix} \vee F'_x(x, y) \neq 0 \\ \vee F'_y(x, y) \neq 0 \end{matrix} \Rightarrow M(x, y)$ – қарапайым нүкте.

3) $M(x, y) \in D$ үшін $\begin{matrix} F(x, y)=0 \\ F'_x(x, y)=F'_y(x, y)=0 \end{matrix}$ және $\begin{matrix} \vee F''_{xx}(x, y) \neq 0 \\ \vee F''_{yy}(x, y) \neq 0 \\ \vee F''_{xy}(x, y) \neq 0 \end{matrix} \Rightarrow M(x, y)$ –

екі еселі ерекше нүкте.

Ал егер екінші ретті туындылары 0-ге тең болып, үшінші ретті туындыларының ең болмағанда біреуі 0-ге тең емес болса, онда M нүктесі – үш еселі ерекше нүкте.

Сонда $F(x,y)$ функциясының M_0 нүктесіндегі $(n-1)$ -ші ретті дербес туындылары 0-ге тең болып, бірақ n -ші ретті туындыларының ең болмағанда біреуі 0-ге тең емес болса, онда M_0 – *n еселі ерекше нүктесі* деп аталады.

Бұл M_0 нүктесінде n жанама бар екенін білдіреді. Мысалы, егер M_0 екі еселі ерекше нүктесі болса, осы нүкте арқылы қисыққа 2 жанама жүргізілген деген сөз. (Мұнда жанамалар жалған болуы мүмкін немесе координат осьтерімен беттесуі мүмкін).

Екі еселі ерекше M_0 нүктесі үшін 2 жанама коэффициенті (α) теңдеуінің түбірлері болады:

$$F''_{xx} + 2F''_{xy}y' + F''_{yy}y'^2 = 0 \quad (x=x_0, y=y_0)$$

(α)

Үш еселі ерекше M_0 нүктесі үшін 3 жанама коэффициенті (β) кубтық теңдеуінің түбірлері болады:

$$F'''_{xxx} + 3F'''_{xxy}y' + 3F'''_{xyy}y'^2 + F'''_{yyy}y'^3 = 0 \quad (x=x_0, y=y_0)$$

(β)

$F(x,y)=0$ теңдеуімен берілген қисықтың иілу нүктелерінің координаттары (γ) теңдігін қанағаттандыруы тиіс:

$$F''_{xx}F_y'^2 - 2F''_{xy}F_x'F_y' + F''_{yy}F_x'^2 = 0$$

(γ)

График тұрғызу мына схема бойынша жүзеге асырылады:

1. Ерекше нүктелер мен басқа нүктелер типін анықтап аламыз;
2. Осьтерге параллель жанамаларды табамыз;
3. Иілу нүктелерін іздейміз;
4. Асимптоталарын табу;
5. Қисық қасиеттерін көрсету (мысалы, осьтерге қатысты симметриялылығы, т.б.).

Мысал: $F(x,y)=x^4-y^4+xy=0$

1. $F'_x=4x^3+y, F'_y=-4y^3+x$

$(0,0)$ ерекше нүкте, себебі $F(x,y)=F'_x(x,y)=F'_y(x,y)=0 \quad (x=0, y=0)$

болғанда)

$F''_{xx}=12x^2, F''_{yy}=-12y^2, F''_{xy}=1 \neq 0$

Бұдан $(0,0)$ – 2 еселі ерекше нүкте.

$F''_{xx} - F''_{yy} = 1$ болғандықтан, координат басы - өзіндік түйісу нүктесі.

$x_0=0, y_0=0$ болғанда (α) теңдеуінің түбірлері $x=0, y=0$ болады.

Координат басы арқылы 2 элементар сызық өтеді, координат осьтері ($x=0$ & $y=0$) бұларға жанама болады.

$$2. \begin{cases} F'_x = 0 \\ F(x, y) = 0 \end{cases} \text{ және } \begin{cases} F'_y = 0 \\ F(x, y) = 0 \end{cases} \text{ жүйелерінің шешімі жоқ.}$$

Бұдан шығатыны, басқа нүктелер арқылы координат осьтеріне параллель болатындай қисыққа жанамалар жүргізілмейді.

3. Иілу нүктелерін (γ) теңдігі арқылы анықтаймыз.

$$X_{1,2} = \pm 0,8421 \text{ және } X_{3,4} = \pm 0,5142.$$

4 иілу нүктесі бар.

Олар: $M_1 (0,5142; 0,8421)$

$M_2 (0,8421; -0,5142)$

$M_3 (-0,5142; 0,8421)$

$M_4 (-0,8421; 0,5142)$

4. $x^4 - y^4 + xy = 0$ ((x^4) -не екі жағын да бөлеміз).

$$1 - \left(\frac{y}{x}\right)^4 + \frac{y}{x^3} = 0$$

Егер $x \rightarrow \infty$, онда $\frac{y}{x} \rightarrow \pm 1 \Rightarrow k = \pm 1$

$$x^4 - y^4 + xy = 0 \Rightarrow y - x = \frac{xy}{(x^2 + y^2)(x + y)}$$

$$k_1 = 1 \text{ болса, } b_1 = \lim_{x \rightarrow \infty} (y - x) = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{xy}{(x^2 + y^2)(x + y)} = \dots = 0$$

$$k_2 = -1 \text{ болса, } b_2 = 0$$

Қисықтың 2 көлбеу асимптотасы бар: $y = \pm x$

5. Бұл қисық координаттар басына қарағанда симметриялы, себебі x -тің орнына $-x$ -ті, y -тің орнына $-y$ -ті қойсақ, теңдік өзгермейді.

Қисық графигі мына түрде болады:

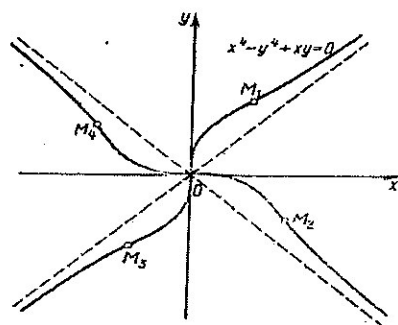

Рис. 230

Қорытынды: Айқындалмаған функция графигін тұрғызуда оның туындысының үздіксіздігінің маңызы зор. Кейде график тұрғызуды жеңілдету үшін айнымалы алмастыру әдісі қолданылады. Мысалы, Декарт жапырағын параметрлік түрге көшіп алғаннан кейін салған

жеңіл. Осылайша, айкындалмаған функция графиктерін алуан түрлі жолмен тұрғыза аламыз...

Әдебиеттер:

1. Темірғалиев Н., Математикалық анализ, II бөлім, Алматы, «Ана тілі», 1991.
2. Фихтенгольц Г.М., Математикалық анализ негіздері, 2-том, Алматы, «Мектеп», 1972.
3. Фихтенгольц Г.М., Курс дифференциального и интегрального исчисления, I том, Москва, «Наука», 1969.
4. Кудрявцев Л.Д., Математический анализ, I том, Москва, «Высшая школа», 1973.
5. Хинчин А.Я., Краткий курс математического анализа, Москва, 1957.
6. Райхмист Р.Б., Графики функции, Москва, «Высшая школа», 1991.

УДК 378.4(574):94(47)084.8

**УРАЛЬСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ**

Байдикенова И., студентка гр. 07403

Неукротимый поток истории устремляется к третьему тысячелетию. Что ждет нас там? Не станем отрицать, однако, тот факт, что чем дальше уходят истоки человечества, тем тусклее становится образ прошлого. Но не стоит забывать о том, что история человечества – как художественное полотно, которое никогда не будет завершено, т. к. каждая эпоха оставляет на нем свой неповторимый след, как это сделали великие события прошлого столетия.

XX век – эпоха величайших достижений и открытий, эпоха великих ошибок человечества, сливающихся с кровавым фоном войн, революции, предательств и преступлений. Подобно тому, как самым большим физическим злом является смерть, так самым большим моральным злом является, конечно же, война. Война, которая заворачивает в свою рутину человеческие судьбы и становится для них тяжелейшим трагическим испытанием.

Великая Отечественная война, унесшая с собой миллионы человеческих жизней, принесящая только страдания и горести, коснулась и нашего края, Западного Казахстана. Каждый из нас имеет

представление, какой неоценимый вклад внес наш регион в годы Великой Отечественной войны. А знаете ли вы, каков был вклад нашего университета в период войны?

Более чем семидесятилетняя история нашего Западно-Казахстанского государственного университета насыщена событиями, которые отпечатались в сердцах тех, чья жизнь связалась с ним. А события, происходившие в Уральском педагогическом институте в годы Великой Отечественной войны оставляет нас только удивляться и восхищаться подвигами студентов и преподавателей тех времен.

1941 год был обычным учебным годом для Уральского педагогического института, но наступил тот черный день 22 июня, и начались испытания Великой Отечественной войны. Вчерашние студенты и преподаватели сменили книги на оружие и были готовы к самому суровому экзамену, выпавшему всему советскому народу – защите Родины в Великой Отечественной войне. С самых первых дней началась запись добровольцев на фронт. Первыми подали заявления преподаватели П.И. Гусак, П.Л. Хлебников, Г.И. Ромов, Д.И. Кирсеев, М.М. Медведев, Я.С. Краснов, студенты И. Афанасьев, В. Жевак, А. Нестеренко, Д. Черняев, З. Муканов, Л.Ошибов и многие другие. В первые дни войны были призваны в армию медсестры и девушки-студентки З. Шалрина, Е. Тутукова, А. Искакова, зав. кабинетом Бойкова Е.А. Добровольно ушла на фронт студентка истфака Л. Седова, пройдя с медсанбатом боевой путь до Берлина.

Кровавая воронка войны уносила человеческие жизни, не считая и не выбирая. Ожесточенные бои требовали новых пополнений, и на фронт уходят преподаватели и сотрудники института В.Н.Ивакин, А.И.Карпова, А.Медетов, К.Г.Борисов, Ф.Н.Серов, М.И.Повод, студенты П.Иванов, Н.Каверин, С.Мордов, Д.Черняев, А.Алексеев, Г.Шатрова, В.Горшков и многие другие. За время войны из контингента института на фронт ушло более 30 преподавателей и аспирантов, более 150 студентов. На их счету немало героических подвигов на фронте и в тылу врага. Наши герои участвовали в боях под Москвой и Сталинградом. Пали смертью храбрых майор П.И.Гусак, секретарь партбюро П.Л.Хлебников, выпускник аспирантуры Д.Адилов, преподаватели Д.И.Киреев, В.И.Соколов, А.А.Джадралиев, В.И.Кочанов, М.Кошкарлов, Ж.Утемисов. Не дожили до радостного дня Победы, отдав во имя её жизнь, студенты УПИ С.Морозов, П.Иванов, Ю.Журавлев, А.Дыниников, Х. Мустафин, В.Кухта, С.Мироненко, И.Наурызбаев, А.Королева, А.Марокин и многие другие.

Постановлением ЦК ВКП (б) и СНК СССР от 23 июня 1941 года все усилия коллектива были направлены на перестройку жизни института на военный лад и оказание помощи фронту. Также в институте сформировали полк народного ополчения, одним из первых командиров которого становится В.В.Иванов, позднее доктор наук, профессор.

Одновременно с этим руководство института работало над подготовкой населения к противовоздушной и химической обороне. Были созданы 22 кружка по изучению курса противовоздушной и химической обороны. К концу 1941 года 204 сотрудника института и 123 жителя города Уральска и 25 инструкторов были подготовлены к противовоздушной и химической обороне. Кроме этого, 75 сотрудников прошли подготовку в 3-х кружках по военно-санитарному делу. Были организованы студенческие бригады для оказания помощи на сельхозработах в колхозах области.

Партбюро института и комитет комсомола становятся важнейшими органами по ведению организационных работ. Днём и ночью комсомольцы работали на выгрузке оборудования эвакуированных в г. Уральск оборонных заводов, по размещению раненых воинов, на чистки военных аэродромов от снежных заносов и многих других объектах.

Одним из первых в городе институт принял участие в патристическом движении по созданию фонда обороны – это работы по строительству, сельхозработы, денежный вклад, сбор теплых вещей и другие работы. Коллектив института проводил шефскую работу в эвакогоспиталях, Доме инвалидов Великой Отечественной войны.

В условиях войны с института не снималась задача подготовки кадров. Поэтому руководство начало перестройку учебной, научной и общественной работы – это сокращение сроков обучения до 3 лет, уплотнение учебной недели и экзаменационных сессий, отмена студенческих каникул, временное прекращение набора на заочное отделение, слияние ранее самостоятельных факультетов естествознания и географии, филологического и исторического.

Но больше всего трудностей испытал институт в связи с неоднократными переездами. Студенты сами работали на подходах института, заготавливали топливо на зиму; но несмотря на все эти тяжелейшие условия, в годы Великой Отечественной войны они продолжали учиться и получали хорошие знания. В течение всех военных лет профессорско-преподавательский состав не прекращал вести научно-исследовательскую работу.

Уральский педагогический институт ценою огромных усилий претворял в жизнь совершенно новые, необычные для мирного времени, но неизбежные в военные время, важнейшие задачи по защите Родины на фронте и оказания ему помощи в тылу.

Прошло ровно 60 лет с того самого дня, когда сердца студентов и преподавателей Уральского педагогического института радовались Победе, радовались окончанию тех бед и горестей, которые выпали на их плечи по велению судьбы. Идут года, сменяются поколения, но мы не имеем права забывать тех, кто жертвовал своей жизнью ради светлого неба над нами.

ҰРПАҚПЕН ҮНДЕСКЕН ҚОРҚЫТТЫҢ ҚОБЫЗ САРЫНЫ

*Байханова А.Ж., 11201 МО (А) топ студенті
Ғылыми жетекшісі: Жәрдемова А.Б.*

Қорқыт Ата рухани мұрасы бүкіл түркі халқының VII-VIII ғасырдан кейінгі мәдениетіне негіз боп қаланған іргетас екені бүгінде айдай ақиқат. «Баят» руында Қорқыт Ата дейтін білікті, сәуегей адам болыпты. Тәңірі зердесіне салған соң, оның болжамдары қатесіз болған... Оғыз тайпаларында Қорқыт Ата ең қиын деген мәселелерді шешкен. Қандай ғана қиын іс болмасын Қорқыттың кеңесін алмай, ел ешбір жұмысқа қол ұрмаған. Ел оның барлық өсиетін (билігін) бұлжытпай орындаған», - деп басталады «Қорқыт Ата» кітабы.

Бізге жеткен Қорқыт Ата жырлары, ең алдымен, елді ел етіп сақтап қалудың қамын толғайды. «Қолына өткір қылыш алып, соны жұмсай білмеген қорқаққа қылыш сілтеп, күшінді сарп етпе. ... Ат жемейтін ащы шөптің гүлденіп өспегені жақсы. Адам ішпес ащы судың жылға қуып ақпағаны жақсы. Атаның атын былғаған жетесіз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырылдап тұмағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді», - дейді. VII ғасырдан жеткен Қорқыт баба үні осылай деп болашақ ұрпағына айтар аманатын бір түйіндеп алады да, қара қобызын қолына алып ерлік жырын толғайды ол. Намыс пен ар, ел мен жер, қарыз бен парыз туралы түркілік түсініктердің арғы тегін тексергіңіз келсе, Қорқыт жырларын оқыңыз. Осыдан он үш ғасыр бұрын емес, күні бүгін жазылғандай отаншылдық рухымен баурап алады жаныңды.

VII ғасырдан жеткен Қорқыт Ата жырының дерегіне сүйенсек, «Алпамыс» жырының негізіне де біртұтас түркі ұлысының ыдырау оқиғасы арқау болған екен. Демек, халық жады туған бауырынан айырылған оқиғаны мәңгі-бақи ұмытпай, жүрегіндегі жарасын Қорқыт Атасынды кемеңгерлігімен аузымен болашаққа жеткізіпті.

Бұл құбылыс бүгінгі күні қайта табысқан барша түркі халықтарының ынтымағы мен бауырластығын көздің қарашығындай сақтау қажеттігін тағы да ұғындыра түседі. Қорқыт Ата өсиетінен алар бірінші тағылым – осы.

Екіншіден, Қорқыт – ел бірлігін нығайтқан кемеңгер қайраткер ғана емес, түркілік дүниетанымның мәйегін жасап кеткен ғұлама, ойшыл, әлемдік ақыл-ой мәдениетінде өз орны бар философ-гуманисті. Мәңгілік өмір жолында күресу, күй тілімен ажалды жеңу философиясы әлемдік философиядағы оқшау ой.

Дүниенің кіндігі - өз ата-мекені Сырдың жағасына келіп, Желмаясының жабуын дарияның бетіне төсеп, үстіне өзі отырып, қара қобызын қолына алады. Жабу суға батпайды, қобыздан төгілген мәңгілік өмір сарыны бір сембейді, жан-жануар біткеннің бәрі дария жағасына жиналып, күй үніне елти құлақ түреді. Қорқыт Ата осылайша жүз жыл бойы Жаналғышты күй сазымен маңына жуытпай, Сырдария үстінде өмір жырын толғайды. Тек әл жинап алу үшін бір сәт қалғып кеткен кезінде ғана ажал астыртын жылан боп кеп, шағып алады.

Бұл – аңыз. Аңыз болса да, философиялық мазмұны терең, өмірсүйгіштік рухы өшпес аңыз.

Үшіншіден, Қорқыт Ата – қара қобызды түркі жұртының аруақты аспабына айналдырған. Ұлы күйші, бүгінгі тілмен басқашалау айтқанда, түркі саз өнерінің негізін қалаушы. «Күй атасы - Қорқыт» дейді қазақ халқы «Қорқыт - Шығыстың ең алғашқы бақсысы» дейді Ш. Уәлиханов. Қай пікірде де шындық бар. Күй өнері, қобыз тарту үрдісі Қорқыттан басталғаны тарихи шындық болуы керек, сірә?! Бұл пікірімізге он үш ғасыр астам уақыт бойы жоғалмай, сиқыры мен сазын сақтап бізге жеткен Қорқыт Атамыздың өз күйлері айғақ. Бұл пікірімізге Қорқыт Ата қалыптастырған өзгеше күй мектебінің Кетбұға, Асан Қайғы, Қожеке, Ықылас дәстүрлері түрінде бізге жеткені айғақ. Оны айтасыз, әлемдік өркениет тарихында тұңғыш музыка энциклопедиясын жазып шыққан Әбу Насыр Әл-Фараби бабамыздың өзі шебер сазгер болған. Бізге жеткен деректер музыка аспабын да оның өзі жасап алатынын жазады. Демек, ежелгі оғыз-қыпшақ Отанында дүниеге кеп, әмбебап білімімен әлемді тамсандырған, батыс-шығыс ғұламалардың бәріне Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» атанған Әл-Фараби «Үлкен музыка кітабын » жазарда, сөз жоқ, ата жұртындағы Қорқыт қалыптастырған аспапта ойнап та байқаған шығар-ау. Бұл-болжам, бірақ негізсіз емес.

Төртіншіден, Қорқыт Ата – бүкіл түркі жұртына ортақ имандылық пен сыйластық, әдептілік пен ізеттілік өлшемдерін кейінгі ұрпағына өсиет етіп кеткен данагөй бабамыз. Қорқыттың бір күйінің шығу төркініне байланысты айтылатын «башпай» туралы аңызды есімізге алайықшы.

... Жүз жыл бойы дария үстінде күйін сызылдтып отырған Қорқытқа Ақтамақ аталатын қарындасы тамақ әкеп беріп тұрмаушы ма еді ? Сол сәтте дария үстінде дауыл тұрып, алай-түлей толқын тұрып, су бетіндегі екеудің берекесін алмаушы ма еді ? Аласапыран шақта Қорқыттың башпайы байқамай қарындасына тиіп кетеді. Осынау әбес оқиғаға қамыққан Қорқыт қапалана отырып, «Башпай» күйін тартады. Кейін ұрланып кеп шағып алған ажал-жыланның уынан өлетінін білген сәтте, әлгі башпайын қабірінен сыртқа шығарып жерлеуді аманат етеді.

Дүниеде аңыз-әңгіме көп, бірақ дәл осындай биік этикалық талапты ешбір елдің аңызынан таппайсың. Түркі жұртының дәстүрлі әдет-ғұрып өлшемдерінің түп негізін, мәні мен қасиетін ұғынғысы келген әрбір адам «Қорқыт Ата кітабын» қайта парақтап шықса игі еді.

Өткен ғасырдың өзінде қазіргі Қызылорда облысы Қарм ауданы маңындағы Қорқыт бейітін су шайып, құлағалы тұрғаны, мұның өзі адамзат үшін аса құнды тарихи ескерткіштің жер бетінен жойылып кету қаупін туғызып отырғаны айтылды. Кейін Сыр бойы елі Қорқыт Ата бейітінің басына лайықты ескерткіш орнатты.

Сәулетші Бек Ыбыраевтың авторлығымен орнатылған үш қобыз бейнелі бұл ескерткіш басында болған жанның Қазақстандағы Сырдариядан соққан самалдың ызылы ма, әйтеуір бір мәңгілік сарынды құлағы шалары хақ.

Не айтады бұл сарын бізге? Зерделей құлақ түрсек, бұл сарыннан төмендегідей ой түйер едік: егер бүгінгі таңда дербес мемлекеттер тоғырын түзе бастаған тұтас түркі жұртының әр өкілі өз елінде ізгілікті қоғам орнату мен қарыштап ілгері дамытудың іргетасын іздесе сол берік іргетас Қорқыт Ата мұрасынан бастау алар табиғи етене дүниетаным жүйесі болары сөзсіз.

Егер біз замандастарымыздың ғана емес, болашақ ұрпақтарымыздың да бір-біріне арқа сүйер мәңгілік бауыр болып, ынтымақтаса тіршілік етуіне сенімді тұғыр іздесек, сол мықты тұғыр да Қорқыт Ата аманатына адалдық болмақ.

Педагогикалық іс-тәжірибе кезеңдерінде студенттер Қорқыт күйлерін, қобызға арналған музыкаларды насихаттау бағытында ашық сабақтар, кластан тыс шаралар ретінде «Күй атасы - Қорқыт», «Қорқыт күйлері», «Қорқыт туралы аңыздар және күйлері» т.б. тақырыптарды өткізеді. Мысалы, Бахитова Гүлдана «Қобыз атасы - Қорқыт» тақырыбына өткізген ашық сабағында Қорқыттың бірнеше күйлерін ұнтаспадан тыңдатып, өзі орындап беріп таныстырып, оқушылардың ойында қалуы үшін қызығушылықтарын арттыра тусу бағытында әр түрлі жұмбақтар жасырып, қоржыннан асық алғызып, соған байланысты сұрақтар қою арқылы қорытындылады. Осындай жан-жақты, эстетикалық талғамға сай дайындалған көрнекілікті сабақтар оқушылардың есінде сақталары сөзсіз. Ендігі кезекте өзін педагогикалық сараманға барған кезімде осы тақырыптарды жалғастыра кластан тыс шара өткізсем деген ойға қалдым. Жаңағыдай өткізе отыра, қобыздың үнін естіртуге осы қаламызда белгілі кәсіби қобызда орындаушыларды шақырып, Қорқыт аңыздарынан көрініс ұйымдастырып және т.б. дайындасам деймін. Мұның өзі ұрпақтан-ұрпаққа жалғасса, Қорқыт қобызы сарыны мәңгі өшпейтінінің мысалы, қайта қызығушылықтары артып, жаңа ағымда жалғасын табатыны сөзсіз.

«2030 жылға қарай Қазақстан Орталық Азия Барысына айналады және өзге дамушы елдер үшін үлгі болады деп сенемін,- делінген Қазақстан Республикасының Президенті, заманымыздың парасатты саясаткері Н. Назарбаевтың өз халқына жолдаған өткенді ұмытпау, ұрпақ санасында жаңғырту, жаңа белестерге көтерілу, осы заманғы әлемдік өркениет дәстүріне лайықтап қайта қалыптастыру туралы нақтылы ғылыми-стратегиялық бағдарламасында, - ...қазақстандық Барыстың бойына дамудың алдыңғы қатарлы үздік деңгейіне үстелген Батыстың талғампаздығы да, Шығыстың кемеңгерлігі мен төзімділігі де тән болуға тиіс.

Ол өзінің талпыныс-ұмтылыстарын да, жеңістері мен сәтсіздіктерін де бір ананың сүтін тел емген өзінің бауырлары - Өзбек, Қырғыз және басқа да Орталық Азия барыстарымен дәйім бірлікте болып, олардың өрлеуі мен жетістіктерін мақтаныш тұтатын болады».

Қорқыт жырларындағы отаншылдық пен ерлік, ізгілік пен әдептілік, сабырлылық пен төзімділік – біздің бәріміздің ата-бабаларымызды қандай қиын сыннан да алып шыққан асыл қасиеттер. Осы болмысымыз бен дүниетанымымызды келер ұрпақтарымыз да мәңгілікке жалғастырып, адамзат өркениетінің тарихында лайықты орнымызды иелену үшін біз Қорқыт Ата мұрасын асқан ұқыптылықпен жинап, жан-жақты зерделеп, өскелең буынға үнемі үлгі-өнеге етуіміз қажет деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. Құрастырғандар: Е. Әбен, Е. Дүйсенбайұлы, И. Тасмағамбетов. А. Құдабаев. «Дала даналары», Алматы – 2001.
2. Ахмет Жұбанов. «Замана бұлбұлдары».
3. А. Дайрабаева, «Орта ғасыр түркі жазба-мұраларындағы тағылымдық құндылықтар»
4. «Музыка әлемі» журналы, 2004, №4.
5. Әл-Фараби, «Музыканың ұлы кітабы»

ДАУЫЛДЫ ЖЫЛДАРДЫҢ ЖАЛЫНДЫ ЖАРШЫСЫ

Бақтығалиева Г.Б.-11105 топ.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы: Нұрымбетов Е.Ш.

Махамбет Өтемісұлын айтқанда есімізге сонау дүрбелең кезең, яғни 1836-1838 жылдағы ұлт-азаттық қозғалыс есімізге түседі. Иә, әрине, сол көтерілістің ұйымдастырушыларының бірі болған Махамбет бүгінгі таңда тарих сахнасынан ерекше орын алады.

«Ақынның бүкіл өмірі оның өлеңінде» деген дұрыс сөз. Махамбеттің кім екенін де біз оның өлеңдерінен білеміз. Ол – жан дүниесінде зәредей кіршік, қылау жоқ, аппақ адал, шыншыл, турашыл ер. Патшаның езгісінде, ханның билігінде қара халық зар илеген қара заманда ол қолына қару алып, әділдік, теңдік, еркіндік үшін күресті. Осы жолда шыбын жанын құрбан қылды. Махамбет өлеңдерінде бұрқ-сарқ қайнаған ыза мен кек сарыны бетке ұрады, ақын еңбекші халықты еркі мен малынан, жерінен айырған хандар мен билердің, төре – төлеңгіттердің жауыздығын, озбырлығы мен пасықтығын әшкере етті, оларға деген халық өшпенділігін найзағайша жарқылдатты. Махамбет жырлары кеудесінде шыбын жаны бар, тірі адамды бей – жай, бейтарап қалдырмай, жүрегіне жел береді, бойына қайрат бітіреді, күреске үндейді, жеңіске жігерлендіреді.

Махамбет 1803 жылы Еділ, Жайық арасындағы Нарын құмында, Бекетай деген жерде дүниеге келген (қазіргі Орал облысы). Ол өзін қызылбастың (парсының) Нәдірше дейтін патшасының тұқымымын дейді екен. Ханның Зұлқарнай деген баласы Орынборда оқығанда, Махамбет соның қасында тәрбиешісі секілді қызмет атқарған, соңынан оны жарамсыз қылықтары үшін хан баласының қасынан «қуып жіберген». Махамбет мұсылманша да, орысша да сауатты болған.

1829 жылы ақын Жайықтан жасырын өтпек болған әрекеті үстінде ұсталып, екі жыл Калмыков абақтысында отырған, одан елге оба ауруы келген уақытта қашып шыққан....

Осы айтылған оқиғалардан кейін көп ұзамай ақын өзінің қас дұшпаны, көтерілістің жеңдеті – сұлтан Баймағанбет Айшуақовпен кездеседі. Осы кездесу үстінде Махамбет өзінің атақты «Мен – мен едім, мен едім...» деп басталатын жырын айтады. Баймағанбет сұлтан Дендер тауынан қашық емес Қараой деген жерде жалғыз үй отырған Махамбетке, басшысы ақынның досы Ықылас етіп, бір топ жандайшаптарын жұмсайды. Опасыз дос Ықылас ақынды өзінің үйінде өз қылышымен басын шауып өлтіреді. Басын сосын

Баймағанбетке апарып береді. Көтерілістің алғаш ұшқыны түскен жер – Ішкі орданың оңтүстігі, Каспий теңізінің жағалауы болды.

Күй өнері – қазақ музыка мәдениетінің ең жетекші саласы. Осы орайда Қ.Ахмедиярұлы атқарған істердің өзіндік орны бар. 1982 жылы «Шашақты найза – Шалқар күй» еңбегі баспадан жарық көрді. Бұл – жалынды жырдың уыты күйінде де дарыған Махамбет баба шығармашылығының жинағы. Қазақ халқында батырдың ақын, ақынның әнші, күйші болғаны заңдылық. Жинақта Махамбет күйлерін толықтай хаттап, орындаушылық ерекшелігі хақында ұтымды ойлап, толғаған. Батыр баба мұрасы әлі күнге ұрыс даласындағы қикуындай құлаққа келеді. «Жұмыр қылыш», «Қайран Нарын», «Өкініш» күйлері орындаушылық үрдісте берік орын алған шығармалар...

«Шілтерлі терезе»

Махамбеттің «Шілтерлі терезе» атты күйі көтеріліс басталар кездегі бұқара халықтың қайғылы ауыр өмірін музыка тілімен баяндайды. Халықтың ашу-ызасы, таптық кегі күйдің өн бойына өзек боп өріледі.

XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың бастапқы жылдарында Қазақстанның батыс аймағында біраз елеулі тарихи оқиғалар болғаны белгілі. 1827 – 1831 жылдар аралығында Бөкей хандығында болған кедей шаруалардың толқуларына да Махамбет белсене қатынасты, туған жерін, өскен елін асқан ерлікпен қорғады. Халқына бақыт іздеудің жолын іздеп, алыс жақтарға сапар шекті. Бірақ, шекара әскери әкімшілігі оның жолына кесе көлденең тұрды. Бірде Жайықтан өткендігі үшін ол жалған жаламен Қалмыков абақтысында жабылды. Міне сөйтіп, Махамбет өзінің «Шілтерлі терезе» күйінде халықтың осынау қайғы – қасіретін және өз басынан кешкен абақты азабын азалайды. Ашынған кекпен үстем топ өкілдерінің зорлық – зомбылығына нәлет айтады, еңбекші халықты күреске шақырады.

«Исатайдың Ақтабаны – ай»

Бұл күй халық азаттығы жолында шыбын жанын шүберекке түйген ардагер азамат, көтерілістің бас қолбасшысы Исатай Тайманов жайында толғайды екен. Махамбеттің «Исатайдың Ақтабаны – ай» атты күйі оның «Соғыс» деген өлеңімен мағыналас, сабақтас... «Соғыс» Исатайдың Нарын құмында подполковник Геккемен болған шайқастағы ерлігі жайлы өлең. Махамбет бұл соғысқа өзі тікелей қатысқан. Сондықтан да, оған зор әсер етеді, «Исатайдың Ақтабаны – ай» атты күйі жарық көріп, ел арасына тарай бастады.

«Жұмыр қылыш»

1838 жылы шілде айында Исатай батыр, Гекке мен Баймағанбет сұлтанның әскерімен болған соғыста қаза табады. Осы кескілескен шайқастан кейін Махамбет Исатай батырдың баласы Жакия екеуі

жайлауындағы Жұмыр мен Қылыш батырлардың ауылынан шығады. Сол күннен бастап Байбақты елінде төртеуі жұптарын жазбай бірге жүреді. Сол жылы жазда осы елде өткен үлкен бір жиын үстінде Баймағанбет сұлтанның некерлері Махамбет пен Жақияға тор құрады. Осы кезде Жұмыр мен Қылыш қорған болып, қайрат көрсетеді. Ақын осы тұста арыстай екі азамат туралы ризашылығын күймен толғап білдіреді.

«Қайран нарын»

Ел аузында әлі күнге дейін Махамбеттің ерлігімен қатар бай әдеби және музыкалық мұрасы туралы көп айтады. Бүкіл ғұмырын халқының азаттығы жолында құрбан еткен Махамбет бабамыздың «Қайран Нарын», т.б. жалынды күйлері қайыспас ерліктің ескерткіші боп ұрпақ жадында сақтаулы.

«Жайық асу»

Махамбет өзінің «Жайық асу» күйінде де ер Исатайдың Жайықтан өткен кезіндегі көрген қиыншылығын, оның ер жүректілігін музыка тілімен жырлаған. Шынында, күйді тыңдап отырған сәтте, ат тұяғының дүбірін, шашақты найза қақтығысын, ана зарын, жапан түзде анасын іздеген баланың жылаған даусын естігендей боласыз. Күй осы бір кезеңге арналған.

«Қиыл қырғыны»

Махамбеттің күйлері ел басынан, өз басынан өткен тар жол, тайғақ кешу туралы екендігін «Қиылдағы қырғын» деген күйде айқын көрсетеді. 1938 жылы 12 шілдеде Қиыл өзенінің жағасында Исатай мен Махамбет бастаған 500 көтерілісшісі Гекке мен Баймағанбет бастаған патша әскеріне кезігеді. Исатайлар 1938 жылдың көктемінде 3-4 ай ішінде ел аралап, көп үгіт жүргізіп, 3000 адамға жуық көтерілісшілерді ұйымдастырады. Олар атты әскерлер шабуылына шыдамай, қайта соғысады. Көп адам қаза болды. Бұл үлкен оқиғаға Махамбет өзінің күйін арнады.

«Өкініш»

1837 жылы 27 қыркүйекте Исатай бастаған қалың қол хан ордасын қамағанда Жәңгір хан Орданы тастап қашпақшы болған. Бірақ оның жанындағы билер, әсіресе, Шамбал би Жәңгірге қашуға болмайтынын айтып, оны тоқтатады. Хан ордасында болған осы бір дүрбеленді ақын Ғұмар Қашаев:

«Исатай Жәңгір ханды шабам деген,

Тендікті сені шапсам, табам деген.

Қамаған көп әскерді көргеннен соң

Қашуға ат әзірле маған деген», - деп поэзия тілімен суреттеген.

Жәңгір қулыққа көшіп: «Тілектеріңді орындауға үш күн уақыт

беріндер», - деп Исатайдан рұқсат сұрайды. Оған Исатай сеніп, Орданы шаппайды «Бұлар бізді алдап жүр, шауып кетемін», - деген Махамбеттің сөзіне де көнбейді. Осы кезде Орынборға астыртын хабар жіберіледі. Орынбордан Гекке бастаған қарулы күш келіп, хан әскеріне қосылады, соғыс басталып, Исатай бастаған көтерілісшілер жеңіліс табады. Осы соғыста Исатай қаза табады. Исатайдың қапылыста жазым болғанына Махамбет «Өкініш» деп күй тартыпты.

Бір елдің мақалында: «Кімде – кім өз өмірінде бір үй салса, бір түп ағаш өсірсе, ол ғұмыр жасын босқа өткізбегені», - дейді екен. Орал облысы Тайпақ ауданындағы «Котельников» совхозында тұратын Бектұрғанов Құрақ деген ақсақал Махамбеттің бейітін табуға көмек берген адамның бірі. Сол сәттен бастап, Махамбеттің бейіті халқымызға анық – қанығымен мәлім болды да, келесі 1959 жылдың күзінде бейіттің басына аудан еңбекшілері ескерткіш орнатты.

Белгілі антрополог ғалым әрі мүсінші Ноэль Жұмабайұлы Шаяхметов 1966 жылдың жазында Махамбеттің қабірін ашып, ақынның сүйегін Алматыға алып келді. Сосын ол өзінің ұстазы академик М.М.Герасимовтің әдісімен ақынның бас сүйегі негізінде Махамбеттің мүсін портретін жасап шығарды. Сөйтіп, Махамбет қаза болғаннан кейін арада 120 жыл өткенде, халқымыз ақынның төл бет бейнесін қайта көру бақытына ие болды. Махамбеттің о бастағы бейіті қазіргі Атырау облысының Индер ауданындағы Қараой деген жерде.

Махамбеттің жерленген жерін қазір Қараой деп атап жүрміз. Шындығында, ол жерді Қабанбай – Қарақалпақ деп атайды. Руы Беріш, оның ішінде, Қаратоқай тайпасы.

Антрополог мүсіншінің еңбегі – ғылым мен өнердің қоспасы. Махамбеттің мүсінін жасап шығарғаннан кейін Н.Шаяхметов қазақтың көне батырларына зерттеу жасап, еңбегін жалғастырды. Ноэльге қиынға соққаны ақын мен батырды қоса зерттеуінде болды.

Махамбет көп жылдың, көп сиректің бірі. Кеше ғана Махамбет күйі болған сарын, енді міне, жалынды жырымен, қастерлі күйімен тарих сахнасынан елеулі орын алған М.Өтемісұлы бабамыздың қасиетін дәріптеу кейінгі ұрпақтың, яғни біздің еншімізде!

Әдебиеттер:

1. Ахмедияров Қ. «Табыну»
2. Досмұхамедұлы Х. «Исатай – Махамбет»
3. Иманғалиев Р. «Атырау» газеті, 2002 ж.
4. Насырова А. «Жебелі жеті күй», Орал – 2003ж.
5. Төлепберген Т. «Атырау» газеті, 2002ж.

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘТІНДІ ҚАБЫЛДАУЫ

Бисекенов М., 10106 тобының студенті

Педагог білім беру іс-әрекетінің субъектісі ретінде оқытудың әдіс-тәсілдерін, формаларын жүзеге асырушы басты тұлға. Сондықтан білім берудегі барлық оңды өзгерістер мұғалімнің жаңаша ойлау тәсілімен, жаңа шығармашылық іс-әрекеттерімен, өзіне және студенттерге деген жаңа қатынасымен, жаңа педагогикалық гуманистік құндылықтарымен тікелей байланыста болады. Осындай талапқа сай мұғалімдерді қазіргі заман мектептерінің, ЖОО-ның, қоғамның аса қажет етуі мен мұғалімдердің педагогикалық іс-әрекетті дәстүрлі жүзеге асыруы арасында қайшылықтардың пайда болуын оқыту мен тәрбиелеуге қатысты көптеген жәйттер сипаттайды.

Көптеген педагог-ғалымдар қазіргі кездегі білім беруде орын алған қайшылықтарды педагогикалық инновация негізінде оңды шешіледі деп есептейді. «Инновация» ұғымы латын сөзінен шыққан, ол ғылым мен тәжірибеде «жанару», «өзгеріс енгізу», «өзгерту» ұғымдарымен бір мағынада қолданылады. Мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің жалпы және дербес мәселелері көптеген қазақстандық педагог-ғалымдардың еңбектерінде кеңінен орын тапқан.

Мысалы: көрнекті педагог Е.А.Климов педагогтың тұлғасапаларын былайша бөліп көрсетеді: 1) Инновациялық іс-әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін сапалар;

2) Жаңалықтарды іздестіруге, қолдана білуге бағытталған педагогтарға тән сапалар;

3) Педагогтың нақты бір іс-әрекет стилі бойынша позициясында мәні жоқ сапалар;

Оқытушылардың алдында тұрған ең өзекті мәселенің бірі – ЖОО-ғы студенттердің мамандықтары бойынша берілетін арнайы психологиялық-педагогикалық мәтіндерді оқыту әдістерін жетілдіру. Мәтіндер пәннің ғылыми мазмұны танымдық ақпараттық негізі түрінде беріледі. Мәтіндер атқаратын қызметі, мазмұны, көлеміне қарай негізгі, қосымша, түсіндірме мәтіндер болып үшке бөлінеді. Негізгі мәтіндер іштей сипаттама, теориялық түсіндірме түріндегі материалдарға құрылады. Сипаттама мәтіндер ғылыми фактілерді суреттеп, шындық өмір құбылысын дәл береді.

Теориялық мәтіндер теориялық пайымдаулар мен анықтамалар ретінде келіп, үлкен танымдық рөл атқарады.

Г.Колшанский өз еңбегінде «Мәтін категориясы логика, лингвистика және психология арасында орналасқан зерттеулердің аралық саласы ретінде қарастырылады. Сондықтан мәтінді

коммуникация құбылысы ретінде қарастыруға болады»,—деп есептейді.

Ең бастысы өзге ұлттарға қазақ тілін оқыту - жеке сөз түрінде емес, сөз тіркесі, сөйлем түрінде үйрету ең басты мақсат етіп қойылуы тиіс. Мәтіндер мен тапсырмаларда сол кәсіпке байланысты қазақ елінің тарихында орын алатын салт-дәстүрлер, ірі тұлғалар, әдет-ғұрыптар, көрнекті қоғам қайраткерлер, ғалымдар және сол өлке туралы қысқаша мәліметтер беруде қарастырылуы тиіс.

Мемлекеттік тілді үйренуге талпынған әрбір студент бір сабақта он-он бес сөзді пәрменді сөздік қорына қоса алады. Студент бір-бірімен сөйлесу арқылы тілдің эмоция жағынан дауыс ырғағын ымдау, қол шараларын пайдаланады. Сөйлеу тілінің дамуы күрделі құбылыс. Ол оқушының психикалық дамуына, әсіресе ақыл-ой дамуына тікелей байланысты.

Мәтінді қабылдау және оны ұсыну - бір-бірімен тығыз байланысты. Мәтінді дұрыс қабылдамай тұрып, оны ұсынуға болмайды. Қабылдау мен ұсыну - сезім мүшелерінің қатысуымен бір мезгілде жүргізіліп отырады. Енді қабылдауға тоқтала кетейік. Қабылдау – бұл аса маңызды көп тұлға, біріктіру қызметін керек ететін құрылымды, әрі белсенді психикалық әрекет. Қабылдау адамның 5 сезім мүшесін біріктіріп тұратын процесс. Мұның қызметіне сезім мүшелерінің тітіркену арқылы миға хабар жіберуі ғана емес, сонымен қатар бұған қимыл-қозғалыс әрекеттері де кіреді. Сондықтан қабылдау процесін субъектінің затты тануға бағытталған тікелей әрекеті деп қарастыруға болады. Қабылдау нәтижесінде таным процесі пайда болады. Жазба жұмысын жүргізуде мазмұны түсінікті, мәні зор, тиісті мамандықтарына сай мәтіндер алынады. Мұндай мәтіндер студенттердің дүниетанымын кеңейтіп, жаңа біліммен қамтамасыз етеді. Тіл үйренуші белгілі-бір мәтінді сөзбе-сөз қайталап қоймай, оның мазмұнын өз беттерімен меңгеріп, өзіндік сөздік қоры арқылы құрастырып жазуы шарт. Оның өз ойы, жеке пікірі болуы тиіс. Қажет кезінде мұғалім баяндалу жағын өзгертіп беруі керек. Негізгі мәтінді қабылдауға оқығанды көру, есту арқылы жүзеге асырылады. Ол үшін оқушының зейіні жинақталуы керек. Мәтінді оқу мазмұнын айту арқылы тіл үйренушінің зейінін оқиға сюжетіне аударта отырып, мәтіндегі негізгі ойға, мазмұн арқауына талдау жасағаны жөн. Аяқталмаған мәтінді жалғастырып, оның мазмұнына сай ой қорытындысын жасаудың маңызы зор.

Мәтінмен жұмыс оқытудың тәрбиелік сипатын күшейтуге бір фактор болады. Оның бойында сөйлеу мәдениеті мен өзгенің ойын тыңдай білу дағдысы қалыптасады. Мәтін – сөйлесу әрекеті мен ойлау үрдісінің жемісі. Мәтіндік тапсырмалар бойынша тіл даыту жұмысын жан-жақты жүргізуге мүмкіндік мол. Мұғалім мәтінді мәнерлеп оқып, мазмұнын студенттерге түсіндіргеннен кейін оларды ойландыратын, түсінігін ашатын, қызығуын арттыратын жұмыстар кешенін

жүргізеді. Мәтін арқылы берілетін танымдық тапсырмалардың ішкі мазмұны әрі тәрбиелік мәні зор. Мәдениет пен әдебиеттен, салт-сана мен жақсы ұлттық қасиеттерден хабарлар ететін мәтіндер құралса, сабақ нәтижелі болады. Мәтінді пән бағдарламасы мен мемлекеттік стандарт талаптарына сай өз мәнінде оқыту, студенттердің түсініп, қабылдауын ұйымдастыру, мұғалімдердің білімі мен білігіне, ізденіп, еңбектенуіне байланысты болады.

Оқулық мәтіндері атқаратын қызметі, мазмұны, көлеміне байланысты өз ішінен негізгі, қосымша, түсініктеме мәтін болып 3-ке бөлінеді. Негізгі мәтін іштей сипаттама, теориялық және түсіндірме мәтіндер түрінде көрініс беріп фактілік материалдарға құрылады. Теориялық және қолданбалы материалдар арақатынасының дұрыс сақталуы, фактілік материалдардың мазмұн және көлем жағынан да лайық болуы, көлденең байланыстағы оқулықтар материалдарының орынды сабақтастығы жеке оқулық материалын неғұрлым тиімді түрде беруге көмектесуі тиіс.

Сипаттама мәтіндер бақылау әдісімен алынған білім-ғылым фактілерін суреттеп, сипаттай отырып қайта жаңғыртады. Олар студенттерге шындық өмірдің құбылысын бұрмаламай, дәл, бірақ оны теориялық ойлау деңгейіне жеткізбей сипаттап айтып беруі тиіс. Түсіндірме мәтіндерде фактілік материал мен теориялық материал тұтастырыла өріледі. Түсіндірме баяндаудың мақсаты – студенттерге ғылым ашқан заңдылықтардың көріністері ретінде көрсету.

Сондықтан мұндай баяндау фактілерді сипаттаудан басталып, теориялық баяндау мен мәтіндердің нақтылы сипаттамасы өзара ұштастырылуы тиіс.

Осыған қосымша тағы бір мысал: студенттердің сабаққа даярлығы. Өзім окитын 10106 тобында мынадай эксперименттік әдіс жүргіздім. Этнопедагогика сабағының мұғалімі Сариева Раушан «Халық ауыз әдебиеті мен халық тағылымы» атты тақырыпта сабақ жүргізді. 10106 тобында 11 студент 2 топқа бөлініп, сабаққа даярлығымыз тексерілді. Осы әдістің қорытындысын Пирсон әдісі арқылы анықтағанымда мынадай нәтиже берді:

Студенттер тобы	Студенттер саны	
	Этнопедагогикалық іс-әрекетті игергендер	Этнопед-қ іс-әрекетті игермегендер
Бақылау тобы	3(g ₁)	2(g ₂)
Эксперименттік топ	2 (g ₁)	4 (g ₂)

$$\Phi = \frac{g_x \cdot g_z - g_y \cdot g_f}{\sqrt{g_x \cdot g_f \cdot g_z \cdot g_y}} = \frac{3 \cdot 4 - 2 \cdot 2}{\sqrt{5 \cdot 6 \cdot 5 \cdot 6}} = \frac{8}{900} = 0,08$$

$$\times \frac{100\% \cdot 9}{11} = 81,8 \approx 80\%$$

Қорытынды нәтиже 0,08 көрсеткішін көрсетті, яғни үлгерім көрсеткіші қажетті деңгейден төмен. Өйткені бұл тәжірибе бірінші рет жүргізіліп тұрғандықтан

студенттер бірден үйрене алмады. Бір ай өткен соң, яғни сәуір айының басында осы тәжірибені қайталағанда Пирсон формуласы бойынша топтағы 11 студенттің басым көпшілігінің үлгерімі жақсы нәтиже берді. Осы группаның 80% студенті этнопедагогика сабағының тапсырмаларын орындауда зор қабілеттілік көрсетті.

Жұмысымды қорыта келе, тағы бір ескертіп өтетінім, осы педагогикалық-психологиялық мәтінді бағалау және қабылдау мәселесі арнайы зерттеу объектісі ретінде зерттеушілер назарын айрықша аударып келеді.

Оқулық материалын студенттердің тиянақты меңгеруіне онда берілетін түсініктеме мәтіндердің де септігі мол. Педагогикалық-психологиялық мәтінде фактілік материалды берудің әдістемелік жағы маңызды рөл атқарады. Оған мынадай талаптар қойылады:

- оқып-үйренетін құбылыстардың, оқиғалардың, объектілердің неғұрлым маңызды жақтарын ашып көрсететін және ғылыми ұғымдарды қалыптастырудың негізін қалауға, заңдар мен ғылыми теориялардың қағидаларын зерттеп, негіздеп, бекітуге көмектесетін фактілерді іріктеп келтіру;

- мысал ретінде білім беру міндеттерін шешуге көмектесетін фактілерді пайдалану.

Біз Қазақстан Республикасының жастары, елдің ертені, болашақ тірегі - өзіміз. Сондықтан Егеменді елімізді көркейту, оның экономикасы мен саяси жағдайын жақсарту үшін осы бастан қоғам өміріне белсене араласайық. Күш жұмылдырайық. Келіңіздер, бірге көтерейік.

Әдебиеттер:

1. Айтмамбетова Б. Жаңашыл педагогтар идеялары мен тәжірибелері. - Алматы, 1991.
2. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. - Алматы, 2004.
3. Көшекбаев Н. Оқыту теориясы. - Алматы 1986.
4. Нұрғалиева Г. Оқыту әдістері. - Алматы 1991.
5. Құсайынов А.К., Асылыов Ү.Ө.
6. Гайсина Қ. Студенттердің алатын мамандықтары бойынша арнайы мәтіндермен жұмыс жүргізу. Ұлт тағылымы. - №2, 2004. - 248 б
7. Садықов Ж. Тілді мәтін арқылы игерту. Қазақстан мектебі. 2004, №5, - 73-74 б.

ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК ТЕРБЕЛІСТЕРДІ КОМПЬЮТЕРДЕ МОДЕЛЬДЕУ

Жакиев И.К.,

Қазіргі уақытта оқыту теориясы және сабақ беру әдістемелері негізінен ауызша баяндау, суреттеу, плакатпен көрсету, ең көп дегенде кадаскоппен түсіндіруге негізделген.

Бірақ қазіргі заман талабына сай: Жоғары оқу орындарында кредиттік білім беру технологиясына көшіп жатқан шақта, мектептегі физика оқулықтары қайта жазылып, жаңа әдістеме ізделіп жатқан кезде біздің бұрынғы эмпирикалық оқыту әдістемемізден басқа жаңа оқыту формасына көшуіміз қажет.

Физика сабағында компьютердің мүмкіндіктерін қолдану – есеп шығарған кезде ұзақ есептеулерге уақыт кетірмеуге, қандайда бір физикалық шамалардың арасындағы байланысты көрнекі түрде көрсетуге, суреттерді қозғалысқа келтіруге болады.

ЭЕМ-нің бұл мүмкіндігі көзге байқалмайтын, көре алмайтын физикалық процестерді демонстрациялап көрсетуге, пайдалануға болады. Мысалы: Резерфорд тәжірибесі, тізбектік реакция, электромагниттік тербелістердің таралуы және т.б.

Оқытуда компьютерді қолданудың тағы бір мүмкіндігі индивидуальді есептерді генерациялап, оқушының білімін тексеріп, бағалау. Мен ұсынып тұрған оқушылардың білімін тексерудің бағдарламалы модельдік тексерудің 2 бағытын ұсынамын. 1-ші бағыт тестілеу, 2-шісі есептер шығару, яғни жауапты бұрынғыдай әзір тізімнен таңдамай, дұрыс жауапты машина өріске енгізуді сұрайды.

Неліктен модельдеуге Дельфи тілін қолдандым?

Себебі: Дельфи – объектілі бағдарланған программа, яғни көрнекі түрде интерфейсті өте тартымды қылып программалар жазуға болады.

- Дельфиде қандайда есептеу, функция болмасын өте жоғарғы дәлдікпен шығарып, керекті мәліметтер алуға болады;

- Модельденетін процестердің параметрлерін қолданушы өз еркімен енгізуіне болады және бірнеше рет қайталап, өзгерістерін байқай алады;

- Жасалған программаны кез-келген компьютерде көрсетуге болады (exe файл жасау арқылы);

Синусойда графикін тұрғызатын программа туралы

Уақыт өтуінен амплитудасы азаятын тербелісті өшетін тербелістер деп атайды. Кедергінің әсерінен тербелістің өшуі тербелмелі контурда да болады.

Заряд шамасының тербелуінің дифференциалдық теңдеуі:

$$\frac{d^2 Q}{dt^2} + \frac{RdQ}{Ldt} + \frac{Q}{LC} = 0 \quad Q \text{ зарядтың тербелісінің}$$

дифференциалдық теңдеуі. Осы дифференциалдық теңдеуді шешсек зарядтың уақытқа тәуелділігін табуға болады. Ол үшін

$$\frac{R}{L} = 2\beta, \quad \frac{1}{CL} = \omega_0^2 \text{ деп белгілейміз. Осы теңдеуден мынадай}$$

шешу табамыз: $Q = A e^{-\beta t} \cos(\omega t - \varphi)$

Бұл шешу өшпелі тербеліс теңдеуі болып табылады $A e^{-\beta t}$ шама уақыт бойынша экспоненциалды заңмен кемитін амплитуданы өрнектейді.

Соңғы теңдеуді қолданып, график тұрғызу - өте көп уақыт алар еді, бірақ компьютер көмегіне жүгінсек, ол графикті қас-қағым сәтте тұрғызып береді.

Модельденетін процестердің параметрлерін қолданушы өз еркімен енгізуіне болады. Олар: Өшу коэффициенті, циклдік жиелігі, бастапқы фазасы, тербеліс амплитудасы. Осы шамаларды бірнеше рет қайталап енгізіп, өзгерістерін байқауға болады. Ал өмірде былай қайта-қайта эксперимент жасау көп уақыт алар еді.

Тестілеуші программа туралы.

Программа бірнеше тармақпен жүретіндіктен, тестілеуші программа жасаған кезде программалаушының жұмысы батырмалар мен формалардың бір-бірімен байланысын реттеп, подпрограмма жазу. Визуальді элементтердің қасиеттер жиынын, формалар мен объектілердің байланысын Delphi өзі жүзеге асырады.

Бұл жұмыстың мақсаты:

1. Физикадан лабораториялық жұмысқа жіберу және лабораториялық жұмысты тапсыруға арналған тармақталған тестілеуші программа құру.

2. Нәтижеде шыққан тестілеуші программаны физикадан лабораториялық жұмыста студенттердің білімін тексеруде қолдану.

Бұл жұмыста тексеру әдістемесін жасауға деңгейлі дифференциалдау туралы педагог ғалымдардың зерттеу жұмыстары негізге алынды. Олардың қатарында Ж.У.Кобдиков «педагогическая технология уровневой дифференциаций обучающихся», В.М. Монахов «Проектирование и внедрение новых технологий обучения».

Физикадан лабораториялық жұмысқа жіберу бөлімінде
рыптық бақылау жұмысына арналған тестілеу сұрақтары
еді. Тестке 20 сұрақ беріліп, 15 минут уақыт бөлінеді.

Келесі бөлімде міндетті деңгейден күрделірек тапсырмалар
ды. Ол дайын жауаптарды автомат түрде таңдағаннан гөрі өз
ісін пайдаланып, жауап әзірлеуге ұмтылына жетелейді.

Жалпы тербелістерді модельдеу маңызы неде?

1. Тербелістерді механика курсына – толқындарды өткенде,
родинамикада, айналы тоқты өткенде, электромагниттік
лістерді өткенде, кванттық физикада толқындық функцияны

заңгерлердің жағдайын оңайлатуға және көптеген құқықтық жүйелерге жол көрсеткіш анықтама болу.

Біздің істейтін жұмысымыз қиын болайын деп тұр. Әр түрлі мемлекетте құқық әр түрлі тілде қалыптасқан, түрлі-түрлі құрал-аспаптарды пайдаланады және қоғам үшін салмақты түрлі-түрлі құрылымдармен, салттармен, нанымдармен құрылған. Қазіргі өмір сүріп келе жатқан құқықтық жүйелердің саны бір кітаптың шектеулі шеңберінде жеткілікті түрде біршама жинақтау мүмкіндігін қиындатады. Бірақ бұл біздің істеп жатқан жұмысымыздан бас тартамыз деген мағына емес. Қазіргі әлемде көптеген құқықтық жүйелер болғанымен, олар саны шектелген отбасыға біріктірілуі мүмкін. Осы арқылы біз әр құқықтық жүйенің бөлшектеріне кірмей алдымызға қойған мақсатымызға жетеміз, бірақ, әрине құқықтық жүйелердің жалпы мінез-құлқына назар екіпіндеу арқылы. Сондықтан біріншіден, біздің бұл енгізуімізде істейтініміз - «құқықтық отбасы» сөзінің мағынасын ашу және қазіргі әлемде қандай құқықтық отбасылар өмір сүретінін көрсету.

Құқықтық ауыспалы және тұрақты элементтері. Құқықтық жүйелердің айырмашылығы неден көрінеді және неге байланысты? Назары өзінің ұлттық құқығына ауған заңгер-тәжірибеші бұл сұраққа жауап бере отырып, сөзсіз, әр түрлі елдерде әр түрлі нормалар қабылданады және қолданылады деп айтады. Шынымен де, құқықтық жүйелердің айырмашылығы туралы айтқан кезде бірінші кезекте көзге түсетіні осы. Американдық мен француз құқығы мынамен айрықшалаанады, яғни біріншісі - конституциялығына алқалық бақылау қоюға рұқсат етеді, ал екіншісі - рұқсат етпейді. Ажырасуға рұқсат ететін ағылшын құқығына қарағанда ирланд құқығы оған жол бермейді.

Дегенмен де, айырмашылықтар тек қана құқық құрамына кіретін нормаларға байланысты емес. Құқықта тек нормалар жиынтығын көру жеңіл-желпі және дұрыс болмас еді. Әрине белгілі-бір дәуірде белгілі-бір елде құқық осындай түр қабылдауы мүмкін. Алайда құқық-жүйе сияқты шығып тұрған аса едәуір қиын құбылыс. Онда белгілі-бір мағыналық қор бар; ол нормаларды құру мен талқылаудың белгілі-бір тәсілдерін қолданады; ол әлеуметтік құрылыстың белгілі-бір тұжырымдамасымен байланысқан және құқықтың қалай қолданылатыны мен қызмет ететіні осы тұжырымдамаға байланысты.

1848 жылы неміс заңгері жазған: «Заң шығарушының үш сөзі және бүкіл кітапханалар түкке алғысыз әдебиет болып табылады». Бірақ бұл бұрып сөйлеуден гөрі ештеңе емес. Әрине, құқық нормалары өзгереді және заңгер-тәжірибеші ескі мәліметтері бар кітаптарға сенімдікпен қарай алмайды. Алайда құқықтан сабақ беру мүмкін болған себебі, өйткені ол - өзгертін нормалардан басқа бір зат болып табылатындығында шығар. Заңгерді дайындаудың мағынасы

оның қазіргі кезде әрекет етіп отырған нормаларды және оның бөлшектерін жатқа біліп алуында емес. Бұл оған 10 жылдан кейін, мүмкін оның кәсіпкерлік шығармашылығында керек болмайтын шығар, өйткені көптеген нормалар заман талабына сәйкес ескіреді. Оған олар нормалардың, терминдердің құрылымдық байланысын, қолданылатын нормаларды бекіту және бір-бірімен үйлестіру тәсілдерін білу өте маңызды. Құқық нормалары заң шығарушының қаламұшынан да өзгеруі мүмкін. Бірақ онда қараптан-қарап өзгере алатын элементтер көп емес, өйткені олар біздің өркениетімізбен және біздің ойлау бейнемізбен өте тығыз түрде байланысқан. Заң шығарушы бұл элементтерге біздің тіліміз бен ойлау мақамымызға қалай әсер ете алмаса, бұл элементтерге дәл солай әсер ете алмайды.

Американ заңгері Р.Паундтың еңбектерінде құқықтың артында тұрған нормалардың осы элементтерінің маңыздылығы көрсетілген. Міне ұлттық құқықтың тарихи тұрақтылығы туралы ой осыларға негізделген, олар өзгерген нормалардың жаңартуларына байланысты емес. Осы элементтердің түгелдігі құқықты ғылым ретінде айтуға негіз береді және заң білімін мүмкін қылады.

Құқықтық жүйелерді отбасыларға топтау. Әр түрлі мемлекеттердің құқықтарының арасындағы айырмашылық біршама кішірейеді, егер олардың нақты нормаларының мазмұнынан шықпай, нормаларды бағалауға, талқылауға, қалыптастыруға пайдаланылатын тұрақты элементтерден шықсақ. Нормалардың өздері алуан түрлі шексіз болуы мүмкін. Бірақ оларды өндіру, жүйелеу, талқылау-азғантай кейбір типтердің түгелдігін көрсетеді. Сондықтан екінші дәрежелі айырмашылықтарды жанда қалдыра отырып және отбасыларды ерекшелей отырып, басқа ғылымдардың істейтіні сияқты, құқықтық жүйелерді отбасыға топтастыру мүмкін болады. Мысалы, лингвистикада - романдық, славяндық, семиттік тілдер, дінде - христиан, ислам және тағы басқа, табиғи ғылымдарда - сүтқоректілер, бауырмен жорғалайтындар, құстар, космекенділер және тағы басқа.

Дәл осылай сияқты құқықтық жүйелерді бірнеше түрлерге топтастыру мүмкін, бірақ бұл топтастыру қандай жолмен өткізілу керектігі және қандай «құқық отбасыларын» нәтижесінде біз мойындауымыз керек екені туралы біртұтас пікір жоқ. Кейбіреулері құқықтық жүйелердің тұжырымдамалық құрылымынан немесе құқықтың әр түрлі көздерінің сатысынан шыға отырып, сұрыптау өткізуге ұмтылады. Кейбіреулері, сұрыптау екінші дәрежелік техникалық қасиеттерге негізделі алмайды деп ойлайды және бірінші орынға құқықтың көмегі немесе белгілі-бір әлеуметтік құрылыстың шеңберіндегі құқықтың орны құрылатын қоғамның түрін қойды.

Осындай тұқымды таластарға көп сия жұмсалды, бірақ оларда көп мағына жоқ. «Құқықтық отбасы» түсінігіне қандай да бір биологиялық шындық сәйкес келмейді, ол әрекет етуші құқық

жүйелерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын әшкерелеуге арналған дидактикалық мақсаттарда қолданылады. Бәрі де, не үйренгісі келетініне және алдағы қойылған мақсаттарға байланысты. Оқу бүкіләлемдік масштабта жүріп жатқан кезде және ол европалық шеңберлермен шектелгенде қайта-қайта бір сұрыптауға сүйенуге болмайды. Заңдарды заңдық тұрғыдан қарастырған кезде, ол әлеуметтік оңтайлауға қарағанда басқаша болып келеді. Жеке және жариялылық құқық іске кіріскеніне байланысты сұрыптау әр түрлі болады. Жоғарыда айтылғандарға сәйкес біз өз сұрыптауларын ұсынған авторлардың пікірталастарынан бас тартамыз. Біз мәселеге прагматикалық тұрғыдан мән береміз және қазіргі әлемдегі құқықтық жүйелердің үш негізгі тобын анықтауға рұқсат ететін бар белгілерді сызумен шектелеміз, яғни бұл құқықтық жүйелер: романо-германдық құқықтық отбасы, жалпы құқық отбасысы және социалистік құқық отбасысы.

Шындығында да, социалистік құқықтық отбасы сахнадан кететіні рас болып отыр, солай болса да бүгін, 90 жылдардың белесінде, алдағы болатын жаңалықтарды болжау қиын. Дегенмен де 70 жыл социализмі бұрынғы социалистік елдердің жаңа құқықтарына әсер етеді.

Бұл отбасылар қандай маңызды және олардың таралу ортасы қандай кең болғанымен де олармен бүкіл қазіргі «Заң» әлемі шектелмейді. Осы отбасылар айқындайтын орнатылымдармен қатар немесе осы орнатылымдармен үйлесімде басқа елдерде қоғам өмірін ұйымдастырудың басқа ұнамдары үстемдік етеді. Біз осы ұнамдарды басқаша анықтайтын кейбір принциптерге көрсетеміз.

Романо-германдық құқықтық отбасы. Бұл отбасының заң ғылымы рим құқығы негізінде құрылған елдерді өзіне қосады. Мұнда әділдік пен өнеге талаптарына жауап беруші жүріс-тұрыс нормалары сияқты қарастырылатын құқық нормалары қойылған. Осы нормалар қандай болу керектігін анықтау - міне осы заң ғылымының негізгі міндеті. Осы міндетпен айналысып жүрген ілім басқару сұрақтарымен, әділдікке жіберумен және құқықты қолданумен көп айналыспайды, мұнымен заңгер-тәжірибешілер айналысады.

Романо-герман отбасысында 19 ғасырдан бастап үстемдік етуші роль заңға берілген және осы отбасыға жататын елдерде кодекстер әрекет етеді.

Тарихи себептер кезінде құқық бұл жерлерде ең бастысы, азаматтардың арасындағы қатынастарды реттейтін құрал ретінде болды, құқықтың басқа салалары кешірек пайда болды және заң ғылымының негізі болып келе жатқан азаматтық құқыққа қарағанда мүлтіксіздеу.

Романо-германдық құқықтық жүйелердің отбасысы Европада дүниеге келді. Олар қазіргі әлемнің шарттарына үйреншікті заң ғылымын Император Юстинианның заңдар жинағы негізінде

12 ғасырдан бастап еуропалық университеттердің ойлап табуы мен дамытуы нәтижесінде пайда болды.

«Романо-герман» термині бір мезгілдегі өздерінің күштерін салған латын және неміс университеттеріне баға беру үшін таңдалып алынған.

Отарлау нәтижесінде романо-германдық жүйе біраз территорияларға таралды, ол жерлерде қазіргі кезде осы отбасыға жататын немесе оның туыстасы болып табылатын құқықтық жүйелер әрекет етіп келеді. Сонымен қатар еуропалық үстемдік енген, бірақ батыстық идея енген және батыстық беталыс қатты әсер еткен елдермен біз танысып отырмыз. Онда бірнеше елдерде күшпен емес, өз еркімен қабылдаушылық жүргендіктен біз романо-германдық жүйеге кезіктік.

Романо-германдық отбасыға қатысы бар құқықтық жүйелердің арасында аз емес айырмашылықтар бар, әр мемлекеттің өзіне тән ұлттық құқығы бар. Айырмашылықтардың себебі, Француз революциясынан кейінгі үстемдік еткен қазіргі біздің заманымыздағы еуропалық мемлекеттердің толығымен айыптауы. Мұнда бірінші орында сол кезде ұнатпауға болатын әлеуметтік теңдік пен экономикалық даму қамқорлығы тұрды. Ондай өзгерістер (болғанымен де олар біршама емес еді) Латын Америка елдерінде болған жоқ, онда үстемдік етуші тап әлеуметтік теңсіздікті жеңіп шыға алмады. Бұл елдер қауіпті экономикалық қиындықтардың құрбаны болды. Дәл осылай Африка туралы айтуға болады. Батыста қоғамның өмірін басқаратын институттар бөлшектеніп кеткен тайпалары бар елдерде өздерінің қажет еместігін түсінбеді, яғни еуропа типтес демократия бұл елдерде фразеологиялық мағынасынан айырылған.

Европадан тыс, романо-германдық отбасыға қатысы бар құқықтық жүйелер әр түрлі топшаларға бөлуді қажет ететін өзгеше сипат алады. Көптеген елдер еуропа құқығын «игеріп» алды. Бірақ бұл елдерде қабылдаушылыққа дейін жүріс-тұрысқа өзіндік баға беретін өзіндік ережелері және өзіндік институттары бар өздерінің өркениеттері болды. Сондықтан қабылдаушылық көптеген жағдайларда тек бөлшектенген болды. Құқықтық қатынастардың белгілі-бір бөлігі (әсіресе жеке мәртебе) салт-дәстүрлік нормалармен регламенттелді.

Жалпы құқық отбасысы (common law). Басқа құқықтық жүйе, жалпы құқықтық бөлігі-Ағылшын құқығы және ағылшын құқығының үлгілеріне еріп жүрген мемлекеттерді қосады. Бұл құқықтық мінез-құлықтың сипаты романо-германдық отбасының бүкіл жүйелерінің құқығынан өзгеше болып келеді. Жалпы құқық жеке тұлғалардың арасындағы таласқа рұқсат ететін соттармен құрылған, ол өзіндік бір ерекшелігі бар осы мөрді құқықтық жүйе әлі күнге ұстап келеді. Жалпы құқық нормасы романо-германдық құқықтық отбасының

құқық нормасына қарағанда дерексіздеу және жүріс-тұрыстың жалпы ережесін болашаққа қалыптастыру емес, нақты мәселені шешуге бағытталған. Әділдікті жіберуге, сот процесіне, дәлелдеуге және сот шешімдерін орындауға қатысты нормалар, осы елдердің заңгерлерінің көздерінде материалдық нормаларға қарағанда үлкен мағыналы болып көрініп тұр, олардың негізгі қамы - әлеуметтік тәртіптің негізін орнату емес, статус-квоны тездетіп орнату. Жалпы құқық өзінің шығу тегіне қарай корольдік билікпен байланысқан. Ол елде тәртіп қауіп астында болғанда немесе қандай да бір маңызды жағдайлар король билігінің араласуын ақтаған немесе талап еткен кезде дамуға түрткі болды. Бұл жағдайларда ол жариялылық құқық түрінде сипат алды, өйткені жеке мінез-құлық әдістері Корона немесе король мүддесін қалай түртсе, жалпы құқық соттарының мүддесін дәл солай түртті. Жалпы құқықтың қалыптасу және даму кезеңінде азаматтық құқыққа негізделген романисттердің үйретулері шектелген роль атқарды. Осы формациядағы жалпы құқықты сұрыптаулар, оның тұжырымдамалары және заңгерлердің сөздігі романо-германдық отбасының құқықтық жүйесінің өзінен мүлтіксіз ештеңе емес.

Романо-герман отбасының құқығы сияқты жалпы құқық та белгілі-бір кезеңде әлемге кеңірек таралды, әрине бұл жерде де отарлау немесе өз еркімен қабылдаушылық болды. Олай болса жоғарыда айтылып кеткен романо-германдық құқықтық отбасына байланысты бұл жерде де байыптар өз мағынасын сақтап қалды. Еуропалық (Англия, Ирландия) және еуропалық емес еуропалық жалпы құқықты айыруға болады. Еуропадан басқа (мысалы, бірнеше мұсылман елдерінде немесе Индияда) елдерде жалпы құқық тек бөлшектеніп қабылданды. Мұнда жалпы құқықтық шарттарға байланысты салт-дәстүрмен қолданылуы маңызды нәтиже болып табылады. Сонымен қатар, оның өзі пайда болған елінде орта айырмашылығы құқықтар арасындағы айырмашылықты тудыруы мүмкін және ол импортталған елде құқықтар арасындағы айырмашылықты тудыруы мүмкін. Жалпы құқық та осыған көрсетеді. Жалпы құқық елдерінің ішінде АҚШ және Канада сияқты елдер бар, онда көптеген аспектілерімен ағылшын мәдениетінен ерекшеленетін мәдениет қалыптасқан. Бұл елдердің құқықтары жалпы құқықтық отбасысының шеңберінде кең автономияны алып отыр.

Екі отбасы арасындағы байланыс. Романо-германдық құқық елдері мен жалпы құқық елдері ғасырлар бойы бір-бірімен бірнеше рет тоғысқан. Анда да, мұнда да құқық христиандық өнегенің әсеріне тап болды, ал Қайта өрлеу дәуірінен бастап үстемдік еткен философиялық агымдар бірінші орынға субъективтік құқықтар мағынасы, жекешелік, либерализм идеяларын қойды. Жалпы құқық романо-германдық отбасынан ерекшеленетін құрылымын әлі күнге дейін сақтап келеді, бірақ осында заңның орны өсті және әр отбасында қолданылатын әдістер жақындасты. Құқық нормасы романо-

германдық отбасындағыдай елдердегі сияқты, жалпы құқық елдерінде де бірте-бірте қабылданып жатыр, міне осыдан өмір сүру жағына қарай анда да, мұнда сұрақтар бойынша өте ұқсас шешімдер қабылданады, олар бір әділдік идеясында негізделген.

Батыстық құқықтың біртұтас отбасысы туралы айту талпынысы қатты, өйткені көптеген елдерде мынадай құқықтық жүйелер бар. Оларды осы екі құқықтық отбасының біреуіне жатқызу қиын, себебі олар мынаған да, анаған да көп қарызданған. Осындай араласып кеткен құқықтық жүйелерге Шотланд құқығын, Израиль құқығын, ОАР, Квебек провинциясын, Филиппинді жатқызуға болады. Романо-германдық жалпы құқықтық отбасылары социалистік елдердің заңгерлерімен жиі «буржуазиялық құқық» жалпы термині негізінде лагерге бірігеді.

Социалистік құқық отбасысы. Социалистік құқықтық жүйелер бірінші айтылған екеуінен айырмашылығы үшінші құқықтық отбасыны құрайды. Социалистік лагерге кіретін елдердің құқықтық жүйелері бастапқы кезде романо-германдық құқықтық отбасыға жатты. Олар біз романо-германдық отбасы туралы айтып өткен бірнеше сипатты ғана сақтап қалды. Онда құқық нормасы жүріс-тұрыстың жалпы нормасы ретінде қарастырылады: европалық университеттер құрған және римдік құқыққа қатысы бар, белгілі-бір шамада құқық жүйесі мен заң ғылымының терминологиясы сақталған. Алайда сонымен қатар романо-германдық құқықтық отбасынан аластаған және жеке құқықтық жүйе құрған социалистік елдердің заңгерлері социалистік құқық жүйелерінің романо-германдық отбасынан айырмашылығын есептейді. Социалистік елдердің басшылары жаңа түрді қоғам құруда онда мемлекет пен құқықтың жоқтығын көріп отыр. Осы себепке байланысты, социалистік құқықтың тек қана бір қайнар көзі коммунистік партиямен басқарылатын халықтың еркін білдіретін заң шығарушының революциялық шығармашылығы. Ресми болып келетін Марксизм-Ленинизм философиялық ілімі сәйкес заң шығарушы ең бастысы жаңа экономикалық құрылыс құруға ұмтылады. Өндіріс амалдары қоғамдандырылған. Мұндай жағдайда азаматтардың арасындағы қатынас бұрынғыдай емес, кішірейе береді. Жеке құқық үстемдік ететін жариялылық құқыққа жол беріп отыр.

2-ші дүниежүзілік соғыстан кейін бұл отбасы Кеңес Одағының үстемдігіне түсіп қалған Орталық Еуропаны және Балқан елдерін қамтыды. Оның ықпалында Азиядағы Солтүстік Корея мен Вьетнам, Америкада-Куба қалып қойды. Мемлекет басшылары халыққа уәде берген жарқын болашақ, жалпыға бірдей қайғы-қасірет әкелді. КСРО ықпалында қалып қойған елдер, 1989 жылдың аяғында оның жолын қуудан, өздерін социалистік республика, халықтық демократия деп атаудан бас тартты. КСРО кезінде де мемлекеттің революциядан кейінгі қоғамдық және саяси құрылымы негізделген принциптер күдік

тудырды. Пролетариат диктатурасына және КОКП басқарушы роліне адам құқықтарын таптау және коррупцияшыл партиялық қызметкерлердің кесірінің арқасындағы экономикалық құлау деген айып тағылды.

Социалистік отбасыға жатқан еуропалық мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің қалай өзгеретіндігі және кезінде осы елдердің өздері шығып кеткен романо-германдық отбасыға қайта енуі туралы болжау өте қиын.

УДК 31(574)

ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕНИЯ ТЕРЕКТИНСКОГО РАЙОНА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

*Жұмағалиева Б., 4 курс, история и география,
исторический факультет*

*Научный руководитель: кандидат географических наук,
доцент Терещенко Т.А.*

Геодемографическая ситуация в Теректинском районе в конце XX в начале XXI века характеризовалась следующими особенностями:

1. Численность населения на 01.01. 2004 г. составила 42,8 тыс. человек - это 7,1% населения области.

2. В составе Теректинского района 18 сельских округов. Проведенное ранжирование их по численности населения показало, что первое место занимает Федоровский - 6043 человек (13,5%), второе место - Подстепновский - 50611 человек (12,5%), третье место Акжаикский - 5066 человек (11,3%) сельские округа.

3. В период между двумя последними переписями (1989-1999 гг) количество жителей в районе уменьшилось с 46,3 до 44,6 тыс. человек. Такая тенденция сохранилась и в начале XXI века. Сокращение населения обусловлено было снижением показателей воспроизводства и миграционным оттоком. Естественный прирост населения снизился в 4 раза с 12,1 до 3,0 %. Миграционный отток за последнее 7 лет (1996-2003 гг) только в пределах области почти в два раза превышал приток (выехало 11696 человек, приехало 6260 человек).

4. В половозрастной структуре населения доля детей и подростков составила 30%, население в трудоспособном возрасте 61%, а доля старшего трудоспособного возраста 9%. В возрасте до 40 лет преобладали мужчины, а старше 40 лет - женщины.

5. Три четверти жителей, проживающих в районе, составляют русские, 14,8% - украинцы, из других народов выделяются украинцы (1,1%) и татары (1%).

6. Среди экономически активного населения преобладает занятое население - 62,4%, которое работает в личном подсобном хозяйстве..

7. Средняя плотность населения составляет 6 человек на 1 км². Наиболее заселена северная и центральная земледельческие части района. Самая высокая плотность отмечена в Подстепновском (38 человек на 1 км²) и в Аксютском (22,5 человек на 1 км²).

высококвалифицированных кадров, так как законодательство было стабильным, но сейчас при столь частых изменениях в законодательстве это практически невозможно сделать. А что касается производственной и ознакомительной практики, которую студенты проходят в правоохранительных органах, во властных структурах, то из-за огромного количества студентов эти органы просто не в состоянии предоставить им качественное прохождение практики. И часто вся их практика протекает за выполнением чисто технических работ: подшивают документы и разносят повестки. А что касается их руководителей, то их никто и никогда специально не обучал передавать свой опыт молодому поколению.

Шесть лет назад российские юристы, поняв, что отечественная юриспруденция дает сбой, решили перенять у запада собственно то, что и дает ему преимущества. А именно, так называемое клиническое юридическое образование. Хотя опять это спорный вопрос – решили они перенять это у запада или просто вспомнили свое прошлое? Так как еще 150 лет назад в России был опыт создания юридической клиники, а основателем ее был ученый юрист Мейер. [2]

Само же словосочетание «юридическая клиника» возникло еще в 1881г., а ввел его в оборот немецкий юрист Фроммгольд. И вот уже год-два юридическое клиническое образование практикуется и у нас в Казахстане. Что касается дефиниций юридической клиники, то их очень много. Вот несколько из них: «юридическая клиника – надежда морального выздоровления. Совершенствование юридического образования»; «юридическая клиника – это то место, где студенты могут стать настоящими юристами с помощью «живых» клиентов»; «юридическая клиника – это комплекс мероприятий, направленных на создание условий, с помощью которых студенты могут реализовать свои теоретические знания на практике». Теперь хотелось бы процитировать слова русского ученого-юриста Дыновского, основателя юридической клиники, которые им были сказаны в начале двадцатого века: «Наука права также как и медицина преследует практические цели. Диагноз судейский не легче врачебного. Юридическое образование должно научить свободного орудованию отвлеченными понятиями и принципами в применении их к случаям конкретным». [2]

Клиническое образование преследует две основные цели: образовательную и социальную. Говоря простыми словами – это своего рода общественные приемные, создаваемые при юридических факультетах и институтах, куда могут обращаться граждане данного населенного пункта по любым возникшим правовым вопросам и где могут получить из уст студентов на них ответы. Вот уже прошло пол года с тех пор, как открылась юридическая клиника на юридическом факультете ЗКГУ им. М. Утемисова.

Юридическая клиника – это помощь малоимущим и социально незащищенным слоям населения, то есть это воплощение гуманности и справедливости. Юридическая клиника – тот самый инструмент для устранения пробела между теорией и практикой студентов. А еще это общение между клиницистами всей страны, круглые столы, обмен опытом, коллоквиумы, конференции, выезды в отдаленные районы.

Юридические клиники имеют свою специализацию, такие как гражданскую, уголовную, административную и другие. Юридическая клиника ЗКГУ им. М. Утемисова, к примеру, общей специализации.

Но все же при всей красочности идеи о комплексном внедрении клинического юридического образования у нас в республике на пути ее реализации стоит множество преград и проблем. Но основной проблемой, конечно, является отсутствие нормативно-правовой базы, на основании которой и функционировали бы юридические клиники. Сейчас они функционируют на основе локальных актов ВУЗов. Отсюда – разобщенность и повторение ошибок друг друга. Сложным остается вопрос о статусе юридических клиник. Должно ли клиническое образование составлять часть учебной программы или оно должно быть делом добровольным. Также остается сложным вопрос с финансированием и материально-техническим оснащением юридических клиник. Многие клиники закрываются или держатся за счет оптимизма и энтузиазма их руководителей, так как заканчиваются сроки грантов, выделяемые западными фондами развития (фонд Форда, ABA/CEELI, USAID). [4]

Подводя итоги сказанному, хотелось бы подчеркнуть следующее: юридическая клиника – это спасение и панацея для нашей юриспруденции. И мы не должны упустить его.

Литература:

1. Гутников А. Юридическая клиника (тезисы) // Материалы семинара для преподавателей «Клиническое юридическое образование». СПб. 14-18 декабря 2000г.
2. Дубырев Ф.Ф., Мальков В.П. Юридические клиники в России: возвращение через 150 лет // Государство и право. 2002. № 4.
3. Кеннет Галлант. Цели и методы клинического юридического образования. // Материалы семинара для преподавателей «Клиническое юридическое образование». СПб. 14-18 декабря 2000г.
4. Андреечев И.С., Баиева Н.А. и др. Организация и управление в юридической клинике. М., 2003.

БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР

Жұмағалиева Г.Е.

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттердің ең бастысы - өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу.

Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу мақсат етіп қойылған. Ал ойлы-пайымды, білімді, мәдениетті, іскер, еңбекқор азамат тәрбиелеуді адамзаттың ақыл-ойы мен мәдениетінің дамуындағы бағалы байлықтың бәрін игере отырып, жүзеге асыруға болады.

Жастарды жан-жақты қабілетті азамат етіп өсіруде халықтық салт-дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың тәлім-тәрбиелік, білім-танымдық рөлі орасан зор.

Ежелден қалыптасқан халқымыздың жақсы салт-дәстүрлері мен тағылымдарын оқып үйреніп, өнеге тұтпай тұрып, жастарды ізгілік пен парасаттылыққа баулу мүмкін емес.

Міне, осы мақсатпен мен өзімнің баяндамама “Бала тәрбиесіне байланысты салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарды” негіз етіп алдым. Бұл еңбектің бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне тигізер пайдасы бар деп ойлаймын. “Дәстүрдің озығы бар, дәурені өткен тозығы бар” дегендей қазіргі заман талабына сай келмейтін, мән-мағынасы өзгерген, ескірген салт-дәстүрлердің кейбіреулеріне сын көзбен қарай отырып, тәлімдік мәнін жоймаған әдет-ғұрыптарды бүгінгі пікір мен талғамы жоғары жастар кәдесіне жаратар деген сенімдемін.

Енді ұлттық салт-дәстүр мен әдет-ғұрып дегеніміз не?

Ұлттық салт пен дәстүрдің, әдет пен ғұрыптың тууы ұлттың ұлт болып қалыптасуына байланысты. Қазіргі ғылыми дәлелдеулер бойынша қазақ ұлтының алғаш пайда болуы XIII-XIV ғасырларда басталады деп жүрміз. Осылай болса, сол дәуірден бері қазақтың көптеген әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері қалыптасып дамыды.

Дәстүр - аға ұрпақтан кейінгі ұрпаққа көшетін салт-сана, өмір көріністері. Ол адамдардың психологиясына әсер ете отырып, адамгершіліктің жаңа сапаларын қалыптастырады.

Ал ғұрып дегеніміз қоғамдық пікірдің қолдауы арқылы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келген адамдардың тарихи қалыптасқан өмір салтының сипаты мен әлеуметтік қатынасының тұрақты көрмесі.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері: бала тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлер, тұрмыс-салт дәстүрлері, әлеуметтік-мәдени салт-дәстүрлер болып үш топқа бөлінетіндігі баршамызға аян.

Жалпы, қазақ шаңырақты қасиетті санаған. Мал баққан көшпелі халықтардың қысы-жазы отыратын баспанасы киіз үй болған. Ол тез жығып, түйеге артып жүруге, шапшаң тігуге ыңғайлы, көшіп-қонуға лайықтап жасалған. Киіз үй біздің заманымыздың VII ғасырында кеңінен пайдаланылып, киіз басу – белгілі-бір еңбек кәсібіне айналған. Оған Алтай, Сібір, Қырым таулы-тастарындағы сурет таңбалар айғақ бола алады. Ұзақ жылғы тәжірибе негізінде халық киіз үйдің ұйтқып соққан желге жылжымайтынына, нөсерлеп құйған жаңбырды өткізбейтініне көзі жетіп, оны баспана етуді әдетке айналдырған.

Киіз үйдің сүйегі дегеніміз, ол-кереге, сықырлауық, уық, шаңырақ. Киіз үйдің сүйегі арнайы дайындалған “үй ағаштан” жасалады. Киіз үйді тігу екінің бірінің қолынан келе бермейді.

Қазақтың киіз үйіне лайықталып жасалған үй жиһаздары болған. Олар: кебеже, абдыра, кереует, жастық ағаш, жүк аяқ, түс киіз, кілем. Енді төсенетін бұйымдар: алаша, текемет, сырмақ, бірсалар, тулақ, құрақ көрпеше, жер жастық, содан соң, тұтынатын заттар: аяқ қап, кесе қап, тұлып қоржын; ыдыс-аяқтардан: қазан, таба, кесе, тостақ, қасық, ағаш аяқ (астау), ожау (шөміш), елеуіш, күбі, кені, торсық, қыш ыдыстар, қол диірмен т.с.с.

Зергерлік өнер - ерте заманнан келе жатқан, әрі халыққа көп тараған сәндік және қосалқы өнердің бір түрі. Алтын, күміс, асыл тас және сүйекті пайдаланып, сән-салтанат үшін әшекейлі жиһаз, қыз-келіншектердің сәндік бұйымдары мен қару-жарак, сауыт-сайман, ертұрман зерлеу өнері болған. Оған тас, сүйек, металл бояу, былғары сияқты материалдар кең түрде пайдаланылған. Зергерлік өнерді халық өнері деудің мәнісіне тоқталсақ, жасалған сәнді бұйымды баяғыда бір ұста жасап, безендірген, өз заманында оның аты-жөнін халық білген, бірақ көп ғасырдан кейін оның аты ұмытылып, жасаған бұйымы халықтікі болып кеткен.

Ғасырдан ғасырға жалғасып, жекелеген ұсталардың қолынан шыққан әсем бұйымдардың халықтікі деп аталуы осыдан.

Қазақ зергерлері негізінен әйелдердің сәндік әшекей заттарын жасаумен әуестенген.

Зергерлік өнердің туындылары жауға - айбар, жақынға - мақтаныш, аруға - ажар, жігітке - жігер беретін болғандықтан, батырлардың ерлігіне, ақындардың тапқырлығына, жүйріктердің бәйгесіне сыйға тартылатын болған. Ұзатылатын қыздардың сән-салтанаты, жасауы ретінде берілген.

Қазақ халқы үшін дастарханнан үлкен, дәмнен үлкен нәрсе жоқ. “Ас - адамның арқауы”, “Жаман ауруға - жақсы ас”, “Ас қадірін

білмеген аштан өледі, ат қадірін білмеген жаяу қалады” деп халық тегін айтпаған.

Қазақтың ұлттық дастарханында ертеде пайдаланылған тамақтардың негізгі түрлері: ет, сүт, қымыз, сары май, құрт, ірімшік мал өнімінен дайындалған. Халық егіншілікпен айналысып, бау-бақша өсіріп, отырықшылыққа бет алған дәуірде ғана мал өнімінен әзірленіп келген негізгі тамақтарға қоса нан, сондай-ақ жеміс, көкөніс дәмдері келді. Жас ұрпақ халқымыздың ұлттық тағамдарын қадірлі түрлерін заман талабына сай дамыта білгені абзал.

Әрбір отбасының қалыптасқан әдет-ғұрпы, ата дәстүрі болады. Сонымен бірге жалпы қазақ отбасына ортақ дәстүрлер де бар. Оларды атап өтсек мыналар: жасы кішілер үлкендердің атын атамай, ата, әже, әке, аға, әпке, көке деп сыпайы қарым-қатынас жасауы, сондай-ақ жасы кішілер үлкендердің, әсіресе қариялардың алдын кесіп өтпеуі, отбасы мүшелерінің бірін-бірі ренжітпеуі, үлкеннің тілін кішінің алуы, елгезек, тілалғыш, қолғанат болу, ал отбасы мүшелері үлкендердің өзінен кішілерге қамқоршы, ақылшы болуы, еңбекті үй-ішінде жұмыла істеп, әрқайсысының өз шама-шарқынша іс атқаруы.

“Ұлдың ұяты әкеге, қыздың ұяты шешеге” – деп қараған халқымыздың ұл баланы тәрбиелеуді аталар мен әкелер өз қолына алса, ал қыз баланы тәрбиелеу әжелер мен аналардың ісі болып саналған.

Ата-бабамыз ұлды өздеріндей еңбек сүйгіш, малсақ, жауынгер, әнші, күйші, аңшы, құсбегі-бесаспап азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен. Жігіттің бойына өнер мен еңбекті, ізгі адамгершілік қасиеттерді қатар сіңірген. Ер баланы бес жасынан бастап ат жалын тартып азамат болғанға дейін мал бағу мен аң аулауға, отын шабуға, қора салуға, ағаштан, теріден, темірден түрлі тұрмысқа қажетті бұйымдар жасауға, яғни көлөнер шеберлігіне баулыған. Әсіресе, әкелері мен аталары ұлдарға мал жоюдан бастап, шаруаның алуан тәсілдерін үйретіп баққан. Мысалы, малды ерте енгізу, саулатып қоя бермей, алдын кескестеп қайырып, тоқтатып жаю, шаңқай түске дейін жусатпауды тапсырған.

Қонақ күту, үлкенге иіліп сәлем беру, ән айтқызу, домбыра тартып, күй шертікізу, өлең-жыр жаттату, жаңылтпаш-жұмбақ үйрету немесе теңге алу, жамбы ату, аударыспақ, сайыс, көкпар, күрес сияқты ұлт ойындарын үйрету тәрбиенің басты шарты болып есептелген.

Отбасындағы ұл тәрбиесінде әке мен аталардың рөлі ерекше, әке үйелменнің басшысы, отбасы мүшелерінің тірегі, асырап сақтаушысы, қамқоршысы.

Аталары балалары мен немерелеріне ертегі, аңыз-әңгіме, мақал-мәтелдер айтып беріп, шешендікке, тапқырлыққа тәрбиелеген. Көпті көрген қариялар - отбасының, ауыл-аймақтың үлгі тұтар тұлғасы, тәлім-тәрбие, мектебі сияқты.

Қазақ ауылында бала тәрбиесіне бүкіл ауылдың үлкендері, әсіресе қарттары араласқан. Үлкендер ауылдастарының балаларының өрескел мінез-құлқын көрсе, ұрсып, зекіп тыйым салуға, ақыл айтуға, тіпті ретті жерінде ұруға да хұқылы болған. Қазақта біреудің баласы жақсы, өнегелі азамат болса: “Оның әкесі немесе атасы жақсы кісі еді, өнегелі жерден шыққан ғой” деп мадақтайтыны сондықтан. “Әкеге қарап ұл өседі, шешеге қарап қыз өседі”, “Әке-бәйтерек, бала-жапырақ”, “Жас-кәрінің көзі, кәрі-жастың тезі”, “Ата-балаға сыншы” деген мақалдар да осы пікірді халықтың қуаттануынан туған.

Өнегелі, өнерлі “Сегіз қырлы, бір сырлы” намысқор азамат тәрбиелеу аталар арманы болған. Ал аталар жолын қуып, өнері мен өнегелі ісін жалғастыру жастарға да, үлкен сын болып саналған. “Ата көрген оқ жонар” деген мақал соны меңзейді.

Жоғарыда аталып өткен дәстүрлеріміздің кейбіреуі қазіргі өмір салтымыздан шығып қалған. “Дәстүрдің озығы бар, дәурені өткен тозығы бар” демекші, мүмкін бүгінгі күнге жарамсыз кей дәстүрлердің жойылуы заңдылық та болар.

Бірақ ұлтжанды көп азаматтарымыздың біздің төлтума ұлттық құндылықтарымыздан айырылып қалуымыздың басты себебін-отаршылдықпен байланыстыру да негізсіз емес.

Бүгінде «маргинал» атанып жүрген, өзіндік салт-сана, әдет-ғұрыптан, мәңгірттенудің аз-ақ алдында тұрған, ұлттық ассимиляцияға түскен қандастарымыздың барлығы-соның салдары.

Егемендікке қол жеткізген таңда жоғала жаздаған салт-дәстүр, әдет-ғұрпымызды жаңарту, өміршең дәстүрімізді өнікті жалғастыру, жас ұрпақ тәрбиесінде оларды белсенді пайдалану - барша қазақстандықтардың алдында тұрған зор міндет.

Егемен елдің мектептері де, жоғары оқу орындары да халқымыздың әдет-ғұрпын, салт-санасын, дәстүрлерін жан-жақты меңгерте отырып және оқушыларды ғылыми негізде терең білім беруде, тәлім-тәрбие ісінде пайдалану кең канат жайған. Осы орайда, менің баяндамамның да ұрпақ тәрбиесіне қосар үлесі бар демекпін. Себебі, осы менің еңбегімді оқыған оқушының ұлттық сана-сезімінің оянуы, ұлтжандылық, ел-жұрттың намысын қорғау, ата-бабаның қанына сіңіп, тері тамған атамекенін қадірлеу, имандылық, инабаттылық сияқты ізгі адамгершілік қасиеттерді бойына қалыптастыруға ұмтылатынына сенемін. “Халқын сүйген - салтын сүйеді” - деген халық даналығы осының айғағы.

Әдебиеттер:

1. Айталиева А. Ұлттану. Алматы, 1998.
2. Әлімбаев М. Халық-ғажап тәлімгер. Алматы, “Рауан”. 1994.
3. Зәкірианов А.Қ. Ата-салтың - халықтық қалпың. Алматы, “Рауан”. 1995.
4. Омарханова Л. Ұлт тағылымы. 1999.

- Өділбай Табылдиев. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы, 2001.
- Кенжеахметов С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. Алматы, Ана тілі, 1994.
- Қайым Қ. Бабаңнан саған не қалған. Алматы, 2002.
- Тарақты А. Ауызша тарихнама. Қазақ. Алматы, "Білім" .1994.
- Адамбаев Б. "Халық даналығы" Алматы, 1996.
1. Базарбаев Т. "Инабат". Алматы, 1995.
1. Қалиев С. "Қазақ халқының салт-дәстүрлері". Алматы, 1994.
2. Шаңырақ үй жұмысы энциклопедиясы. Алматы, 1991.
3. "Мәдениет" газеті, 1993.
4. "Қазақ советінің энциклопедиясы". Алматы, Т-10-11, 1977.

новых технологий. Все это требует доступа к большому объему долгосрочного и дешевого финансирования.

Способность финансового сектора удовлетворить эти потребности в целом определяется набором 3 взаимосвязанных факторов, которые в значительной степени контролируются правительством и регулирующими органами:

1. регулирование финансового сектора;
2. риски и механизмы снижения этих рисков;
3. доступ банков к источникам долгосрочных средств.

Дальнейшее развитие кредита и малого, и среднего бизнеса требует как создания эффективного кредитного механизма, направленного на реализацию предпринимательского потенциала, так и формирования комплексной системы государственного воздействия на побудительные мотивы инвесторов к кредитованию предпринимательства и предпринимателей к инициированию изменений.

В принятии решения о кредитовании структур малого и среднего бизнеса необходимо выделение новых принципов построения модели кредита. Такими принципами являются финансовая определенность предпринимательской идеи в реальной национальной экономике и комплексная оценка инновационной идеи. Эти аспекты должны обосновываться в предпринимательских проектах. Каждый коммерческий проект, независимо от своей сложности и объема выполняемых работ, обязан проходить в своем развитии определенные состояния: концепция, стадия первоначальной деятельности по проекту, стадия полномасштабной реализации проекта, стадия завершения проекта. В проекте каждая фаза имеет свой набор финансовых потребностей в соответствии с целями и задачами определенной стадии проекта.

Расширенное вовлечение предпринимательских структур в кредитные отношения предполагает изменение подхода банков к кредитным операциям. Отношения партнерства на взаимовыгодной основе должны стать базой движения экономических интересов кредитора и предпринимателя и реализовываться в новых технологиях работы с проектами малого и среднего бизнеса.

Анализ применяемых в отечественной и зарубежной практике схем кредитования показывает, что практически все виды деловых ссуд можно использовать на финансирование предпринимательских идей, но масштаб реализации новаторских идей зависит от размера, цены кредита, сроков заключения долговых контрактов, от того, насколько разнообразно представлены в данной экономической системе формы кредитования, от практики организации кредитного процесса.

На наш взгляд, в практике кредитования предпринимательства необходимо существенное изменение как системы критериев

кредитоспособности заемщика, так и принципов работы кредиторов с предпринимательскими структурами.

Сегодня существующая модель предоставления кредита построена на анализе предыдущей деятельности заявителя, что ограничивает использование кредита как способа финансирования предпринимательского кредита. Подобная установка исключает из массива клиентов банка предприятия с неустойчивым финансовым положением и вновь созданные предприятия.

В числе основных направлений формирования перспективной модели развития кредитных отношений, способствующих росту предпринимательской активности, на наш взгляд необходимо:

- повышение роли кредита как способа обеспечения финансовых потребностей предпринимательства через развитие форм кредита;
- развитие системы взаимного кредитования, форм кредита, интегрирующих реальный и финансовый капитал; формирование специальной финансовой инфраструктуры венчурного капитала;
- активная реализация принципов срочности для достижения синхронизации процессов получения прибыли у участников кредитного договора;
- совершенствование взаимоотношений между кредитором и заемщиком, генерирующим предпринимательский проект, на взаимовыгодных началах, через отработку контроля за соблюдением кредитного договора;
- выбор оптимальной системы критериев для приемлемой оценки качества предпринимательских ссуд;
- разработка методики оценки качества предпринимательского кредита; усиление аналитической стадии при оценке способности субъекта кредитования возвращать ссуду;
- развитие и совершенствование системы поручительства и гарантий, механизма страхования.

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ СУРЕТШІЛЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТУЫНДЫЛАРЫНА ТАЛДАУ

*Қажкенова.М.М., “Сәндік қолданбалы өнер
және мәдениет” факультеті
Ғылыми жетекші: ф.ғ.д., доцент Сейтмұқан.А.Ғ.*

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында “Рухани даму мен конфессиялар аралық келісім “Мәдени мұра” бағдарламасын іске асыруды жалғастыра беру, сөйтіп өткенді пайымдау арқылы қазіргі заман мәдениетін жан – жақты дамыту қажет”, -деп айтты ел басшысы.

Біз осы саланы мемлекеттік қолдаудың толымды бағдарламасын қалыптастыру керек. Қазақ топырағы арқылы барлық әлемдік діндер өткен, сондықтан да жатырқаушылық немесе діни фанатизм сезімі бізге жат. Осынау рухани дәстүр, жаратушының қандай жолмен болса да түскен сөзіне жүрегіміздің ашықтығы – Қазақстандағы конфессиялар аралық татулықтың аса маңызды тұғырының бірі.

Біз өзімізді жатсынбас туыстығымызбен, этностар аралық, конфессиялар аралық татуластығымызбен күллі әлемге танымалмыз деп атап көрсетуі Ұлы Отан соғысы жылдарында көп ұлтты елдің ауыз бірлігі, әр түрлі дін өкілдерінің татулығы, сыйластығы арқасында ел, Отан, жер, патриоттық сезім сияқты құндылықтарды алға тарта жеңіске жеткенімізді еске салса, осы қалыптасқан асыл қасиетті дәстүр үрдісін сақтау президентіміздің саналылығының белгісі.

Біз осы көзқарасымызды осы тұрғыдан түйістіре келіп, “Өнерім - өмірім” деп қанды шайқасты бастан кешірген аға – аталарымыздың көркем шығармашылық туындыларына талдау жасаймыз. Олардың туындылары біздің тарихымызда, мәдениетімізде, өнерімізде өз жалғасын табады. “Ғалымның өзі өлсе де, хаты өлмейді” деген қазақ мақалы текке айтылмаса керек.

Қазақ халқының бейнелеу өнерінің қай кезде қалыптасқанын ешкімде айқын айта алмайды. Оның түп – тамыры әріде.

Халқымыздың бейнелеу өнері, оның ішінде сурет өнері осылай қаз- қатар тұра бастағандай болып көрінеді. Қазақ елінің батысындағы ең жақын көршісі – Россиямен қосылуы бейнелеу өнеріне де көп әсерін туғызды. Россияға қосылу бір табан болса да бізге білімді жақындатты. Бейнелеу өнерінің дамуы қашан да халықтың тарихи тағдырымен астарлас.

Мәдениет сипатының өзі ең алдымен халықтың әлеуметтік – экономикалық укладымен, тұрмысымен, өмір қалпымен белгіленеді.

Осыған орай мынаны айтуымыз керек. Қазақстан бейнелеу өнерінің қалыптасуы, еліміздің барлық халықтарын туысқан, бір жанұяға айналдырған Ұлы Отан соғысының жеңісімен де түгелдей байланысты.

Ұлы Отан соғысы жылдары (1941 – 1945) Қазақстанға келген Москва, Ленинград, Украина, Беларуссия суретшілерімен бірге қазақ суретшілері соғыс жанры және тарихи тақырыпта картиналар жазып, совет адамдарының қажымас ерлігі мен тылдағы еңбек ерлері бейнелерін жазумен қатар плакат, калликутуралар салу ісіне де белсене қатысты. Еліміздің белгілі график-суретшілерінің бірі Д.И. Митрохин (1883-1973) “Алматы маңы көріністері”, “Ленинград соғыс күндерінде” суреттерімен, Брылов мәдениет қайраткерлерінің бірнеше портреттерімен, Қастеев “Фашист танкілерін талқандау”, “Торғай жорығы” атты сулы бояуымен салынған картиналармен, Кукрыникстер фашист басқыншыларының ойсырай жеңілуін ашы ұйтпен мысқыл еткен “Көңілді өмір” атты плакатымен, С.Д. Беседин 8-гвардияшылар дивизиясының комсомол жауынгері Төлеген Тоқтаров ерлігін өзек еткен “Жекпе – жек” картинасымен ел басына күн туған ауыр кезеңде қазақ бейнелеу өнері графика саласының өсу жолында өз қолтаңбаларын қалдырды. Соғыстан кейінгі жылдары қазақ және Қазақстандық суретшілердің профессионалды шеберлігі арта түсіп, олар өз туындыларында еліміздің соғыстан күйзелген шаруашылығы мен өндірісін қайта қалпына келтіру кезеңіндегі тынысын, халық өмірін терең әрі мазмұнды қамтуға ойысты.

Республикада суретшілердің бірнеше дүркін есеп беру, мүшелді және арнайы көрмелер ұйымдастырылды. Қазақ Суретшілер Одағының ұйымдастыру комитеті құрылып, (1933) жұмыс істей бастауы республиканың мәдени өмірінде елеулі оқиға болды. Ұлы Отан соғысы жылдары Қазақстан суретшілері де совет халқының қажырлы еңбегін, қаһармандық күресін бейнелейтін көптеген кескіндеме шығармаларын жазып бейнелеу өнерінің ілгері дамуына елеулі үлес қосты. Урманченің “Помидор жинау” Лигозубтың “Гвардияшыларға арналған сыйлық” (1943), О.Д. Кужеленконың (1911 ж.т.) “Алматы соғыс жылдарында” (1943), картиналары қазақстандықтардың тылдағы ерлік еңбегіне арналды.

Соғыс жылдары портреттік кескіндемеге ерекше ден қойылды. Әрбір суретші майдан мен тыл ерлерінің бейнесін жасауды өзінің борышы деп санады. Осыған орай жасалған Черкасскийдің “И.Панфилов портреті” 1942 жылы жазылған, Қастеевтің “Б.Момышұлы портреті” 1942 жылы жазылған, Урманченің “С. Луганский портреті” 1943 жылы жазылған, “М.Фабдуллин портреті” 1945 жылы жазылған еңбектерін атауға болады.

Халық соғыстан кейін бейбіт еңбекке жұмыла кірісті. Мұның өзі суретшілер үшін де жаңа міндеттер жүктеп, олардан бейбіт еңбек поэзиясына арналған тың туындылар жасауды талап етті.

Соғыс жылдарындағы бейнелеу өнері өкілдері Ә. Қастеев, К.Я. Баранов, Н. Нұрмұхамедов, Қ.Т. Телжанов, Ә. Мәмбеев, М.С. Кенбаев.

Осы бейнелеу өнері өкілдеріне тоқталып, олардың шығармаларына талдау жасап өтелік. Константин Яковлевич Баранов гравюрамен, живописпен, графикамен шұғылданды. Ол 1910 жылы 3 июнде Нижегород губерниясының үлкен казино саласында дүниеге келген. Оның еңбектері өте көп. К.Я. Баранов Қазақстан баспаларында отыз бес жылдан астам еңбек етті, оның он жылға жуығында қазақ мемлекеттік баспасының бас суретшісі болды. К.Я.Баранов Қазақстанда қызмет істеген алғашқы жылдардан бастап-ақ қазақтың халық ертегілері мен батырлар жыры жайлы кітаптарды көркемдеуге кірісті. Бұл суретшінің кітап графикасы саласындағы ең бір ірі және көркемдігі жағынан толыққанды еңбектерінің бірі еді. Ұлы Отан соғысынан аз ғана бұрын басталған бұл жұмыс бірнеше кезеңдерге бөлініп 1957 жылы ғана аяқталды. 1941 жылы қыркүйекте К.Я. Баранов майданға шақырылды. 1946 жылы армия қатарынан босаған соң Алматыға қайтып оралып, сол бұрынғы баспасында жұмыс жасады. Ол 1948 жылдан 1951 жылға дейін Қазақстан суретшілер Одағының председателине сайланды. Үлкен күш жігерді талап ететін осы қоғамдық қызметтер оның стоноктік және кітап графикасы саласында жемісті творчестволық жұмыс істеуіне кедергі келтірмеді. Ол 1969 жылы «Еркіндік үшін. Ғ. Әзербайев – азамат және Ұлы Отан соғыстарының ардагері» атты графикалық туындысын жазды. Ақ қағазға типография бояуымен түскен бұл шығарма көлемі 50/35. Зер салып бұл туындыға қарар болсақ, қара фонда ақ, ақ фонда қара, бірде қалың, бірде жұқалап тартылған сызықшаларды байқаймыз. Сол сызықшаларды құбылту арқылы гравер суретші матаның, жылқының бейнесін, адам келбетін, характерін, өзі бейнелеп отырған нәрселерді қай-қай сипатын айнытпай жеткізеді. Бұл күрделі жолмен орындалған шығарманың негізгі соғыс жанрына арналса керек. Ат үстіндегі солдат, желбіреген жалау, ашық аспан, кең дала, өркеш-өркеш таулар картинаның негізгі кілті.

Ә. Қастеевке тоқталатын болсақ, ол соғыс жылдары аянбай еңбек етті. Ол қиыншылықтарға қарамастан 1940-1943 жылдар аралығында «Амангелді Иманов» портретін салды. Бұл шығарманы ол Амангелдінің өзін отырғызып салмады, өйткені Амангелді өмірде жоқ болатын. Ол ел аралап Амангелдінің туыстарынан, достарынан, ауыл халқынан сұрап, оның қандай болғанын, мінезін, кімдерге ұқсайтынын бәрін сұрап біліп жазады. Бұл портретті көрген Ә. Жангелдин 1942 жылы «Қазақстан суретшісі» журналында былай жазды «Мен суретке қараймын да досымды еске түсірем».

Ұлы Отан соғысы жылдырында Ә.Қастеев соғыс тақырыбына арналған талай туындылар берді. Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев, Жамбылдың, М.Әуезовтың, С.Мұқановтың портреттерін салды. Суретші өз кейіпкерлерін көбіне табиғат ортасында салды, сол арқылы олардың туған жерімен берік татуластығын көрсетті.

Бейнелеу өнерін дамытудағы зор қызметі үшін 1944 жылы Ә.Қастеевке Қазақ ССР Халық суретшісі деген құрмет атақ берілді. Соғыстан кейінгі бесжылдықтың басты оқиғаларын бейнелеуде суретші уақыт талабымен әрдайым үндесіп отырды.

Осындай белгілі суретшілеріміздің бірі Телжанов Қанафия Темірболатұлы. Балалық шағы Ұлы Отан соғысы жылдарына тап келген қазіргі аға буын ол кезең туралы көбіне көрген қиындығын әңгімелейді. Мүмкін олардың көрген қызығы мен қиындығы бір-бірімен астарлас шығар. Еңбек майданы - Еркіндік майданы атты ұғымдар соғыс жылдары қалыптаспады ма, ол кезде екі майданның ерлері де жеңіс үшін еңбек ететін. Ұлы Отан соғысы жылдары білім алудың өзі де еңбек майданына саналар еді. Қ.Телжанов көркем сурет училищесінде жүріп, әрі оқып, әрі жұмыс істей алмады. Дегенмен оның қатарластары өздерінің жеңіс үшін, жеңістің ертеңі үшін білім алып жүргендіктерін сәт естен шығарған емес. Қалай балғанда да, қазақтың профессионал бейнелеу өнерін қалыптастыру соғыс жылдарында Алматы көркем сурет училищесінде оқыған өнерлі жастардың еншісіне тиді ғой. Солардың бірі - Қанаш Телжанов еді.

Жеңістің аз-ақ алдында Қанаш он жеті-он сегізде болатын. Алматыға жеңіс осылай келген. Жеңіс күні Қанаштың көз алдында сурет болып қалып қойды. Қ.Телжанов оқып жүргенде жеңіс үшін жұмылу, соған үлесін қосу үшін насихат плакаттарын шығарды. Жатақханада түнімен саусақтары майысып қағазды сызғылап отырғаны, стенд таңертең іліну керек қой, әрине әрбір плакат, әрбір жарнама, әрбір стенд жеңіс баспалдағы.

Нығымбек Нұрмұхамедов Ұлы Отан соғысы жылдарындағы аянбай еңбек еткен суретші болатын. Суретшінің творчестволық соқпағы қуаныш пен табысқа, жеңілістерге толы қиын да қызықты болатын.

1940 жылы Н.Нұрмұхамедов Алматы көркем сурет училищесіне оқуға түседі. Ұлы Отан соғысы оқуын үзіп кетті. 1942 жылы училище табалдырығынан Совет армиясына шақырылып, Қара теңіз және Балтық флоттарында әскери міндетті өтеді. Суретші омырауындағы екінші дәрежелі Ұлы Отан соғысы ордені Ленинградты қорғағаны үшін, Кавказды қорғағаны үшін, 1941-1945 жылы Ұлы Отан соғысында Германияны қорғағаны үшін медальдары мен наградалары оның соғыстағы ерлік істерінің куәсі. Н.Нұрмұхамедов 1945 жылы жоғары әскери теңіз училищесін бітірген. 1947 жылы И.Е. Репин атындағы кескіндеме, мүсін, сәулет өнері институтына түсіп, профессор Р.Р. Френцтен соғыс тақырыбы

суреттері класы бойынша сабақ алды. Институтты 1953 жылы, ал 1961 жылы СССР көркем сурет академиясын творчестволық шеберханасы жанындағы аспирантураны бітірді. Суретшінің тырнақ алды туындыларынан өз халқының тарихи іңкәрлік байқалады. Суретші алғашқы творчестволық кезеңінде көптеген пейзаждар мен портреттер жазды. Н. Нұрмұхамедов республикалық бейнелеу өнеріндегі тарихи жанрдың өрістеуіне зор үлес қосты. Ол майдангерлермен, ерікті жасақтаушы жауынгерлермен, қызыл армияшылармен кездеседі. Сол арқылы полотнасын жазады.

Н. Нұрмұхамедов Әскери Теңіз Флоты тақырыбына арналған шығармалар жазу үшін айтулы творчестволық қажыр-қайрат жұмсаған еді. Флотта әскери қызмет атқарып, теңіз шайқастарына қатынасқан, теңізшілердің күнделікті тірлігін жетік білетін суретшіге бұл тақырып тек өзінің азаматтық сезімін білдіруге ғана қолайлы сәт болып қоймаса керек, жаңағының бәрі де суретшіге жақын, оның өз басынан өткен дүниелер болатын. Флот жайлы үлкен бір цикл жазуды ойлаған Нұрмұхамедов ерінбей, жалықпай материал жинаған. Ол көп уақыт архив материалдарын іздеп, көптеген этюд, суреттеме, нобай жасайды. Осындай талмай ізденістің нәтижесінде Н. Нұрмұхамедов “Оқ дәріні құрғақ сақтайық”, “Соғыстың салқын табы әлі басылған жоқ”, “Әскер даңқына лайықтылар” деген картиналарымен бірге, офицерлер, матростар мен адмиралдардың портреттерін, теңіз көрінісін, яки барлық қырыққа жуық еңбек жазды. Суретшінің совет теңізінің ерлігі мен жігерін паш етуге кіріскендігі, сериялы жұмыстың кең ауқымдылығы да аңғарылады. Ол картинада көбіне-көп қорғасындай сұрғылт та ауыр, қара көк, шымқай жасыл түс басым келетін қою да салқын колорит басым жатады. Бұл жазылған картинада жауынгерлік ерліктің лебі еседі, теңізшілердің әскери дайындығын, қажырлы да талмас еңбегін паш етеді. Оған бояудың сұрғылттығы мен суреттердің біршама қарабайырлығы да нұқсан келтіріп тұрған жоқ.

Н. Нұрмұхамедов 60 жылдардан бастап өз замандастарының үлкен портреттік галереясын жасап шығарды. Олар Совет Одағының Батыры М. Ғабдуллин, Т. Бигелдиев, Б. Момышұлы, сондай-ақ ғалымдар, артист, композиторлар, суретшілер мен жазушыларды бейнеледі. Ұшқыш Т. Бигелдинов, ғалым М. Ғабдуллин, генерал-майор А. Тілеуов портреттері психологиялық мінездемесінің тереңдігімен дараланады. Бұл суреттерде суретші бар мақсат-мүмкіндігін жан әлемін, ішкі бауырқанысын ашуға жұмылдырған. Совет Одағының Батыры атағын екі мәрте алған Т. Бигелдиновтың портреті кейіпкердің жеке мінез-құлқын дөп басқан жылылығымен ерекшеленеді. Қос жұлдыз таққан ұшқыштың әскери формадағы кесек денелі кейіпкер сарғыш фонда бейнеленіпті. Ақ жейдесі оның байсалды да ер кейіпті қара торы жүзін аша түскен. Ол тас түйін сабырлы қалып танытқанымен оның жігерлі қара көздері бұл

адамның қагілез, тосын істе шешімтал екенін танытып тұр. Қорыта айтатын болсақ, Отан үшін қасық қаны қалғанша күрескен, сұрапыл соғыста қаза тапқан батырлар бейнесін еске салады.

22 июнь 1941 жылы халықтың бейбіт өмірін Фашистік германия шабуылымен бұзды. Барлық халық бар күшімен қарсыластарына қарсы тұрды. Суретшілер әрқашанда өз орындарын біліп, бірінші орынға идеялогияны қойды. Халыққа рух беретін, әсер беретін творчестволық жұмыс жазу суретшілердің міндеттерінде болды. Олардың шығармасы ерлік пен патриоттық рольді көрсетіп жазуды құртуға шақыратын қиын туындылар болды. Алматыда соғыс жылдарында екі рет көрме болды. Бірінші көрме 1941 жылы ұйымдастырылды. Көрмеде 140-тан астам живоистік, графикалық және мүсін туындылары қойылды. Бұл көрмеде графикалық шығармалар көп кездесті. Графикалық шығармалар Ұлы Отан соғысы жылдарындағы шайқастағы батырлар бейнесі, олардың күресі бейнеленген.

1943 жылы Алматыда екінші рет суретшілер көрмесі болды. Көрмеде мындаған суретшілердің живопис, графика, мүсін және үгіттеу плакаттары мен қатар кино, театрдағы суретшілердің жұмыстары қойылды. Суретшілер өз шығармаларын дамыту үшін, бүкіл елге ел тірлігін, соғыстағы батырлар ерлігін көрсету үшін соғыс жылының қиыншылығына қарамастан көптеген ауылдарға, республикалық ауыл шаруашылық орталықтарына іс-сапарға барды. Олар ондағы көргендерін, жинағандарын өздерінің шығармаларында арқау етті. Бұл сұрапыл соғыс жылдары республика суретшілері соғыс тақырыбына арналған шығармалар ғана жазды.

1945 жылы 9 май Фашистік Германия жеңілді. Халық бейбіт өмірге ие болды. Ендігі кезеңдегі бейнелеу өнеріндегі басты мақсат бізге белгілі. Суретшілер Ұлы Отан соғысы жылдарында белгілі болған батырларға арнап өз портреттерін, мүсін, ескерткіштерін жасады. Оларды халыққа мақтан тұтып паш етті.

Ұлы Отан соғысы жеңіспен аяқталғанына, міне 60 жыл. Біздің халқымыздың ашық аспан астында бейбіт еңбек етіп, бақытты өмір құрғанына да 60 жыл. Ұлы Жеңістің 60 жылдығына орай, біз Ұлы Отан соғыс жылдарында “Өнерім - өмірім” деп майданды бастан кешкен ағаларымыз бен аталарымыздың туындыларына талдау жасадық. Бір қолында автомат, екінші қолында қылқаламы жүрген осы ата суретшілеріміздің қылқалам туындыларын, соғыс атауын көрмеген кейінгі жас буын, біз қалай қабылдаймыз?! Әрине, Отаны үшін от кешкен, батырды мақтай білмесек, Отанға деген сүйіспеншілікті оятуға өзінің отты жалыны ұшқан қайсарлы өлеңдерін жазған ақын-жазушыларымызды білмесек, рухпен қуат беріп, жауды түйрейміз, құртамыз деген тақырыпта плакаттар мен картиналар жазған ұлы суретшілерімізді білмесек, олар туралы айтып мақтанбасақ, сонда біз кім боламыз?! Осы қанды майдан соғыста

жеңісті аңсай, армандай жүрген қатардағы жауынгерден, қолбасшыға дейінгі майдан адамдарының ерліктері мен Отанға деген сүйіспеншіліктері елдің жадында сақталмақ. Тәуелсіз еліміздің ертеңі біз. Болашақ жас ұрпақты тәрбиелеу - біздің қазіргі таңдағы басты мақсатымыз. Ел алдындағы перзенттік парызымызды ұмытпасак, бойымызға халқымыздан жұққан қасиеттерді халқымызға қайтаруға тиісті екендігімізді естен шығармайық.

УДК: 911.3

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ МЕТОДОВ АНАЛИЗА В ЭКОНОМИКО – ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

*Кобзарь Г. Шкуринский Б., студент гр. 01110
Научный руководитель: Амельченко В.И.*

Наша работа посвящена изучению использования количественных методов в географических исследованиях с целью повышения их объективности и эффективности. Актуальность этого вопроса вызвана тем, что расширение географических исследований при помощи традиционных описательных методов не обеспечивает в достаточной мере объективности сравнительного пространственного анализа и снижает качество экономико-географических работ. Наше изучение проводилось на кафедре географии в рамках учебно-исследовательской работы студентов.

Изучение плотности населения, его размещения при помощи карты изоплет. Главное требование проведения изолиний – это выбор интервала между ними. Он зависит от размещения, характеризующего всю совокупность данных, а также от густоты опорных точек. Количество проведенных горизонталей может быть большим, однако на карте их число строго ограничено. Одна из причин – это немногочисленность опорных точек. Число изолиний зависит от густоты опорных точек.

Первая операция состоит в том, чтобы на контурную карту нанести существующие опорные точки. Для того чтобы построить изолинию, надо предварительно определить наиболее подходящее положение условной опорной точки. Обычно общее решение состоит в том, что в качестве опорной точки выбирается географический центр территории, к которой относятся данные. Иногда более подходящей оказывается другая точка. Изолинии, построенные по условным опорным точкам, называются изоплетами, а изолинии,

опирающиеся на фактическое место измерений, называются изометрическими линиями. После нанесения опорных точек и оценки их густоты, необходимо определить интервал между изолиниями. При этом соблюдается правило, согласно которому количество изолиний не должно превышать более чем в 5 раз десятичный логарифм числа наблюдений. Идея заключается в том, чтобы действовать сообразно густоте и распределению опорных точек. Далее, зная интервал, следует строить изолинии путем интерполяции между опорными точками. Для этого пользуются простой пропорцией.

Для проведения изолиний, характеризующих плотность населения в Западно-Казахстанской области, выполнили ряд операций в следующей последовательности:

1. Составили таблицу районов ЗКО, содержащую данные о численности населения, площади и средней плотности населения по низовым административным районам.
2. В соответствии с конфигурациями административных районов, разместили опорные точки с данными о плотности населения в каждом районе области.
3. Методом интерполяции определили место прохождения изолиний между опорными точками.

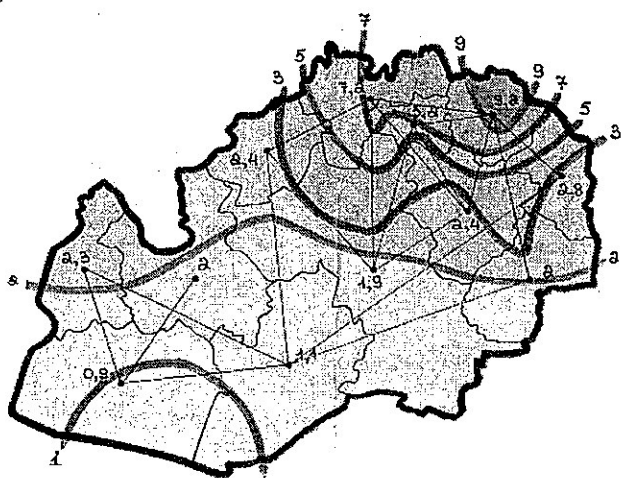

рис.1

Анализируя распределение изолиний (рис.1), отметим следующую особенность: значение средней плотности населения возрастает с юго-запада на северо-восток. Это объясняется

благоприятными агроклиматическими условиями районов северо-востока области, а также относительно лучшей обеспеченностью водными ресурсами по сравнению с юго-западными районами. Сопоставляя карту изоплет, выполненную в порайонном разрезе, с картограммой плотности населения, составленной традиционным способом на основе данных по всем сельским советам, можно отметить их большое сходство в представлении размещения явления. При этом необходимо учитывать то обстоятельство, что карты изоплет выполнены с использованием значительно меньшего объема информации, что позволило достигнуть необходимого уровня объективности исследования при значительно меньших затратах средств и времени.

Использование количественных методов анализа при исследовании размещения населенных пунктов. Для того чтобы получить основные характеристики распределения каждого строения или поселения в данном ареале, условимся рассматривать их как точки. Задача описания населения, а точнее размещение населения по территории сводится к описанию распределения множества точек в пространстве. В 1954 году два эколога Кларк и Эванс разработали математический метод описания структуры распределения. Метод заключается в измерении расстояний от каждого пункта до ближайшего к нему. Все измерения подставляются в формулу, которая приводит к одному результату, используемого для описания данного распределения:

D

$$R_n = \frac{D}{0,5(1/\sqrt{A/N})}$$

где R_n – статистика распределения,

D – среднее расстояние между ближайшими соседями,

A – изучаемая территория, ее площадь в тех же единицах измерения, что и D ,

N – число точек на изучаемой территории.

Значение R_n находится в пределах от 0 до 2,15. Если точки расположены скученно, то $R_n=0$, если точки равномерно распределены по территории, то $R_n=2,15$. Если точки распределены случайно, то $R_n=1$.

При использовании математического метода описания структуры распределения необходимо выполнять следующие действия:

1. Измерить расстояния между каждым населенным пунктом и его ближайшим соседом и построить таблицу этих расстояний.

2. Найти среднее расстояние между парами ближайших соседей.

3. Измерить общую площадь в тех же единицах измерения, что и расстояния между населенными пунктами.

4. Подсчитать статистику ближайшего соседства, подставив полученные цифры в формулу для определения R_n .

В качестве примера рассмотрим вычисления статистического распределения населения в Западно-Казахстанской, Брестской и Донецкой областях. Вычислив статистику распределения, получили следующие результаты: в ЗКО она равна 1,45, в Брестской области – 0,61, а в Донецкой области – 0,3.

Выводы: результаты исследований показали, что наиболее равномерно распределены населенные пункты в ЗКО. Таким образом, здесь относительно других исследуемых областей наблюдается более выраженные закономерности в распределении, хотя значение статистики распределения все же ближе к случайному. Объяснить такое отклонение от случайного в сторону равномерного распределения можно тем, что населенные пункты в этой области обычно располагаются вдоль водных артерий, транспортных путей на примерно одинаковых расстояниях. Но полученное значение далеко от идеального показателя для равномерного распределения. И это понятно, ведь населенные пункты в области распределены далеко не равномерно. Большее сосредоточение их приходится на северную часть области, где более благоприятные агроприродные условия. Также концентрация населения наблюдается в долинах рек.

В Брестской области статистическое распределение населения ближе к случайному, отклоняясь в сторону скученного. Это объясняется тем, что населенные пункты находятся среди однообразных ландшафтов широколиственных лесов и многочисленных болот. И здесь не возникает приоритета для расположения пунктов в каких-либо определенных местах. Некоторое увеличение концентрации наблюдается только вблизи города Бреста.

В Донецкой области в ходе исследований выявилась скученность населенных пунктов. Такое размещение сформировалось в результате возникновения поселений вблизи месторождений полезных ископаемых. А так как они расположены рядом и не выходят за пределы Донецкого угольного бассейна, то и большинство населенных пунктов тяготеют именно к этим районам.

Заключение. В целом количественные методы исследований очень эффективны, так как дают точную и объективную информацию. Количественные методы, по сравнению с другими более трудоемкими методами, удобны и просты в использовании. Их преимущество заключается также в том, что на них затрачивается гораздо меньше средств и времени, а полученные результаты не отличаются по достоверности от традиционных методов исследований. Эти перечисленные преимущества позволяют предполагать, что в ближайшем будущем количественные методы исследований получат

широкое распространение во многих отраслях географии и других естественных наук.

Литература:

1. Методика страноведческого исследования. М.: Изд-во МГУ, 1993.
2. Михеева В.С. Математические методы в экономической географии. Ч.1.,2. – М.: Изд-во МГУ, 1983.
3. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – Киев – Одесса: Выща школа, 1988.
4. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии. – М.: Прогресс, 1971.
5. Хендрикус Бос. Размещение хозяйства. – М.: Прогресс, 1970.

УДК 793.3:94(47).084.8

ТАНЦЕВАЛЬНОЕ ИСКУССТВО В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Нурова М.Х.

Близится 60-летие великой Победы советского народа в Великой Отечественной войне. Пережитые им годы испытаний доказали несправедливость известной поговорки «когда грохочут пушки, музы молчат».

В годы Великой Отечественной войны жизнь и труд всех советских людей, в том числе и деятелей искусства, были подчинены одной цели — скорейшей победе над врагом. Артисты выступали на всех фронтах в военных подразделениях, в госпиталях, в партизанских отрядах. Вместе с выдающимися мастерами выступала в концертах и молодежь, студенты театральных и музыкальных вузов. Несмотря на постоянные обстрелы и бомбежки артисты балета ни на день не прерывали своих выступлений.

В военных частях особым успехом пользовались танцы на военную тему и народные танцы. Поэтому в годы войны создается большое количество ансамблей песни и пляски. Каждая воинская часть имела свой коллектив.

Особой популярностью пользовались такие хореографические композиции, как «И кто его знает» А. Радунского, «Девушка и Фриц» Р. Захарова, «Фриц и Ганс, или фашисты под Москвой» и «Пляска всех родов войск», поставленные артистом И. Куриловым, «Казачья пляска» и «Русский перепляс» П. Вирского, «Тачанка» В. Варковицкого, «День на корабле» И. Моисеева. В этих постановках

находил отражение героизм советских людей, прославлялись бойцы Красной Армии, высмеивались фашисты.

Оперно-балетные театры России, Украины и Белоруссии во время войны находились в тылу — на Урале, в Сибири, в Казахстане и Среднеазиатских республиках. Но артисты регулярно организовывали бригады для выступлений на фронтах и военных заводах.

Балеты, в которых разрабатывалась героическая тема, тема борьбы добра и зла, были поставлены в национальных балетных театрах Туркмении, Узбекистана, Киргизии, Башкирии и др. Не всегда это были удачные, не все спектакли тех лет сохранились в репертуаре, но важен был эмоциональный отклик на события тех дней.

Продолжали свою работу крупнейшие театры Москвы и Ленинграда: Большой театр — в Куйбышеве, театр им. С. М. Кирова — в Перми, театр им. К. С. Станиславского и В. И. Немировича-Данченко оставался в Москве. В военные годы в этом театре были поставлены два балета: «Виндзорские проказницы» В. Оранского (балетмейстеры В. Бурмейстер и И. Курилов) и «Люба» С. Василенко (балетмейстер В. Бурмейстер). Первый — перевод на язык танца комедии В. Шекспира. Второй — героический балет, в котором рассказывалось о борьбе испанских патриотов против поработителей. Спектакль, по своей тематике близкий к событиям того времени, имел большой успех.

К 25-й годовщине Октября, в 1942 году, в Перми Театр им. С. М. Кирова показал балет А. Хачатуряна «Гаянэ» в постановке Н. Анисимовой. Хореографическая партитура Н. Анисимовой включала различные национальные танцы, в ней были тщательно проработаны острые танцевальные характеристики всех героев, было найдено своеобразное пластическое решение для показа трудовых процессов.

Спектакль о жизни и труде советских колхозников в дни, когда фашисты пытались захватить Кавказ, вызывал чувство патриотизма, единения всего советского народа и был очень популярным.

Война не щадила не только фронтовиков, но и тех, кто поднимал боевой дух солдат на передовой и тем помогал своему Отечеству.

«Поступила я в училище уже в блокадные годы, - вспоминает Виктория Новиченок - артистка Ленинградского академического театра оперы и балета им. С.М. Кирова. - Было это в 1942. В Ленинграде тогда началось страшное время: стали отключать свет, не работал водопровод.

Классику у нас вела Любовь Ипполитовна Ярмолович. В нашем классе она вела и уроки, и репетиции. Любовь Ипполитовна с нами приготовила Вальс из «Спящей», еще какие-то танцы - «Куколки», «Ваньки-встаньки». С этими номерами мы, совсем еще маленькие, выступали в госпиталях. Нас возили на открытых грузовиках: в

кузовах ставили доски, чтобы можно было сидеть, и мы ехали танцевать для раненых»,

О своей деятельности в составе фронтовых бригад в своих дневниках пишет солистка Кировского театра Наталья Сахновская: «Небольшой бригадой едем на передовую в Автово. Это передний край обороны наших военных частей, впереди фашистские окопы... Здесь расположилась наша пограничная группа, подвергавшаяся обстрелу в любой час дня и ночи. В маленькой комнате для группы бойцов, свободных от «дела», даем концерт. Певцам и чтецам легче, а танцевать классику в домашней обстановке всегда трудно: мало места, близкие взгляды, но мы танцуем, и страшная действительность, затаившаяся за порогом этой комнаты, отступает. Все мы - и артисты, и зрители - забываем о ней и отдыхаем душой. Ласково блещут молодые глаза наших друзей. Долго ли им смотреть на мир? Они благодарят нас, зовут еще...»

Из воспоминаний Звягиной Сусанны Николаевны - танцовщицы Большого театра СССР: «В период героической обороны Сталинграда бригада артистов, руководимая мной, была направлена в Саратов, а оттуда в распоряжение штаба Сталинградского фронта. 500 километров на открытых грузовиках, в дождь и холод. Обмундирования нет. Кругом пожарища, канонада, непрерывные бомбежки. Даём концерты по 6-7 раз в сутки для резервных частей, направляющихся в Сталинград.

Следует задание - обслужить части 4-й армии. Когда подъехали к месту назначения, бои уже шли на улицах Сталинграда. Последовал приказ вернуться назад, переменить направление. Нам предстояло переправиться через Волгу. Сейчас трудно даже поверить, что это был не сон и что мы благополучно прибыли на командный пункт: ведь Волга «кипела» и обливала нас ледяной водой от ежеминутных взрывов.

Командир дивизии, высокий статный генерал Калинин, увидев нашу бригаду, хотя и улыбался, не скрывал своих возражений против нашего прибытия. Ведь мы находились в непосредственной близости от противника, а зрители - в окопах и ходах сообщения. Рано утром, надев поверх костюмов черные стеганные ватники, мы на замаскированном автобусе приблизились к лесочку, где располагалась полевая кухня. Отсюда начинались длинные ходы окопов. Двигались по ним будто под конвоем. Солдаты перемещали нас по несколько человек. На подступах к блиндажу-укрытию нас пропустили вперёд одних. Блиндаж заполнился зрителями, плотно прижавшимися друг к другу. В итоге наш «зрительный зал» стал похожим на селедочную бочку. Над землей виднелись только головы.

Сценой служила песчаная площадка. Снимать черные ватники нам не разрешили, так как пространство просматривалось на большом

расстоянии. Но мне предстояло танцевать цыганский танец в яркой юбке, и тут было не до запретов.

Бойцы восторженно реагировали на наши выступления. Но из-за тесноты аплодировать было неудобно, поэтому они подпрыгивали вверх, чтобы таким образом выразить свое одобрение. Концерт мы закончить не успели: начался страшный минометный обстрел... Впоследствии генерал Калинин докладывал в штаб фронта, что благодаря концерту удалось установить расположение огневых средств врага во время обстрела. А через «языка» стало известно, что фашисты сообщили командованию о появлении на этом участке фронта советской морской пехоты и просили незамедлительного подкрепления: наши черные ватники они приняли за форму морских пехотинцев...

...В Новочеркасске командование, оценив по достоинству нашу работу, предоставило самолет для перелета в Москву, понимая, что отдых нам крайне необходим. Лететь пришлось в маленьком самолете с двумя продуваемыми оконцами, куда были вставлены пулеметы на случай столкновения с самолетами врага. Поначалу шли на бреющем полете - так безопаснее и не очень холодно. Когда же самолет набрал высоту, - начали замерзать. Результатом такого перелёта было моё «прямое попадание» на Пироговку, в госпиталь, где мне, балерине, с трудом разрезали голенища сапог на опухших обмороженных ногах...»

Великая Отечественная война стала жестоким испытанием всех сил народа, проверкой советского искусства, его зрелости, мобильности, способности глубоко влиять на массы. Эту проверку искусство выдержало с честью. Все его жанры работали с полной творческой отдачей, воодушевляя на героические подвиги, разоблачая звериную сущность фашизма, укрепляя ненависть к захватчикам, вселяя твердую уверенность в победе.

Литература:

1. Асафьев Б.В. О балете.- Л.: Музыка. 1974.
2. Балет. Энциклопедия. - М.: Сов. Энциклопедия. 1981.
3. Ванслов В.В. Статьи о балете.- М.: Музыка. 1974.
4. Голейзовский К.Я. Жизнь и творчество. Статьи. Воспоминания. Документы. - М.: ВТО. 1984.
5. Захаров Р.В. Записки балетмейстера.- М.: Искусство. 1976.
6. Карп П.М. О балете.- М.: Искусство. 1967.
7. Красовская В.М. Статьи о балете.- Л.: Искусство. 1967.
8. Слонимский Ю.И. В честь танца.- М.: Искусство. 1968.
9. Соллертинский И.И. Статьи о балете.- Л.: Музгиз. 1973.
10. Суриц Е.Я. Все о балете.- М.-Л.: Музыка. 1966.
11. Эльяш Н.О. Образы танца.- М.: Знание. 1970.

12. Литературно - критический, историко - теоритический иллюстрированный журнал «Балет» № 1 январь-февраль .2005 год.
13. Литературно - критический, историко - теоритический иллюстрированный журнал «Балет» № 2 март-апрель. 2005 год.
14. Ленинградский балет. 1917-1987: Словарь-справочник. – Л.: Советский композитор. 1988. Деген А., Ступников И.
15. Интернет - [www. yandex.ru](http://www.yandex.ru)

УДК 342: 343. 115

КОНСТИТУЦИОННЫЕ НОРМЫ ИНСТИТУТА СУДА ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ

Оськина А.В., гр. 08405

*Научный руководитель: и.о. зав. кафедры
гражданского права и процесса Аубекеров С.Х.*

Данная тема является актуальной, т.к. на данный момент в Республике Казахстан обсуждается вопрос о введении института суда присяжных заседателей. Ответ на вопрос о народном участии в отправлении правосудия был всегда неоднозначным. Однако бесспорно, что отправление правосудия судами с участием народных представителей будет качественно лучше правосудия, совершаемого профессиональными судьями.

Одним из демократических принципов в судебной системе является общепризнанный принцип организации и деятельности правосудия с участием населения. В мировой судебной практике встречаются различные формы участия граждан в осуществлении правосудия: институт суда присяжных заседателей, существующий в двух основных формах – совместные коллегии с профессиональным судьей или судьями и самостоятельные коллегии суда присяжных, а также институт народных заседателей и институт мировых судей.

Наибольшее распространение получили суды присяжных заседателей. Среди различных форм правовой институционализации (конституция, конституционные (органические) законы, специальные законы, другие нормативно-правовые акты) института суда присяжных важнейшей является придание им конституционно-правового статуса, что свидетельствует о признании той роли, которую они играют в демократизации судебной системы, обеспечении её независимости, состязательности и беспристрастности. Конституционный статус суда присяжных

заседателей более характерен для стран с демократическими традициями.

Если мы вспомним историю, то к примеру в Англии суд присяжных появился в конце VII – начало VIII вв. В России суд присяжных был учрежден в 60-е гг. XIX века, а в 1993 года институт суда присяжных восстановили.

Так, один из выдающихся русских писателей XIX века Ф.М. Достоевский через 10 лет после проведения судебных реформ писал:

«Трибуна наших новых правых судов - решительная, нравственная школа нашего общества и народа, решительный университет».¹

Несмотря на все сомнения, суд присяжных в России не только устоял, но и получил дальнейшее развитие после принятия и введения в действие 1 июля 2002 года нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, который предусматривал, наконец, постепенное распространение суда присяжных на все 89 субъектов Российской Федерации.

Довольно распространено ошибочное мнение об отсутствии традиции суда присяжных в Казахстане, с которым можно согласиться лишь отчасти, так как на части территории нашей страны он был введен незадолго до Октябрьской революции. Идеологи национально-освободительного движения «Алаш» выступали за распространение суда присяжных, за участие в них представительной коренной нации наряду с сохранением и народного суда – суда биев.²

Представляет большой интерес сравнительно-правовой анализ конституционных норм, регламентирующих данный институт судебной системы в постсоветских странах со странами Европейского Союза и США. Выбор этих стран обусловлен их влиянием на развитие конституционного права в бывших республиках СССР, а также тем, что именно в них возник и получил свое развитие суд присяжных, прежде всего в США и Великобритании. Необходимо обратить внимание на США как на государство, пропагандирующее идеи «справедливого суда» для других стран, а среди других западных стран, оказавших влияние на конституционное развитие стран СНГ, можно выделить Францию, конституция которой стала моделью для президентских стран на постсоветском пространстве.

Необходимо подчеркнуть, что включение в конституции ряда стран – бывших союзных республик СССР: России, Украины, Армении, Казахстана, Латвии - норм о суде присяжных заседателей является прогрессивным моментом, свидетельствующим о создании системы независимого судебной власти с участием народа в отправлении правосудия.³

Участие народа в отправлении правосудия отмечается многими исследователями как характерный элемент конституционного регулирования судебной власти во многих странах Содружества Независимости Государств.

Известный российский правовед В.Е. Чиркин указывает, что важно изучить опыт других стран, т.к. в России в отличие от многих демократических стран, отсутствует высокая степень чувства гражданской ответственности заседателей.⁴

Конституционный статус участия присяжных заседателей в уголовном судопроизводстве в Республике Казахстан имеет важное значение как гарантия его применения в отправлении правосудия. Отсутствие конституционно-правового регулирования суда присяжных способствует противникам затянуть его введение или отказаться от его применения, так как изменение конституции происходит по усложненной процедуре, в отличие от законов. Конституционное закрепление этого института способствовало во многих странах его сохранению в судостроительстве, несмотря на многочисленные попытки отказаться от него или уменьшить его применение.

Р. Давид, К. Жоффре – Спиноза объясняют факт, что институт присяжных сохранил в США свое значение гораздо больше, чем на своей родине Англии, его конституционным закреплением: «Невозможно прямо обойти эту конституционную норму; только окольными путями в США удалось добиться ограничения участия присяжных».⁵

Соединенное Королевство Великобритании и Северной Ирландии считается местом рождения суда присяжных. Необходимо отметить, что в Великобритании отсутствует единый писанный акт высшей юридической силы, но специалисты по конституционному праву британской конституцией считают совокупность законов (статусов) судебные решения - прецеденты, обычаи, сложившиеся в практике государственной деятельности и труды крупных ученых-юристов.

Среди других стран Европейского Союза нормы о суде присяжных заседателей имеются в конституциях Австрии, Бельгии, Греции, Дании, Испании, Ирландии, Португалии и Швеции. Нормы о суде присяжных в конституциях всех стран находятся в разделах, посвященных судебной власти, за исключением Швеции, конституция которой состоит из трех основных законов и принципы судостроительства суда присяжных заседателей изложены в Акте о свободе печати. Отсутствуют суды присяжных в отправлении правосудия в Люксембурге и Нидерландах.⁶

В Конституции РК (1995 г.) была введена новелла в 1998 году об участии присяжных заседателей в судопроизводстве. Так, статья 75 пункт 2 в разделе VII «Суды и правосудие» гласит: «В случаях,

предусмотренных законом, уголовное судопроизводство осуществляется с участием присяжных заседателей».

На III съезде казахстанских судей Президент Казахстана Н.А. Назарбаев указал среди приоритетных задач: «Реализовать на практике предусмотренный Конституцией принцип отправления правосудия с участием присяжных заседателей. Начать с тяжких преступлений, по которым предусматривается смертная казнь».⁸ С этого момента среди ученых-правоведов и судей Казахстана началось широкое обсуждение вариантов введения института суда присяжных.

В Послании Президента Республики Казахстан от 18.02.2005 года говорится о реформе судебной системы и правовой защите граждан. Глава государства говорит, что «в практику уголовного судопроизводства необходимо ввести институт суда присяжных. В этих целях необходимо в 2005 году принять закон «О присяжных заседателях», а также внести изменения и дополнения в Конституционный закон «О судебной системе и статусе судей» и в другие законодательные акты по вопросам введения суда присяжных».⁹

14 января 2005 года в Астане состоялось третье, последнее заседание рабочей группы по поэтапному введению института присяжных заседателей Национальной комиссии по вопросам демократизации и гражданского общества при Президенте Республики Казахстан. На нем обсуждался альтернативный вариант проекта закона «О присяжных заседателях судов Республики Казахстан».

После долгих дискуссий рабочая группа решила заложить в основу законопроекта англосаксонскую модель суда присяжных, которая наиболее по их мнению приемлема для Республики Казахстан.

При принятии нового закона возникнет необходимость вносить изменения и дополнения в другие законодательные акты. Был разработан проект закона «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам участия присяжных заседателей в уголовном судопроизводстве».

Главный довод в пользу классической англосаксонской модели суда присяжных — обеспечение большой демократичности и состязательности судопроизводства.

Вообще революцией в судебной системе Казахстана называют юристы грядущее введение института присяжных заседателей. Недавно большинство специалистов говорили, что Казахстану более всего подходит континентальная модель. Но мнения в процессе дискуссии разошлись. Англосаксонская модель означает, что присяжные отвечают только на один вопрос: виновен подсудимый или нет, а решение таких вопросов, как квалификация преступления, мера наказания, остается за профессиональной судьей.

Определилась группа и с необходимым количеством присяжных. Согласно законопроекту их будет 8, 6 из которых будут принимать участие в обсуждении, а 2 будут запасными. Также группа определилась с тем, что участие в суде присяжных – это право, а не обязанность. У судьи действительно сократятся полномочия. Фактически он превратится из вершителя правосудия в модератора. Судья не будет иметь права задавать вопросы сторонам и допрашивать свидетелей. Его функция будет ограничиваться предоставлением слова сторонам и оглашением решения присяжных.

Понятно, что введение института присяжных заседателей – удовольствие не из дешевых. Среди юристов ходит мнение, что дешевого правосудия, также как и дешевой демократии не бывает. По подсчетам Комитета по судебному администрированию при Верховном суде Республики Казахстан, введение новшества обойдется бюджету в 1,5 миллиарда тенге. Расходы главным образом связаны с перепланировкой помещений и выплатой заработной платы присяжным.

От суда присяжных общество ждет демократизации правосудия. Присяжные в большей степени, чем судьи, руководствуются справедливостью в истинном смысле слова: не пройдя специальной подготовки, не имея юридического образования, они, знакомясь с фактическими обстоятельствами в ходе прения сторон и после напутствия судьи – профессионала, руководствуются здравым смыслом и совестью, а не формально-догматическими соображениями.

Суд присяжных, кроме того, в значительной мере способствует и развитию состязательности начала судебного разбирательства, ибо исход дела во многом зависит от активности сторон.

Деятельность суда присяжных будет способствовать устранению из суда чиновничьего духа, содействовать росту социальной активности граждан, поднимает их ответственность за судьбы людей в обществе в целом, доверие к суду как суду справедливому, бескорыстному и объективному. Участие в судебном процессе представителей разных слоев общества и принятие ими ответственности за судьбу обвиняемого, безусловно, послужит укреплению доверия населения к судебной власти, поднимает имидж отечественного правосудия. И что не менее важно, введение института суда присяжных «потянет» за собой концептуальные изменения в предварительном следствии. Следственные органы вынуждены будут более качественно проводить дознания, зная, что никакой профессиональный судья ни по какому телефонному звонку не уголовное дело, не направить его на следствие – подчеркнул руководитель рабочей группы совещательного органа – Максут Нарикбаев.¹⁰

В настоящее время дальнейшее развитие судебной системы Республики Казахстан находится на переломном этапе. От того какая модель суда присяжных будет выбрана, будут зависеть осуществление принципа состязательности и равноправия сторон в судебном процессе, обеспечение реального участия граждан в осуществлении правосудия, уменьшения числа судебных ошибок и возможности коррупции, усиления независимости судов. Институт суда присяжных заседателей способен покончить с коррупцией и обвинительным уклоном в уголовном судопроизводстве.

Таким образом, исторический и сравнительный анализ конституционализации института суда присяжных заседателей в постсоветских странах, где он только получает развитие в судопроизводстве, и странах с длительными традициями его применения, показывает важность конституционной институционализации, особенно для первых, т.к. наличие конституционной нормы гарантирует введение суда присяжных в отправлении правосудия как его полноправного участника, обеспечивающего эффективную и независимую судебную власть. Формулировка в основном законе об участии присяжных заседателей в отправлении правосудия не означает на практике обязательного создания совместных коллегий присяжных и судей – профессионалов. В процессе конституционного развития постсоветских стран необходимо обратить внимание на усиление и конкретизацию норм об организации и функционировании института суда присяжных заседателей.

Литература:

1. Достоевский Ф.М. Дневник писателя за 1876 год. Май-Октябрь. Подготовительные материалы. // Полн. собр. соч., Т.23, Л., 1981, с. 165
2. Алаш-Орда. Сб. документов. Алматы, 1992, с. 89.
3. Новые конституции стран СНГ и Балтии – М., 1998.
4. Чиркин В.Е. Конституционное право: Россия и зарубежный опыт. М., 1998, с. 405.
5. Давид Р., Жоффре - Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. – М., 1999, с. 290.
6. Конституции государств Европейского Союза – М., 1997.
7. Конституция Республики Казахстан – Алматы, 1998, с. 31.
8. Назарбаев Н.А. Чтобы суд означал справедливость. Выступление Президента Республики Казахстан на III съезде судей Казахстана // Казахстанская правда, 2001, 7 июня.
9. Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда, 2005, 19 февраля.
10. Гук И. По стопам англосаксов // Экспресс-К, 2005, 14 января.

УДК 398.8

ТРАДИЦИОННЫЙ ПЕСЕННЫЙ ФОЛЬКЛОР КАЗАКОВ ПРИУРАЛЬЯ

Прядко Т.А.

Тот, кто живет в Приуралье и любит свой край не может не интересоваться историей народов, заселяющих его, событиями, которые происходили здесь и устным народным творчеством, вобравшим в себя и отразившим все стороны народной жизни.

Собрать, записать и сохранить ещё бытующие в народной среде произведения – задача необходимая и нужная.

Время в его историческом развитии неумолимо воздействует на все сферы народной жизни, стирая старые формы, вызывая к жизни новые. В полной мере это относится и к области фольклора.

Уральская область и сейчас остаётся очагом живого бытования традиционного казачьего фольклора.

Казачий фольклор, а особенно песенный, по содержанию и характеру историчен. Определить жанровую принадлежность той или иной песни по присущим ей многочисленным признакам (содержание, композиция, система образов, поэтика, мелодия) трудно. Сами казаки, исходя из содержания и мелодии, называют свои песни «протяжная», «скоморошина», «беседная», «женская». В своей жанровой классификации песенного творчества мы опираемся на своеобразие сюжета, поэтической системы и музыкального строя, свойственным группам песен. Жанровое разнообразие песен довольно велико. Казачьи песни сюжетны. Они невелики по форме, но динамичны и экспрессивны. В них отражена историческая и социально – экономическая жизнь общины и войска на всех этапах развития.

Современное бытование традиционных песен в Приуралье обусловлено их жизненной основой, стремлением её носителей сохранить в памяти потомков сложную и богатую событиями историю казачьей общины. С другой стороны, в старинном фольклоре они видят культурное наследие, приверженность к которому веками воспитывалась в их среде. Немало способствует сохранению старины и поэтическая одарённость населения края.

Основные хранители и исполнители песен по традиции являются мужчины. Старинные песни знает всё коренное население Приуралья. Хоровая манера исполнения песен, выработанная издавна, держится до сих пор. Их поют семейными ансамблями, спевшейся группой поселников за праздничным столом, на свадьбах, в «лугах» на берегу Урала в дни отдыха.

Многоголосие – скромное, преимущественно пение в терцию, с эпизодическим расщеплением в октаву. Преобладание мажорных интонаций делается более заметным благодаря характеру исполнения песен. Песня «Поехал казак во чужбину...» является своего рода визитной карточкой местных поселенцев. Собираясь в круг односельчан или за праздничным столом, они запевают её одной из первых.

Большую группу в современном казачьем поэтическом репертуаре составляют песни лирические. По содержанию, художественной форме и мелодическому строю, характерных для групп песен, можно выделить лирические любовные, плясовые, местные шуточные и сатирические.

Лирические любовные – в основном общеказачьи и уральские варианты литературных песен и жестоких романсов XVIII – XIX вв. Песни попадали на Урал из разных местностей России через казаков, возвращавшихся с внешней службы. В среде уральцев они локализовались и получили местную бытовую окраску и выражение. Лирический герой песен – казак, казачка.

Шуточные и сатирические песни – это собственно уральские по духу и характеру, продукт местного творчества. Они созданы на основе семейно-бытовой жизни и людских нравов. Песни подобного рода привлекают не столько художественными достоинствами, сколько отражением в них казачьей социальной психологии. Особое место среди них занимают остроумные, шутливо-озорные куплеты на тему «Багринье».

Известны уральским казакам песни и романсы русских поэтов.

Песенное творчество, как и в целом традиционный фольклор уральских казаков – явление уходящее. Он ещё бытует, но остановился в своём развитии. Поэтому, дошедшие до нас из глубины веков, из недр народной жизни песни, – уникальны и требуют тщательного собирания, бережного сохранения и внимательного изучения.

УДК 581.6

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОДУКТОВ ПЕРЕРАБОТКИ СОЛОДКОВОГО КОРНЯ

*Рамазанова Н.Е.,
магистрант ЗКТУ*

На территории Западно-Казахстанской области произрастает четыре вида солодки – солодка голая, солодка Коржинского, солодка

щетилистая и солодка шероховатая. Из них доминирует солодка голая (1).

Солодка (лакрица) *Glycyrrhiza* L., растение семейства бобовых (4), находит широкое применение в различных отраслях промышленности – пищевой, фармацевтической, парфюмерно-косметической, металлургической, в производстве средств пожаротушения, народной и восточной медицине, в табачной промышленности. А из отходов солодкового производства, так называемого шрота, после переработки получают топливный, строительный и теплоизоляционный материал, из корней и листьев солодки можно получить краску для окрашивания шерстяных и шелковых тканей, а из стеблей – грубое волокно, пригодное для изготовления веревок, мешковины, циновок и щеток, надземная масса солодки обладает определенными кормовыми достоинствами. Солодковое сено, собранное в фазе плодоношения, по питательности близко к злаковому селу хорошего качества. Солодку можно использовать как силосное растение.

Из корней и корневищ солодки выделено до 23% сапонино-глицирризина (калиевая и кальциевая соль глицирризиновой кислоты), придающего им сладкий вкус, и до 4% флавоноидов (ликвиритин, ликвиритозид, изоликвиритин и др.), глабровая, глицирретовая кислота, стероиды, эфирное масло, аспаргин, аскорбиновая кислота, горечи, камеди и др.

Надземная часть солодки голой содержит сапонины, дубильные вещества, флавоноиды, эфирные масла, сахара, пигменты и другие вещества. Это открывает перспективы использования в медицине также и надземной части солодки голой как возможного сырья для создания препаратов противовоспалительного, спазмолитического и противовирусного действия (2).

В США солодковый корень, экстракты корня и производные действующих веществ имеют статус безопасных и разрешены к применению в качестве добавок к пищевым продуктам и парфюмерно-косметической продукции без ограничений. В СНГ экстракты солодки, натриевая и аммонийная соли глицирризиновой кислоты, сумма флавоноидов являются официальными препаратами.

В современных условиях солодка используется более чем в 20 отраслях экономики развитых стран (3).

Остановимся только на применении солодки в фармацевтической промышленности и в медицине.

Это древнейшее лекарственное растение. Солодковый корень – сырье, получаемое от видов солодки голой и уральской, имеет разнообразное применение в современной медицине при лечении многих тяжелых заболеваний человека. В последнее время из него получены ценнейшие лекарственные препараты гормонального, минерало-кортикоподобного, противовоспалительного, антидотного,

антиаллергического, эстрогенного, противоракового, антибиотического и спазмолитического действия.

Солодковый корень в виде отваров, настоя, экстракта или порошка назначают в качестве отхаркивающего средства при болезнях легких, сопровождающихся кашлем, как противовоспалительное и спазмолитическое средство при гастрите, язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки, в составе лекарственных смесей - как диуретическое и слабительное средство. В качестве вспомогательного средства галеновые формы корня солодки применяют при адиссоновой болезни, гипофункции коры надпочечников. С целью стимуляции коры надпочечников солодку применяют при системной волчанке, аллергических дерматитах, пузырчатке и др. Порошок солодкового корня широко используют также в фармацевтической практике как основу для пилюль и как средство, улучшающее вкус и запах лекарств. В результате опытов выяснилось, что и кислота, и ее соль могут подавлять размножение вируса СПИДа. То есть, возможно, что человек с синдромом приобретенного иммунодефицита сможет прожить гораздо дольше - лекарство не позволит страшному вирусу разрушить организм. Сейчас в научных лабораториях идет апробация веществ на человеческих клетках, зараженных вирусом СПИДа, и уже можно говорить о положительных результатах. Под воздействием корня солодки клетки выживают!

Солодка голая (*Glycyrrhiza glabra*) занимает в «золотом ряду» растений одно из первых мест, поскольку оказывает воздействие на все органы. Глицирризиновая кислота химически сходна с кортикостероидными гормонами, прежде всего дезоксикортикостероном. Вытяжка из корней солодки оказывает кортизоновый эффект при язве желудка. Благодаря высокому содержанию сапонинов солодка обладает смягчающим отхаркивающим эффектом. Наличие гликозида ликвирицина обуславливает слабительное, желчегонное и спазмолитическое действие. Высокое содержание глицирама вызывает иммуномодулирующий, противовоспалительный эффекты. Корень солодки оказывает хорошее действие при воспалении дыхательных путей, обладая выраженным секретолитическим действием. Это и мягкое послабляющее средство, успокаивающее и тонизирующее слизистые, уменьшающее мышечные спазмы и воспаления. Вкус солодки маскирует неприятный вкус других трав и может гармонизировать их качества, нейтрализуя жар и сухость, уменьшая токсичность. Используемая вместе с имбирем и кардамоном, солодка является тонизирующим средством для зубов, восстанавливающей и омолаживающей пищей. Солодка улучшает голос, зрение, волосы и цвет лица, питает мозг, вызывает чувство удовлетворения и гармонии.

Корень солодки входит в состав сложного лакричного порошка, в состав сборов: грудного, желудочного, слабительного, противогеморройного, мочегонного и др. В тибетской медицине используется при лечении больных туберкулезом легких, заболеваниях сердечно-сосудистой системы и как противовоспалительное средство.

В Болгарии корень солодки используется как противовоспалительное, мочегонное, слабительное, обезболивающее средство, при воспалении дыхательных путей. Клиническими исследованиями установлено целебное действие при язвенной болезни желудка.

В СНГ из солодкового корня получены следующие лекарственные препараты направленного действия: на основе глицирризиновой кислоты - глицирам (для лечения бронхиальной астмы, аллергических дерматитов, экземы и других заболеваний), на основе флавоноидов - ликвиритон и флакарбин (для лечения язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки), сироп солодкового корня, грудной эликсир, сухие микстуры от кашля (1).

В китайской медицине считается, что корень солодки по своему значению не уступает женьшеню и употребляется в качестве противохорадового, болеутоляющего, обволакивающего, отхаркивающего, легкого слабительного средства и при экземе. Порошок, густой экстракт, сироп широко используются для приготовления пилюль, улучшения вкуса микстур и для других целей.

Во Франции применяется сироп из корня при ревматизме, бронхите и инфекционных заболеваниях.

В Польше и в Австрии корень солодки используется при заболеваниях желудка, при кашле и как мочегонное средство в виде отвара и сока.

В Древней Греции – при кашле, астме и др. Начиная со средних веков он упоминается во всех медицинских книгах и списках лекарственных веществ.

В народной медицине корень солодки применялся с древнейших времен. Его использовали в качестве составного вещества почти во всех лечебных средствах.

В фармацевтической промышленности развитых стран солодковый корень используется для производства 587 наименований лекарств для лечения туберкулеза, болезней почек, мочевого пузыря, сердечно-сосудистой системы, ревматизма, крапивницы, воспалений кожи и глаз, подавления ретровируса СПИДа, аллергических заболеваний. Препараты из солодкового корня входят в состав более 1000 других лекарств (1). Если иметь в виду, что в мировой официальной фармакопее используют около 3600 лекарственных препаратов, то можно понять ту роль, которая придается солодковому корню.

Литература:

1. Дарбаева Т.Е., Фартушина М.М., Дарбаев Ж.К. Геоботаническое исследование естественных зарослей солодки голой в отдельных ресурсных районах Западно-Казахстанской области. Уральск, 1999.
2. Курамысова И.И., Аксенова В.Ф., Татамова Н.Г. Лекарственные растения. Алма-Ата, 1989.
3. Рекомендации по промышленной эксплуатации дикорастущих зарослей и культуре солодки в долинах рек Сырдарьи и Урала. Алма – Ата, 1981
4. Флора СССР. М.:Л., XIII том

УДК 908

ИСТОРИЯ ПРОВЕДЕНИЯ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ РАБОТЫ УЧЕНИКАМИ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ им. М. МАМЕТОВОЙ пос. САЙХИН.

*Султангалиева Д., гр. 07104,
исторический факультет*

Доклад на тему “История проведения краеведческой работы учениками средней школы им. М. Маметовой п. Сайхин” посвящается 60-летию Победы в ВОВ, т.к. касается истории формирования и деятельности 196 Краснознаменной Гатчинской стрелковой дивизии (КГСД), которая вела активные боевые действия и сыграла очень важную роль в победе над фашистами в Сталинградской битве и внесла свою лепту в Победу.

Горячее дыхание Сталинградской битвы опалило широкие степи Западного Казахстана. В театр военных действий Сталинградского фронта была включена широкая полоса вдоль линии Джаныбек-Сайхин-Шунгай-Рязано-Уральской железной дороги.

Вспышка войны не обошла и наш поселок Сайхин, так как проходившая по нему Приволжская железная дорога была главной дорогой в Сталинград.

Именно на этом отрезке железной дороги развиваются события, которые легли в основу краеведческой работы учеников нашей школы.

Летом 1942 года гитлеровское командование, пользуясь отсутствием второго фронта в Европе, двинуло свою армию в новое наступление против войск Юго-Западного и Южного фронта с целью захватить Кавказ с его нефтяными промыслами и нарушить

уникацию вдоль Волги. Ожесточенные кровопролитные бои зрнулись под Сталинградом.

На Сталинградском фронте в период июля-сентября 1942 года зно действовала 196 стрелковая дивизия, в составе 62 идарной армии, вела упорнейшие бои, с во много раз сходящими силами фашистских орд.

За боевые героические действия западнее реки Чир в излучине , на поступях у стен Сталинграда и на Мамаевом кургане 196 ковая дивизия была удостоена звания Краснознаменной.

Накануне войны 196 с.д. была кадровая, дислоцированная в ропетровске, которая летом 1941 года вела жестокие сражения на ине от Винничины до Полтавщины, где в силу сложившихся лых обстоятельств прекратила свое существование.

Вновь возрождается 196 с.д. (в новом формировании) . 1942 году согласно приказа ставки главного командования. ирование дивизии происходило в Южно-Уральском Военном ге, Соль-Илецком районе Чкаловской области.

К первым числам марта дивизия в основном была личным ивом укомплектована.

В первых числах мая месяца дивизия сосредоточилась в районе иии Садовая и Прудовая Сталинградской области, а в июне зия получает вооружение.

И уже в июне дивизия получает боевую задачу на оборону по те Сталинграда. С 27 июня по 9 июля дивизия производила ления оборонительного рубежа. 9 июля дивизия получила аз о выступлении на фронт.

С этого дня начинается боевой путь 196 стрелковой дивизии. С по сентябрь дивизия вела активные боевые действия против истских орд, не уступая врагу ни пяди советской земли.

За это время дивизия успела уничтожить много боевой техники истов, убили много гитлеровцев, но и у дивизии были большие ии. Они защищали и освободили поселки: "10 лет Октябрю", линское, Малая Россошка, Власовка, Карповка, Дмитриевка, -Алексеевка, Талая, Ежовка и другие.

За это время за героические подвиги и мужество в дивизии были иждены орденами и медалями 600 человек. За проявление изма и мужества дивизия была удостоена присвоения звания

Литература:

1. Дарбаева Т.Е., Фартушина М.М., Дарбаев Ж.К. Геоботаническое исследование естественных зарослей солодки голой в отдельных ресурсных районах Западно-Казахстанской области. Уральск, 1999.
2. Курамысова И.И., Аксенова В.Ф., Татамова Н.Г. Лекарственные растения. Алма-Ата, 1989.
3. Рекомендации по промышленной эксплуатации дикорастущих зарослей и культуре солодки в долинах рек Сырдарьи и Урала. Алма-Ата, 1981
4. Флора СССР. М.;Л., XIII том

УДК 908

ИСТОРИЯ ПРОВЕДЕНИЯ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ РАБОТЫ УЧЕНИКАМИ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ им. М. МАМЕТОВОЙ пос. САЙХИН.

*Султангалиева Д., гр. 07104,
исторический факультет*

Доклад на тему "История проведения краеведческой работы учениками средней школы им. М. Маметовой п. Сайхин" посвящается 60-летию Победы в ВОВ, т.к. касается истории формирования и деятельности 196 Краснознаменной Гатчинской стрелковой дивизии (КГСД), которая вела активные боевые действия и сыграла очень важную роль в победе над фашистами в Сталинградской битве и внесла свою лепту в Победу.

Горячее дыхание Сталинградской битвы опалило широкие степи Западного Казахстана. В театр военных действий Сталинградского фронта была включена широкая полоса вдоль линии Джаныбек-Сайхин-Шунгай-Рязано-Уральской железной дороги.

Вспышка войны не обошла и наш поселок Сайхин, так как проходившая по нему Приволжская железная дорога была главной дорогой в Сталинград.

Именно на этом отрезке железной дороги развиваются события, которые легли в основу краеведческой работы учеников нашей школы.

Летом 1942 года гитлеровское командование, пользуясь отсутствием второго фронта в Европе, двинуло свою армию в новое наступление против войск Юго-Западного и Южного фронта с целью захватить Кавказ с его нефтяными промыслами и нарушить

коммуникацию вдоль Волги. Ожесточенные кровопролитные бои развернулись под Сталинградом.

На Сталинградском фронте в период июля-сентября 1942 года активно действовала 196 стрелковая дивизия, в составе 62 легендарной армии, вела упорнейшие бои, с во много раз превосходящими силами фашистских орд.

За боевые героические действия западнее реки Чир в излучине Дона, на поступях у стен Сталинграда и на Мамаевом кургане 196 стрелковая дивизия была удостоена звания Краснознаменной.

Накануне войны 196 с.д. была кадровая, дислоцированная в Днепропетровске, которая летом 1941 года вела жестокие сражения на Украине от Винницы до Полтавщины, где в силу сложившихся тяжелых обстоятельств прекратила свое существование.

Вновь возрождается 196 с.д. (в новом формировании) в 1.1. 1942 году согласно приказа ставки главного командования. Формирование дивизии происходило в Южно-Уральском Военном Округе, Соль-Илецком районе Чкаловской области.

К первым числам марта дивизия в основном была личным составом укомплектована.

В первых числах мая месяца дивизия сосредоточилась в районе станции Садовая и Прудовая Сталинградской области, а в июне дивизия получает вооружение.

И уже в июне дивизия получает боевую задачу на оборону по защите Сталинграда. С 27 июня по 9 июля дивизия производила укрепления оборонительного рубежа. 9 июля дивизия получила приказ о выступлении на фронт.

С этого дня начинается боевой путь 196 стрелковой дивизии. С июля по сентябрь дивизия вела активные боевые действия против фашистских орд, не уступая врагу ни пяди советской земли.

За это время дивизия успела уничтожить много боевой техники фашистов, убили много гитлеровцев, но и у дивизии были большие потери. Они защищали и освободили поселки: "10 лет Октябрю", Качалинское, Малая Россошка, Власовка, Карповка, Дмитриевка, Ново-Алексеевка, Талая, Ежовка и другие.

За это время за героические подвиги и мужество в дивизии были награждены орденами и медалями 600 человек. За проявление героизма и мужества дивизия была удостоена присвоения звания "Гатчинской".

Так как в дивизии были большие потери, она была выведена из состава 62 армии и направлена на пополнение под Москву.

В ночь с 30 сентября на 1 октября из района Средней Ахтубы выехал эшелон 196 КГСД, направляющийся на пополнение под Москву. В составе эшелона было около 400 солдат и офицеров. Поезд очень часто делал остановки. Ранним утром 1 октября эшелон остановился у разъезда Сайхин. Погода была ясная. Состав эшелона

заметил немецких бомбардировщиков, которые шли на большой высоте, чтобы бомбить станцию. Они начали бомбить эшелон 196 с.д. При налете вражескими самолетами было сброшено 9 бомб, из которых 6 бомб попало в вагоны и возле вагонов. Всего во время налета было убито около 100 и ранено около 120 человек. Оставшиеся в живых однополчане решили похоронить погибших здесь же в 100-150 м. от полотна. Могила была открыта к вечеру 1 октября 1942 года. На могилу был положен кусок рельса, ружейно-автоматным салютом закончился траурный митинг.

Работа учеников началась с письма, которое пришло 16 мая 1981 года секретарю парткома КПСС Приволжской железной дороги г. Волгограда. Позже это письмо было направлено в п. Сайхин в исполком тов. Шарафудинову. Там приняли меры по поставленному вопросу в письме, но ничего не получилось. И тогда оно было направлено в СШ им. М. Маметовой.

За эту работу взялась вожатая школы Утеева Гульнар Абрековна. Она собрала учеников 6-7 классов и организовала отряд "Красные следопыты".

Письмо писал Сухенко И.П. – ветеран бывшей 196 КГСД. Он и рассказал о своем письме, о деятельности 196 КГСД и о трагедии, произошедшей у разъезда Сайхин. Далее он просил рассказать о схеме расположения братской могилы, имеется ли на могиле мемориальная доска и другие вопросы.

Начала Гульнара Абрековна работу с того, что написала Сехенко И.П., спрашивая адреса других ветеранов 196 с.д. И как только был получен ответ, началась активная переписка, у которых наш отряд просил рассказать более точно о трагедии 196 с.д.

В результате кропотливой работы, опроса старожилов поселка в 1984 году была найдена эта братская могила. Особенно в поисках могилы очень помогла старожилка поселка Сайхин Полякова Наталья Ивановна, которая в 1942 году сама участвовала в захоронении погибших солдат и офицеров. Именно она смогла показать место захоронения.

На этом работа отряда не остановилась. Они ещё переписывались с ветеранами 196 КГСД, велась работа по выявлению новых фамилий погибших, был оформлен музей Боевой славы, где был открыт стенд 196 с.д.

2 октября 1984 года было перезахоронение погибших солдат. На перезахоронение приехали 2 дочери начальника штаба дивизии полковника И.В. Ковригина – Галина и Лилия Ковригины.

На митинге, посвященном перезахоронению, участвовали ветераны ВОВ нашего поселка, ветераны труда, руководители райкомов партии и комсомола. Играла траурная музыка, прозвучал гимн Советского Союза. На могиле плита с надписью "Здесь будет

установлен памятник воинам 196 КГСД, погибшим в Великой Отечественной войне”.

В 1987 году был открыт памятник 196 КГСД. Но ученики отряда “Красные следопыты” закончили школу, а их вожатая Утеева Г.А. переехала и работа была прекращена.

Но, начиная с 1999 года, в школе начал действовать краеведческий кружок под руководством учителя истории СШ. им. М. Маметовой Курумбаева А.Ш. Ученики этого кружка возобновили работу по 196 КГСД, возобновилась переписка.

ӘӘЖ 001

М.М.СПЕРАНСКИЙДІҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІ

Сарқұлов А.А., 07304 топ.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Қожабергенова Х.И.

М.М.Сперанский XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басындағы Россияның ірі қайраткерінің қатарына жатқызуға болады. Ақылды, парасатты, жоғары білімді, өз заманының озық ойлы өкілдерінің бірі.

М.М.Сперанский 1772 жылы Владимир губерниясы Черкутино ауылында қарапайым священник отбасында дүниеге келді. 1791 жылы Петербург діни академиясын бітірген. 1803-1807жж. Ішкі істер министрлігі департаментінің директоры. 1807 жылдан статс-секретарь, 1808ж. заң құрастыру комиссиясына мүше, заң министрінің серігі. Мемлекетті қайта құру жоспары (1809 ж) бойынша Сперанский Ресейде конституциялық монархия формасын қалыптастыруды ұсынды. М.М.Сперанскийдің ішкі және сыртқы саясаттағы көзқарастары помещиктердің наразылығын туғызды.

1805ж. Ресей наполеондық Франциямен соғысқа кіріседі. Ресей шекарасынан тыс Орталық Еуропада болған бұл соғыста орыс әскері бірқатар жеңілістерге ұшырады. 1807ж. Француз әскерінің Ресейге енуінің тікелей қаупі туды. Бұны болдырмау үшін Александр I Ресей үшін ауыр келісімді Тильзит қаласында қол қоюға мәжбүр болды.

Осыдан кейін Александр I-нің беделі түсіп, елдегі саяси топтарды таң қалдырған тапқырлығы және тағы басқа қасиеттері үлкен күмән тудыра бастады. Ресей қоғамы керек емес соғысты бастап, одан жеңіліс тапқаны үшін үкіметті кінәлады. Әскери шығындармен байланысты қалыптасқан жалпы халықтық дағдарыс тереңдей түсті. Шет ел елшіліктері өздерінің дипломатиялық

жазбаларында, есептерінде Ресейдегі әлеуметтік қайшылықтардың тереңдеп, тұтастай орталық үкімет саясатындағы дәрменсіздікті жан-жақты сипаттап жатты.

Міне осындай қиын жағдайда Александр I өзінің Ресейді түбегейлі қайта құру арманын іске асыруға тырысты. М.М.Сперанский орыс мемлекеттік қызметкерлерінің ішіндегі кереметтерінің бірі болды. Модест Корф XIX ғ. реформаторы, зерттеушісі М.М.Сперанскийді «Светила русской администрации» және оны «үлкен өлшемдегі чиновник» және «бюрократ» деп атаған болатын. М.М.Сперанскийдің әркім түсіне бермейтін құжаттардың қиын мағынасын, мазмұнын ашу және жәй айтылған ойдың мәнін бірден түсінерліктей қасиеттер болатын. Басшылықтың негізгі сұрақтарын, жоспарлардың міндетін шешуде ол ерекше көзге түсті. Сонымен қатар ол жасына да, қартына да сыйлаушылық қасиеті бар адам екенін ескерсек, онда Михайл Михайловичті шенеунік идеалы деп тану қажет.

Кочубейдің тікелей қолдауымен көп ұзамай М.М.Сперанский Ішкі істер министрлігінде көрнекті өкілдерінің біріне айналды. 1806 жылы жиі ауырған Кочубей өзінің орнына Александр I-ге есеп беруге және құжаттарға қол қойдыруға М.М.Сперанскийді жіберетін болды. Патшаның көзіне түскен М.М.Сперанский оны дарындылығымен таң қалдырды.

М.М.Сперанскийдің ойынша әлеуметтік қатығыстар революцияға әкеледі. Оны болдырмау үшін мемлекеттік құрылысты түбегейлі өзгерту қажет деп санады. 1808 жылдан бастап Александр I тапсырысымен мемлекеттік басқару жүйесіне реформа жасауға кірісті. Көптеген себептерге байланысты мемлекеттік қайта құру жоспары толықтай іске аспады. Дегенмен де М.М.Сперанскийдің ұсынған ойлары мен жоспарлары, жобалары болашақ Ресейдің саяси дамуында үлкен роль атқарды.

Александр I-нің мемлекеттік қайта құру жоспарын М.М.Сперанскийге тапсыруы тегін емес. М.М.Сперанский Ресейдің басқару жүйесін өзгертуге міндетті болды. Басқарудың бюрократтық жүйесімен қатар жергілікті аймақтық қызығушылықты оятуға бағытталған өзіндік басқару жүйесін құру жоспарланды. Ол Ресей империясының барлық әкімшілік-болыс, уезд және губернияларында Дума құруды ұсынды. Думаға барлық жергілікті жер иеленушілер мен мемлекеттік шаруалар өкілдері кіруі белгіленді. Уездік думаны болыстық думалардан таңдалған депутаттар ішінен тағайындау ұсынылды, губерниялық думалар белгілі губернияның уездер думаларымен тағайындалған депутаттардан ұсынылды. Барлық деңгейдің думалары жергілікті істермен, соның ішінде ең алдымен шаруашылық істермен айналысу қажет болды. Мемлекеттік дума заңды орнаған орган болды және де патша тарапынан түскен жана заң жобаларын талқылады.

Патшаның думамен арақатынасы жақсы болуы үшін М.М.Сперанский Мемлекеттік Кеңесті құруды көздеді, Мемлекеттік Кеңес мүшелерін сановниктер арасынан патша тағайындады. Мемлекеттік Кеңес думаға қандай мәселелерді кіргізу қажет деген, яғни дума функцияларын анықтады.

М.М. Сперанский Александр І-нің негізгі ойын нақты және сатылап көрсеткені айқын. Александр І қойған басты міндеттерді жүзеге асырып, патша билігін шектемей, жергілікті жерлерде де басқарудың бюрократтық билігін шектемеуді көздеді. Өміршіл бюрократтық басқаруды жеке басқарумен толықтырып, сол арқылы Ресей мемлекеттілігін нығайту көзделді.

Александр І М.М.Сперанский жоспарын қолдады, бірақ оны іске асыру мүмкін емес еді. Алайда патша бұл жобаны іске асыруға асықпады, барлық ұсыныстарының ішінен маңызды деп есептеген біреуін ғана іске асырды. 1810 жылы Мемлекеттік Кеңестің негізі қаланды, оған ендігі кезде қаралуы қажет барлық заң жобалары апарылды. Өміршіл бюрократтық басқару жүйесінің әрі қарай жаңаруы үшін бұның Мемлекеттік Кеңесте отырған жоғары сановниктер көмегімен патша қандай да болмасын заңды, заң жобасын қарастыруда жеңілдік тапты. Ресейдің мемлекеттік құрылысында ешқандай принципиалды өзгерістер болған жоқ. Александр І М.М.Сперанскиймен әңгіме кезінде олардың ортақ ойларын іске асыру уақыт еншісінде екенін айтты. Алайда соңғы оқиғалар көрсеткендей патша, оның сенімді стат-секретарымен ашық, шынайы болмағаны анықталды.

М.М.Сперанский 1809 жылы Ресей империясының құқықтық буржуазиялық мемлекетке айналу жоспарын «Мемлекеттік заңдарға кіріспені» дайындады. Жобаға сәйкес Ресей тұрғындары: 1) Дворяндардан; 2) Орта жағдайдағылардан; 3) Жұмысшы халықтан (крепостной шаруалары, шеберлер, үйде жұмыс істейтіндер) тұрды. Саяси құқықты алдыңғы екі сословия алды, ал соңғыларына «орта жағдайдағылар қатарына» өтуге мүмкіндігі болды, меншіктері болса жүре-бара саяси құқықтарын шешуге мүмкіндіктері болды.

Билік бөлінісі принциптерінің жақтаушысы бола отырып, М.М.Сперанский атқарушы және сот биліктеріне бөлінген жоғарғы және жергілікті органдар жүйесін жасады. Басты заңды орган Мемлекеттік Дума (губерния, уезд және болыстар – губерниялық, аймақтық, болыстық думалар). Атқарушы биліктің ең жоғарғысы Министерство болды (жергілікті жерлерде губерниялық, аймақтық, болыстық басқарулар). Жоғарғы сот органы – Сенатқа губерниялық және аймақтық соттар бағынды. Сот мүшелеріне сайлау 4 сатылы болды, ал тағайындаушылар белгілі меншіктік цензге ие болу керек еді. Биліктің үш салалық жүйесі қоғам мен император арасын байланыстырушы буын болған Мемлекеттік кеңеске бірікті. Атқарушы қызметтегі соңғы сөз монарх құзырында

болды. Осылайша М.М.Сперанский жобасы самодержавиялық билікті шектемеді, алайда заңды мемлекет жұмысының маңызды факторіне айналдырды.

Бұл, әрине конституциялық жоба болған жоқ, алайда белгілі-бір жағдайларда Ресейдің саяси жүйесін жетілдіру әрекеті болды. Дворяндар М.М.Сперанский жобаларына, оның нақты әрекеттеріне қатты қарсылық көрсетіп жатты.

Әдебиеттер:

1. М.М.Сперанский. Проекты и записки. М. 1961г.
2. История политической мысли России М. 1998.
3. В.Г. Тюкавкин. История России XIX век. М. «Владос» 2001.
4. А.А.Левандовский. История России XIX век. М. 1999 г
5. История государство Российского: Жизноописания. XIX ьвек.

ӘӨЖ 34(574)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ҚОЗҒАУ САТЫСЫНЫҢ ҰҒЫМЫ, МАҢЫЗЫ МЕН МАҚСАТТАРЫ

Тажғарина Б.К., заң факультеті 8402 топ студенті
Ғылыми жетекшісі: Қылмыстық құқық және қылмыстық іс
жүргізу кафедрасының оқытушысы Рахимова А.Е.

Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айырмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған орай анықталады деп, Ата заңымыз конституцияда көрсетілгендей, жалпы конституцияның мәні-мемлекетіміздің әрбір азаматын жеке тұлға ретінде дамыту, оны қорғау, оларға мүмкіндік жасау. Конституцияда басты құндылықтар ретінде азаматтардың өмірі, денсаулығы, ар-ожданы, қадір-қасиеті, мүлкі, саяси-әлеуметтік жағдайы, жеке басқа ешқандай қолсұғылмаушылыққа, кемсітпеушілікке негізделгені белгілі. Осы конституциямен кепіл берілген адам құқық қатынастарының бірінің бұзылуы, азаматтың әлеуметтік мүддесіне қолсұғу қандай да бір жауапкершілікті тудырады. Ал жауапкершілік мемлекет және құқық теориясына сәйкес теріс қылық қылмыс үшін туындайды. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 9-бабына сәйкес «Жазалау қатерімен тыйым салынған қоғамға қауіпті әрекет - қылмыс», - деп танылады. Конституциямен кепіл берілген құқықтарды пайдалана отырып, әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты ала

отырып заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғануға құқылы. Конституцияның 14-бабы 1-ші бөлігінің қағидаларына сай адамдар заң мен сот алдында барлығы тең және бұзылған құқық пен құқықтық әділеттілікті сот арқылы талап ете алады. Қылмысты анықтау мен әділ соттылықты жүзеге асыруға байланысты құқықтық қарым-қатынас туындайды. Қылмыстық іс жүргізу құқығы бұндай қарым-қатынастарды белгілі-бір сатыларға бөліп реттейді. Атап айтқанда:

1. Қылмыстық іс қозғау сатысы;
2. Алдын-ала тергеу сатысы;
3. Басты сот талқылау сатысы тағайындау;
4. Басты сот талқылауы;
5. Апелляциялық өндіріс сатысы;
6. Сот шешімін орындау;
7. Қадағалау сатысы;
8. Жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша өндіріс сатысы.

Қылмыстық іс жүргізу құқығында алғашқы ең маңызды саты болып, нақты қылмыс жасағаннан кейін туындайтын қылмыстық іс қозғау сатысы танылады. Қылмыстық іс жүргізу заңдарында қылмыстық іс қозғаудың мәнін айқындайтын арнаулы норма болмағанымен осы сатыны жүзеге асыру рәсіміне «Қылмыстық іс қозғау» деп аталатын дербес тарау арналған, ал ол «Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу» деп аталатын 6 бөлімнің құрамдас бөлігі болып табылады. Қылмыстық іс қозғау сатысының басқа сатылардан айырмашылығы:

- қылмыстық іс жүргізу құқығында аспаптық және операциялық бөлімі деп аталатын ерекше бөлімі сотқа дейінгі іс жүргізуден басталады, яғни заң шығарушылар қылмыстық іс қозғау сатысының маңызы ресми қылмыстық іс жүргізу қызметі басталатын акті ретінде анықталған;

- қылмыстық іс қозғау сотқа дейінгі іс жүргізуге жатқызу осы құқық қатынастары субъектілерінің сапалық құрамына бағдарланады, ал мұндай құқық қатынастары талданатын сатыдағы қылмыстық процеске таратылатын тиісті тұлғалар мәртебесінің жиынтығынан туындайтын құқық қатынастарының сипатын анықтауға мүмкіндік береді;

- қылмыстық іс қозғау рәсімінің өзін реттейтін жарлықтарды талдау арқылы ғана, сондай-ақ белгілі дәрежеде осы сатыға қатысы бар басқа да нормалардың мәні арқылы қылмыстық іс қозғау сатысының мәні мен мазмұнын, оның құқықтық табиғатын түсінуге болады.

Қылмыстық іс қозғаудың заңдық анықтамасының болмауы құқық нормаларын түсінуге, оларға түсінік беруге және оларды қолдануға қойылатын біркелкі талаптарды сақтауды қиындатады. Қылмыстық іс жүргізу зерттеулерінде «Қылмыстық іс қозғау дегеніміз – бұл қылмыстық процестің ең бірінші және міндетті

сатысы, онда қылмыстық ізге түсуді жүзеге асыратын мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар жасаған немесе дайындалып жатқан қылмыс жөнінде хабар алған соң қылмыстық іс қозғау жөнінде шешім қабылдауға қажетті алғышарттың бар-жоғын анықтайды» делінген.⁷ Қылмыстық іс қозғау фактысының қылмыстық ізге түсумен бірдей еместігін есте сақтау қажет. Қылмыстық ізге түсудің адамды мемлекеттік, яғни қылмыстық жауаптылыққа тарту кезінен басталатыны, яғни іс жүргізу шешімдерінің уақыты мен көп сатылылығы жөнінен қылмыстық іс қозғаудан артта қалатыны белгілі. Қылмыстық іс қозғалмайынша, қылмыстық ізге түсудің болуы мүмкін емес, қылмыстық іс қозғаудың қылмыстық ізге түсу қашан да қылмыс жасауға айырмашылығы - қылмыстық ізге түсу қашан да қылмыс жасауға қатыстылығы уәкілетті органдардың сотқа дейінгі жұмысы барысында дәлелденген нақты адамға қарсы бағытталғаны және бұл адам материалдық-құқықтық мағынада құқық субъектісінің барлық белгілерін иеленеді, олай болмаған жағдайда қылмыстық тәртіппен ешкімнің ізіне түсуге мүмкін болмас еді.

Қылмыс жасады деп сезіктенген адам туралы ешқандай мәлімет болмаған жағдайларда шешім қабылданатын негіздердегі қылмыстық іс қозғау сатысы - басқа мәселе. Уәкілетті органдардың қылмыстық іс қозғағаннан кейін жасайтын әрекеттерінің нәтижелері істелген әрекетте қылмыстық сипаттағы белгілердің немесе осындай қылмыс құрамының жоқтығы туралы қорытынды жасауға негіз болуы мүмкін. Қылмыстық әрекет жасаған адам туралы мәліметтер болмайтын, бірақ мұндай әрекеттің қылмыстық сипаты болуы мүмкіндігін көрсететін белгілер кездесетін жағдайларда қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылдау тәжірибеде «факт бойынша қылмыстық іс қозғау» деп аталады. Егер қылмыс жасаған деп сезіктенетін адам қылмыстық іс қозғау сатысында анықталатын болса, онда бұл адамға қатысты қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылданады. Қылмыстық іс қозғауға өкілеттігі бар лауазым иелері осындай шешім қабылдаған кезден бастап ҚІЖК бойынша қылмыс жасау жағдайларын, оны жасаған адамды, айыптының қылмыстық ізіне түсудің негіздерін анықтау секілді мақсаттарға жету үшін көзделген кез-келген іс жүргізу әрекеттерін қолдануға құқылы.

Қылмыстық іс қозғау сатысының маңыздылығы мынада:

- уәкілетті орган қылмыстық іс жүргізу мүддесін туғызатын әрекетті оған қылмыстық жаза белгілеу қажеттігін көрсететін белгілер тұрғысынан бағалайды;

- қылмыстық іс қозғау туралы шешім қабылдау, қылмысты тез ашу, қылмыстың жасалу жағдайларын толық әрі әділ тергеу, қылмыс жасаған адамның кінәлілігін дәлелдеу үшін іс жүргізу жағдайларын туғызуға бағытталған;

⁷ Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу құқығы. Ерекше бөлім. Сотқа дейінгі сатылар. Төлеубекова Б.А. 2002 ж. 5 бет.

- уәкілетті органның қылмыстық іс қозғау жөніндегі дұрыс рәсімделген іс жүргізу шешімі сотқа дейінгі қызметті бастау заңдылығының өзіндік кепілдігі болып саналады.

Қылмыстық іс қозғау сатысының мақсаттары:

- қылмысты тергеу ісін дер кезінде бастауды қамтамасыз ету;
- осы қылмысты тергеуге тиісті органды анықтау;
- екінші мақсат пен өзара байланысты, осы сатыда сотқа дейінгі қызметке қатынасын уәкілетті органдар мен лауазым иелерін, олардың уәкілеттігі ауқымын анықтау.

Заң қылмысты болдырмауға немесе оның жолын кесіп өтуге қылмыстың іздерін сақтауға бағытталған шараларды қолдану үшін мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың міндетті түрде жауап қайтаруын көздейді.

Қылмыстық істі дер кезінде қозғамау дәлелдемелерді жоғалтуға, қылмысты жасыруға әкеледі, осының нәтижесінде қылмыстық іс бойынша қылмыстық іс жүргізудің негізгі мақсаты бойынша ақиқатты анықтау мүмкін болмай қалады. М.С. Строгович былай деп жазды: «Қылмыстық іс қозғау үшін жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыс жөнінде дәлелді жорамалдың болуы жеткілікті. Қылмыстық іс бойынша іс жүргізу қылмыс жасалды деген белгілі-бір ықтимал дәрежесінен басталады».⁸

Қылмыстық іс қозғаудың сатысының қатысушылары болып табылатын адамдардың арасында іс жүргізу сатысында белгіленген міндеттерді қылмыстық сот ісін жүргізудің пайда болуы мен дамуына ұштасатын белгілі бір іс жүргізу әрекеттерін жасау арқылы шешуге болады деп анықтауға негіз болады.

Мақаламды қорытындылай келе қылмыстық іс жүргізу құқығы бойынша қылмыстық іс қозғау сатысының ұғымы мен маңызын айқындау - тек теориялық және тәжірибелік дағдыларды зерттеу және оны іске асыру арқылы мүмкін екендігіне көз жеткізгіміз келеді. Қылмыстық іс қозғаудың маңызын, мәнін, мақсатын ұғынбай бірде-бір қылмыстылыққа тосқауыл қоя алмаймыз. Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында қылмыстың алдын алу, болдырмау шаралары тиянақты нәтиже бермей отыр, себебі қылмыстың өсуі, құқық қорғау қызметкерлерінің беделінің түсуі, заңдардың орындалмай қағаз бетінде қалып қоюы қылмыстардың ашылмай әділетсіздіктің орын алуы елге үрей тудыруда.

Ақиқатын айтып мойындауымыз керек, қай құқық қорғау органының болмасын малтығып жататын тұсы осы тергеу. Ал тергеу - қылмыстық іс қозғаудан басталады. Қылмыстық іс қозғалмай, қозғалған іс сотқа жетпей орта жолдан қайтып, жасалған қылмыстардың дер кезінде ашылмай қалатындығы да тергеу саласындағы жұмыстардың дәрменсіздігі көп реттерде түрткі болып жатады. Бірақ, өкінішке орай тергеу жұмыстары төңірегіндегі қолданған қомақты проблемалар сала мамандарына, заңгерлер мен

⁸ Строгович М.С. «Материальная истина или судебная доказательства в советском уголовном процессе» М 1955. 84 бет.

ғалымдарға бұрыннан таныс бола тұрса да оны түзеу бағытында ешқандай шаралар қарастырылмай отырғанына налысың. Сондықтан да кей кезде сілтенген сын таяғының ұшы тергеу саласының қызметкерлеріне негізсіз тиіп жатады.

Әдебиеттер:

1. ҚР Конституциясы. 1995 ж. 30 тамыз.
2. Қылмыстық іс жүргізу кодексі. 1998ж. 1 қаңтар.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Ерекше бөлім. Сотқа дейінгі сатылар. Б.Қ. Төлеубекова. 2002 ж.
4. Комментарий. Уголовный процессуальный кодекс РК. И.И. Рогова.
5. Материальная истина или судебные доказательства в советском уголовном процессе. М.С. Строгович. М., 1955

УДК 37.03:(378+373.5)

**УРОВЕНЬ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ
И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ
СТУДЕНТОВ И СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

*Тасканова Н.В.,
Научный руководитель: Мельников В.Л.,
секция теории и методики
преподавания физической культуры*

Физическое развитие тесно связано со здоровьем человека. Здоровье выступает как ведущий фактор, который определяет не только гармоничное развитие молодого человека, но и успешность освоения профессии, плодотворность его будущей профессиональной деятельности, что составляет общее жизненное благополучие. Процесс физического развития подчиняется также закону возрастной ступенчатости. Поэтому вмешиваться в этот процесс с целью управления им можно только с учетом особенностей и возможностей организма в различные возрастные периоды: становления и роста, наивысшего развития форм и функции, старения. Кроме того, физическое развитие связано с законом единства организма и среды, и зависит от условий жизни человека, в том числе и среды.

Вопросы физического развития и функционального состояния человека освещены в работах Ю.И. Евсеева (2002 г.), В.И. Виленского (2001 г.).

Какова же взаимосвязь между умственной и физической работоспособностью? Высокий уровень физической

подготовленности является хорошей предпосылкой для развития умственной работоспособности.

Одна из важнейших характеристик личности – интеллект. Условием интеллектуальной деятельности и ее характеристикой служат умственные способности, которые формируются и развиваются в течение всей жизни. Интеллект проявляется в подсознательной и творческой деятельности, включающей процесс приобретения знаний, опыт и способность использовать их на практике. Систематические занятия физическими упражнениями формируют умственную и эмоциональную устойчивость к напряженной деятельности. Умственные возможности продуктивно мыслить, перерабатывать и осознавать сложнейшую информацию составляют сущность интеллекта, мышление же – процесс его действия.

Интеллект, на высших уровнях его развития, сегодня рассматривается как способность к нетрадиционному, творческому мышлению, нахождению новых возможностей решения проблем. Человеческий интеллект динамичен. Внутренняя структура интеллекта характеризуется гармонично, организованными, слитыми в единое целое для действия, уровнями, одновременно являющимся и формами существования интеллекта. Анализ, синтез, оценка, способность к экстраполяции – все это является формами проявления интеллекта. В литературе широко представлены методы определения интеллекта. Вместе с тем нами не найден материал, где была бы показана взаимосвязь между уровнем функционального состояния человека и его интеллектуальным потенциалом.

В этой связи нами была поставлена задача определить уровень интеллектуального развития и функционального состояния студентов и старших школьников, а также установить взаимосвязь между этими параметрами.

Исследования проводились на студентах факультета «Физической культуры и НВП», а также на учащихся старших классов УВК СОШ №9. У испытуемых определялось функциональное состояние сердечно-сосудистой системы, а также уровень интеллектуального развития. Выявление функционального состояния сердечно-сосудистой системы осуществлялось с помощью индекса Гарвардского степ-теста.

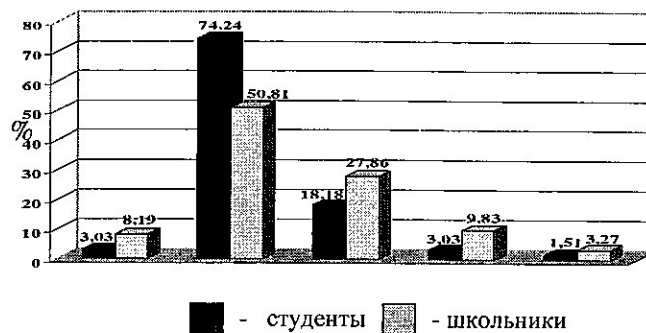
Интеллект определялся посредством Шкалы Равена «прогрессивные матрицы».

Результаты исследований были статистически обработаны по методу Монцевичюте-Эрингене (1964 г). По результатам опытов вычислялись средние величины, их квадратичные ошибки, а также достоверность различий.

На рис. 1 представлены значения интеллектуального коэффициента студентов и старших школьников.

Рис.1

Показатели интеллектуального коэффициента студентов и старших школьников

Результаты свидетельствуют, что 3,03% студентов и 8,19% школьников по значению интеллектуального коэффициента относятся к «хорошей» норме. 74,24% студентов и 50,81% школьников показали «средний» уровень интеллекта. 18,18% студентов и 27,86% школьников продемонстрировали «сниженную» норму интеллектуального коэффициента, а 3,03% студентов и 9,83% школьников - «пограничный» уровень. Умственный дефект отмечен у 1,51% студентов и 3,27% школьников.

Результаты оценки функционального состояния учащихся представлены на рис. 2.

Рис.2

Показатели индекса Гарвардского степ-теста у студентов и старших школьников

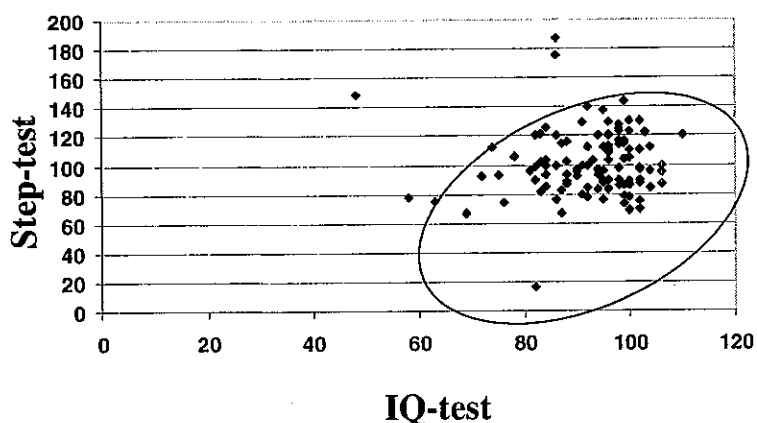

У 72,13% студентов и 68,85% школьников значение индекса «отличное». «Хорошее» физическое состояние показали 16,39% студентов 18,03% школьников. 11,47% студентов 13,11% школьников продемонстрировали «среднее» функциональное состояние сердечно-сосудистой системы.

На рисунке 3 показаны результаты, полученные при вычислении корреляционной зависимости между значениями интеллектуального коэффициента и уровнем функционального состояния. Полученная петля гистерезиса имеет направление слева-снизу вправо-вверх. Подобное направление свидетельствует о положительной корреляционной зависимости между двумя факторами: интеллектуальным коэффициентом и значением степ-теста.

Рисунок 3

Зависимость между значением интеллектуального коэффициента и показателями степ-теста

Таким образом, полученные результаты свидетельствуют о том, что у студентов и старших школьников, имеющих значение интеллектуального коэффициента в диапазоне 60-119, и показатели степ-теста от 65-110 отмечается положительная корреляционная зависимость.

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ БОЙЫНША 1930-1932 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШТЫҚ ЗАРДАПТАРЫ

Өтепова Г.С.

Ғылыми жетекшісі: Мұханғалиева Ж.Қ.

Қазақстан бойынша 30-шы жылдары болған аштық Батыс Қазақстанда кең етек алды. Елде аштық пен босқындық, қарақшылық пен ұрлық жаппай бой көтерді.

Облыстың жабық жиналыстарында аудандардың аштық халі, ашаршылықтың алдын алу, себебін анықтау, босқындықты тоқтату туралы облыстың бірнеше мәрте жабық жиналыстары болды.

Мал мен жерді тартып алу, басқа да күн көріс көзі ауырлауынан тұрғындар ашаршылыққа, қайыршылыққа, оның аяғында өлімге тірелді. Бірінші кезекте ұжымдастыру алдында 70% құраған көшпенді және жартылай көшпенді қазақ халқы зардап шекті. Бұрын-соңды болмаған мал шығыны 1930 жылы - 46,4%, ал 1931 жылы - 40,2%-ға дейін жетті. Ұжымдастыру көптеген жеке шаруашылықтарды жойып, колхозға ұйымдастырды. 30-шы жылдарда колхоз ауыл шаруашылығы өнімін өндіре алатын пайдалы ұжымның формасы ретінде әрекет ете алмады. Ұжымдастыруға дейін мал басы бойынша ең бай Жаңақала ауданы мал шаруашылығында зор шығынға ұшырады. Бөкей Орда ауданында да әр үшінші отбасы малсыз қалды.

Аштық пен келеңсіз саясат Қазан төңкерісінен жақсылық күткен адамдардың үмітін үзді. Колхоздан шығу, көшіп кету, сол секілді Кеңес үкіметіне наразылық күшейді.

Он мыңдаған адам колхоз ұйымдастырылмақшы жерлерге қуып апарылынды және күшпен тұрақтандырылды. Сол себепті 1930 жылы мал басы екі есеге азайды. Сонымен қатар түрлі заңсыздықтар аудандарда да өрістей түсті. Мысалы, Талов ауданына облыстық бақылау комиссиясы тексеру жүргізіп, аудан басшылары колхозшылардың еңбегімен күн көріп, яғни 190 бас мал алды, 161 пұт ұнды иемденіп кеткені анықталды. Аштық алапатының кең етек жайғаны соншалық, қарапайым халықты қырғынға ұшыратып, түрлі келеңсіздіктерге соқтырды.

1930-1932 жылдары аралығында Ілбішін ауданының «Ленин жолы» ет совхозы жұмысшылары аштан өлген малдың етін қазып алып, тамақ асыраса, осы ауданның төртінші ауылында арам өлген мал етінің жоғалуы жергілікті дәрігерлерді жоғарыға баяндауға мәжбүр етті.

Осы ауданның «Правда» колхозының колхозшылары жұмыстан бас тартып, жұмыс уақытында тамақ асына дала тышқандарын аулайтынын хабарлайды.

Сондай-ақ Шыңғырлалау ауданы «Бірлік» колхозы колхозшылары күнделікті тамаққа мысықтың етін пайдаланғандарын, колхоздарында ешқандай көмектің жоқтығын айтса, сол ауданның «Еркін еңбек» колхозында аштан сегіз адамның өлгені айтылды.

Ал, Жымпиты ауданында аштықтың салдарынан жаппай ауру шығып, тойымсыз тамақтанбаудан колхозшылардың жағдайы нашарлағаны тіркелді.

Ауыл адамдарының өлігі көбіне жерленбей далада қалып отырған. Айталық, «Егіндікөл» ауылының 326 шаруалығында 34 адам аштан өлсе, Ащысай ауданында бір айда 14 адам өмірмен қош айтысқан.

Ашаршылық туралы қазақтың біртуар ұлдарының бірі Ораз Жандосов мынадай мәлімдемелер келтіреді: «Мен иттің етін жеген және онысын жасырмайтын адамдарды кездестірдім. Оныншы ауылдан келе жатқан бойымда, елсіз жапаннан екі жасөспірімді көрдім. Олар қайдағы бір ескі жұрттағы мал мен иттің терісін алу үшін атылған иттердің қалған өліктеріне бара жатыр екен...»

Жоғарыда аталған мәліметтер халықтың ауыр жағдайын көрсетіп отыр.

Қазақ өлкелік комитетінің бірінші хатшысы Голощекин креслосынан қозғалмай, ел арасына бармай, қамшысынан қан тамған Сталиндік стильді орнықтырды. Қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық жағдайын түсінбеген Голощекин коллективтендіруде кемшіліктерді жоятын большевиктік «әділ жол» деп шешті. Коллективтендірудің нәтижесінде Қазақстандағы өрескел бұрмалаушылық, қатал тәртіппен, қанды қырғынмен іске асқан отырықшылану, соншама адам өлімі мен мал шығынына әкелді.

С.Мендешовтің 1932 жылғы 26 наурызда Голощекин мен Исаевтың атына жолдаған мәлімдемесінде былай дейді: «Қазақтардың соңғы үш жыл бойы 50 мыңдай жаны Орта Еділ өлкелік территориясына көшіп келген. Оның үстіне совхоздардағы және өндіріс орындарындағы маусымдық жұмыстардан шығып қалуына байланысты олардың өте көп бөлігі қайыршылық жағдайға ұшырады. Сонымен қатар қазақтардың көрші елге өткендері де болды. Мысалы, Самара төңірегіндегі Большеглушинск ауданында қазақтардың 2000 жанұясы, Түзтөбеде -1000, Електе -800 т.б. жанұялар Батыс Қазақстан жерінен босып келген. Голощекиннің Қазақстан жеріндегі озбыр да қазымыр, қатал да жүгенсіз тәртібінен аза бойлары қаза болған, аштық жайлаған туған жерге қайта оралғылары келмеген босқын қазақтар, өздерінің қайдан көшіп келгендерін жасыруға тырысып бақты. Әсіресе туыстарынан айырылып, көшеде қаңғырып қалған қазақ балаларының күнкөрісі жанашырлықтай өте қиын болды».

С.Мендешов бастаған Қазақстаннан барған уәкілдер сол жағдайда бірден-бір дұрыс та ақылға сыйымды шешімге келді: «Қазақтарды шілде түспей тұрғанда туған жерлеріне қайтару керек. Өйтпеген жағдайда олар қырылып қалады. Ал, аман қалғандарының өздері де материалдық және моральдік жағынан әбден азып, көше қаңғыбастары мен қайыршылар қатарын көптеп толықтырады», - дейді.

Жоғарыға хат жазған қазақ ұлдары ұлтшыл деп айыпталған. Қазақ десе ішкен асын жерге қоятын ұлтжанды да қамқор ұлдары халық жаулары деп айыпталады.

Осындай ел басына түскен қиямет күндер халықты ашындырмай қоймады. Кеңес үкіметі бұл оқиғалар туралы жасырын бақты. Байлардың езгісінен құтқарып қолдарын теңдікке жеткізген кедейлердің мұндай қарсылығы оларға ешқандай абырой әкелмейтіндігі айдан анық еді. Сондықтан олар бұл оқиғалар туралы мәліметтерді жасырын жабуға, қысқаша айтқанда тарих бетінен мәңгілікке сызып тастауға тырысты.

Сан мыңдаған адамдардың өмірін қиған, тірі қалғандарының жанына жазылмастай жара салған, халық жадына ұмытылмастай болып қалған, қазақ даласына Голощекин әкелген «қызылтабан шұбырынды», яғни 1930-32 жылдары Қазақстанды қамтыған, оның ішінде Батыс Қазақстан облысы да бар ашаршылық, Кеңес үкіметінің саясатының арқасында қолдан жасалынып, жергілікті қорсоқыр белсенділердің арқасында шебер жүзеге асырылған. Халықтың шығыны басты айыпкері орталық болатын, яғни жоғарғы жақ жергілікті үкіметке ұжымдастыруды тез арада жүзеге асыру міндетін қойды. Бірақ мұның өзі жергілікті басшыларды кінәсіз деп қарау емес. Мұны біздер Т. Рысқұловтың, О. Исаевтың және кейбір жергілікті басшылардың жолдау хаттарынан көреміз.

Тағы бір себеп, үкімет басында жергілікті халықтың тұрмыс ерекшелігін білмейтін өзге ұлт өкілдерінің келуі дер едік. Өз ұлтымыздың көзі ашық, оқыған азаматтары, ұлтына жаны ашып жоғарыға шағымданғандары дереу қызметтерінен қуылып, көздері жойылып отырған.

Осыдан соң ой-санасы заманына сай жетілмеген, саясаттан хабары жоқ халқымыз тағы бір зобалаңның құрбанына айналды. Еліміз үлкен саясаттың ойыншығы болды деп айтуға болады.

УДК 581.9 (581.526.53)

ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ПОЧВЕННОГО И РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА В ПУСТЫННО - СТЕПНЫХ СООБЩЕСТВАХ СЕВЕРНОГО ПРИКАСПИЯ

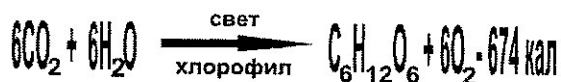
Фартушина Н.А.

Как известно из литературных источников (Димо Н.А., Келлер Б.А. 1907г., Гордеева Т.К. 1976г., Ларин И.В. 1929г.), в том числе и работ сотрудников кафедры ботаники (Иванов и др.), растительный и почвенный покров между собой тесно связаны, и это особенно хорошо заметно в комплексных степях Северного Прикаспия, где хорошо развит микрорельеф. Каждому элементу микрорельефа соответствует характерный растительный и почвенный покров.

Так, ковыльно-типчаковая ассоциация произрастает на лугово-каштановой почве, занимает блюдцеобразные западинки-микropонижения, глубина их 10-25 см. и более, диаметр от 2-3 до 15-30 м. Западинки обычно округлой формы, иногда соединяются в цепочки, протоки. Микropонижения занимают примерно 20% территории комплекса. Западинки разделены между собой более повышенными микроплакорными участками, на которых развита типчаково-белопопынная ассоциация на светло-каштановой солонцеватой почве. Микроплакоры выше микropонижений всего на 5-8 см. и занимают 25% площади пустынно-степного комплекса.

Переходные участки между плакорами и западинками — микросклоны. Для них характерна изенев-белопопынно-типчаковая ассоциация на каштановой слабосолонцеватой почве, микросклоны составляют в комплексе 35%. Камфоросмово-чернопопынная ассоциация на корковых солонцах занимает микроповышения. Они занимают 20% территории степного комплекса. Неотъемлемым элементом микроповышений являются сусликовины от 20 до 40 см. высотой и при диаметре 1,5-2 м.

Очевидно, что и биологическая продуктивность и ежегодный прирост на разных элементах рельефа, ассоциациях и почвах будет разным и, следовательно, будет накапливаться разное количество энергии, что и подтверждается данными исследователей. Известно, что аккумуляция солнечной энергии происходит в результате процесса фотосинтеза, что следует из известного уравнения фотосинтеза:

Из этого уравнения следует, что на образование 1 г. продукта фотосинтеза затрачивается 3,75 ккал. солнечной энергии. Это можно рассчитать, составив следующую пропорцию:

$$180\text{г.} - 674\text{ккал.}$$

$$1\text{г.} - x$$

$$x = 674 \cdot 1 / 180$$

$x = 3,75$ ккал., где 180г. - молекулярный вес глюкозы.

В степном комплексе разный растительный и почвенный покров характеризуется разным запасом как надземной, так и подземной фитомассы.

Для каждого почвенного покрова характерна ассоциация, и каждая растительная ассоциация запасает разное количество фитомассы: зеленой фитомассы - G, ветоши - D, побстилки - L, живых корней - R, мертвых корней - V (табл.1).

Таблица №1.

Характеристика продуктивности ассоциаций степного комплекса

Характеристика в т/га	Ковыльно-типчакная (Кл)	Изенево-белопольно-типчакная (К2)	Типчакно-белопольная (К1)	Камфоросмово-чернополынная (солонцы)
G	3,69	1,32	0,93	1,38
D	1,28	0,86	0,39	0,38
L	3,46	1,30	0,91	1,44
R	19,44	17,72	7,67	7,12
V	17,42	5,40	8,05	8,14

Из табл.1 видим, что больше всего органического вещества сосредотачивается в подземной части ассоциации, а из перечисленных растительных сообществ наиболее продуктивна ковыльно-типчакная ассоциация на лугово-каштановой почве в западинках - микропонижениях.

Таблица №2.

Теплотворная способность (калорийность) фитомассы

Характеристика в кал/г. абс. сухого вещества.	Ковыльно-типчакная (Кл)	Изенево-белопольно-типчакная (К2)	Типчакно-белопольная (К1)	Камфоросмово-чернополынная (солонцы)
G	4132	4298	4171	4239
D	3128	3480	3242	3247

L	2865	3470	3236	3365
R	3473	3404	3389	3428
V	2681	2724	3008	3125

Как видно из табл.2 самая высокая калорийность в надземной фитомассе, а подземная часть органического вещества ассоциации характеризуется самой низкой калорийностью.

Из имеющихся данных - количество запасенной фитомассы в надземной и подземной части ассоциации и есть данные теплотворной способности их, то можно выяснить движение энергии в каждом растительном сообществе (табл.3).

Таблица №3.
Движение энергии в ассоциациях степного комплекса

Характеристика в кал/см ²	Ковыльно-типчаковая (Кл)	Изеново-белопопынно-типчаковая (К2)	Типчаково-белопопынная (К1)	Камфоросмово-чернопопынная (солонцы)
G	245,8	98,8	85,8	113,8
D	72,0	52,0	31,5	27,0
L	122,3	55,5	20,2	76,0
R	869,0	651,8	285,5	277,5
V	559,0	180,9	246,0	294,8
H(гумус)	20000,0	8540,0	469,9	360,0

Из табл.3 видно, что в ковыльно-типчаковой ассоциации энергопродуктивность надземной фитомассы составляет 245,8 кал/см², в ветоши значительно меньше - 72,0 кал/см², корни запасают 869,0 кал/см².

В ковыльно-типчаковой ассоциации больше всего продуктивность и много органической массы сосредоточено в подземной сфере, то и количество энергии в гумусе наибольшее (20000,0 кал/см²), а наименьшее количество энергии в гумусе в камфоросмово-чернопопынной. Мало запасается энергии в гумусе и в типчаково-белопопынной ассоциации (469,9 кал/см²), что указывает на зависимость энергопродуктивности ассоциаций от растительного и почвенного покрова.

Запасы энергии в почвенном гумусе самые высокие в ковыльно-типчаковой ассоциации, а самые низкие в камфоросмово-чернопопынной, что и подтверждают данные запаса гумуса в почвах степного комплекса в горизонтах А+В.

Хорошо заметны различия в аккумуляции энергии в гумусе различных почв. Так, лугово-каштановые почвы характеризуются преобладающей аккумуляцией энергии в гумусе (94% от суммы энергии в гумусе и растительном веществе), в солонце корковом доля

энергии гумуса составляет 86 %, в каштановой слабосолонцеватой - 92,0%, а в светло-каштановой солонцеватой 92,5% приходится на энергию, аккумулированную в гумусе.

Энергетический подход к оценке плодородия почв показывает, что в лугово-каштановых плодородных почвах накапливается постепенно энергия биогенной аккумуляции, а для солонца коркового характерна быстрая минерализация органического вещества, а также хорошая растворимость в воде гумусовых веществ, которые уходят с нисходящими токами воды из горизонта А.

Таким образом, энергетическая оценка пустынно-степного комплекса еще раз подчеркивает то разнообразие микрорельефа, которое влияет на трансформацию энергии в пустынно-степном комплексе. Аккумулированная солнечная энергия в фитомассе, в ветоши, подстилке, мертвых, живых корнях и в гумусе совершает большую работу при непрерывном движении элементов биологического круговорота.

Энергия, аккумулированная растительными сообществами степного комплекса в системе, почво-растительный покров контролируют движение вещества биологического круговорота. Аккумуляция энергии в разных ассоциациях степного комплекса на разных почвах еще раз подтверждает взаимосвязь и взаимозависимость почвенного и растительного покрова.

Литература:

1. Богданов А. Ю. «Химизм и энергия фитомассы основных сообществ песков Северного Прикаспия». – М.: Наука, 1978.
2. Гордеева Т. К. «Комплексная характеристика основных растительных сообществ пустынных степей Центрального Казахстана». – Л.: Наука, 1976.
3. Грищенко О. М. «Биологический круговорот химических элементов и энергии в пырейных лиманах Северного Прикаспия. – В сб.: Материалы по флоре и растительности Северного Прикаспия. Вып. 3, ч. 2. – Л.: Издательство геогр. об-ва СССР, 1968.
4. Димо Н. А., Келлер Б. А. «В области полупустыни. Почвенные и ботанические исследования на юге Царицынского уезда Саратовской губернии». Т. 2. – Саратов, 1907.
5. Иванов В. В., Богданов А. Ю., Грищенко О. М., Фартушина М. М. «Динамика фитомассы, энергии, зольных элементов и азота в основных фитоценозах Северного Прикаспия». – В сб.: Топологические аспекты изучения поведения вещества в геосистемах. – Иркутск, 1973.
6. Ларин И. В. «Почвы, растительность и естественные районы Уральского округа». Вып. 3, ч. 2, 1929.

7. Фартушина М. М. «К взаимоотношению между растениями и почвой в зоне комплексной степи Северного Прикаспия. В кн.: Тезисы XXIX науч. конф. Уральского пед. Института. – Уральск, 1965.
8. Динамика органического вещества и энергии в ковыльно-типчаковой ассоциации. В кн.: Материалы по флоре и растительности Северного Прикаспия. Вып. 3, ч.1, Л.: Издательство Геогр. об-ва СССР, 1968.

УДК 355.291.6(504)

ПОГРЕБЕНИЯ ЭПОХИ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА У СЕЛА УЛЬГУЛИ

*Шолакова К., студентка группы 07205
исторического факультета*

В последние годы студенты ЗКГУ им.М.Утемисова принимают активное участие в археологических раскопках на территории Западно-Казахстанской области в рамках археологической практики. Благодаря этому студенты пополняют свои знания по истории родного края (в частности, по древнему периоду) и в то же время вносят свою лепту в уникальные открытия.

В июле 2004 года студенты ЗКГУ в составе археологического отряда Западно-Казахстанского центра истории и археологии проводили раскопки курганов у аула Ульгули на территории Жанакушского сельского округа Чингирлауского района Западно-Казахстанской области, на левобережье р. Илек. Исследования здесь были начаты ещё в 2001 году, тогда раскопки отдельных курганов в данном могильнике дали интересный материал по эпохе раннего железа и позднего средневековья, а также показали перспективность изучения памятников в изучаемом микрорайоне.

Могильник Ульгули 1 расположен на территории Жанакушского сельского округа Чингирлауского района Западно-Казахстанской области и является частью могильного комплекса у аула Ульгули. Могильник включает в себя семь небольших курганов округлой формы, расположенных в 1км к западу от эпонимного населенного пункта. В ходе раскопок летом 2003 года здесь были исследованы 2 кургана могильника Ульгули, относящихся к прохоровской культуре, а в 2004 году – все остальные.

Наиболее интересные материалы дали курганы №6 и №7.

Курган №6 был крайним с юга, в данном могильнике располагался в понижении водораздельного плато к первой террасе левого берега Илека. Курган выделялся на окружающей местности наличием полинных ассоциаций. Уплощенная земляная насыпь была несколько вытянута с севера на юг. С востока и северо-запада визуально прослеживался ровик (наличием более сочной растительности). Курган имел диаметр 14 м, высоту 0,3 м.

Погребение №1. Могильная яма имела прямоугольную форму и была ориентирована длинными стенками с запада на восток. Размеры её 0,75х2,0 м. На дне ямы на глубине 0,75 м от уровня погребенной почвы лежал вытянутый на спине, головой на запад скелет взрослого человека. Лицо было обращено к северу. Руки чуть отходили от туловища, располагаясь кистями таза. Ноги вытянуты, сходясь к ступням. При погребенном никакого инвентаря не обнаружено, что позволяет предположить, что это было либо жертвенное, либо позднее мусульманское захоронение.

Погребение №2. Обнаружено по центру кургана и было совершено в катакомбе. Входная яма катакомбы имела форму неправильной трапеции. Дромос ориентирован осью с севера на юг. Глубина дромоса – 115 см от погребенной почвы. Над дном у южной стенки было расчищено две больших толстых жерди. Ещё одна доска лежала вдоль оси, у входа на уровне 105 см лежала лопатка и кости передней ноги овцы и тут же кости человека: череп и под ним два шейных позвонка, а также трубчатые кости рук и ног. Не исключено, что все это представляло собой остатки жертвоприношения, часть костей которых была найдена в катакомбе.

Подземная погребальная камера располагалась параллельно входу, круто обрываясь в южной части вниз на 65 см. Она имела скошенный от входа к западной стенке потолок высотой 50 – 10 см, свод катакомбы был укреплен поперечными жердями из тополя, опиравшихся на продольный брус, остатки которого обнаружены во входной яме. Ширина камеры – 1,2 м длинной осью с юга на север. На дне ямы вдоль её оси на подстилке из тростника лежал, вытянуто на спине, головой на юг скелет взрослого человека. Зафиксирован также тлен черного цвета, что позволяет предположить, что покойник был завернут в войлок. Кости туловища по отношению к ногам образовывали тупой угол. Череп скелета был слегка наклонен влево. Руки были вытянуты вдоль туловища, при этом левая, на сгибе в локте, образовывала тупой угол. Кисти обеих рук лежали вдоль таза. Ноги были вытянуты прямо и сведены к коленям. Фаланги ног обращены к северу. Возле правой стопы лежала тазовая кость человека, а против левой голени и в северо-западном углу – ребра овцы. Ещё два позвонка человека лежало у левого локтя – это часть костей человека, принесенного в жертву, часть которых была найдена у входа в погребальную камеру. Вещевой инвентарь был сосредоточен

в районе головы скелета. Слева от черепа, против лица было скопление сопровождающих предметов: 1- бронзовые ворворки конической формы, 2-железный кинжал с массивным брусковидным перекрестьем и навершием в виде прогнутого бруска, бронзовые наконечники стрел, которые лежали двумя рядами направлением в сторону севера – против коленей у западной стенки.

Следующий не менее интересный курган № 7 имеет сходную стратиграфию с курганом № 6. Под курганом было выявлено одно погребение по центру кургана.

После расчистки выяснилось, что в данном районе находилась входная яма катакомбы, имеющая форму прямоугольника. В заполнении ямы на глубине 0,4м найдена кость птицы, на глубине 1,0 – фрагмент дерева, возможно от деревянного перекрытия.

Подземная погребальная камера прямоугольной формы располагалась параллельно входу, в его южной части, круто обрываясь вниз на 60 см. Она имела сводчатый потолок высотой 30 – 110 см. Ширина камеры 1,0 м, длина 2,1 м. На дне ямы вдоль западной стенки на подстилке из тростника лежал вытянуто на спине, головой на юг и юго-запад, скелет взрослого человека. Зафиксирован также тлен черного цвета, что даст возможность предполагать, что покойник был завернут в войлок. Кости туловища по отношению к ногам располагались на одной оси. Череп скелета был наклонен вправо. Руки были вытянуты вдоль туловища. Кисти обеих рук лежали вдоль таза. Ноги были вытянуты прямо. Фаланги ног обращены к северу. Справа, против плеча на дощечках лежали ребра лошади, в которые был воткнут железный нож. За головой, в юго-восточной стороне стоял лепной сосуд с шаровидным туловом и трубчатая кость овцы. Справа от головы, у виска – костяная бусина желтого цвета, ещё два мелких костяных предмета лежали возле сосуда. В районе запястий рук – железные браслеты. В ногах у северной стенки было скопление сопровождающих предметов:

1. Мутовка, сделанная из кости птицы.
2. Массивный черешковый железный наконечник стрелы.
3. Костяная ложечка.

Таким образом, погребальный обряд и набор инвентаря дают возможность отнести данные погребения к прохоровской культуре.

Большинство погребений прохоровской культуры совершались в курганных могильниках, находящихся на первых речных террасах, либо на водоразделах. Большинство захоронений – катакомбного типа, причем встречаются различные виды катакомб. Скелеты обычно располагались вытянуто на спине. Их ориентировка неустойчива. Руки вытянуты вдоль туловища, под погребенными прослеживаются органические подстилки. Заупокойная пища была представлена костями лошадей и овец. Покойников в могилах сопровождали различные ритуальные предметы. Так, железный кинжал с

брусковидным перекрестием и навершием в виде прогнутого бруска, найденный в кургане № 7, также относится к прохоровской культуре, так как именно к этому периоду относятся мечи и кинжалы с сердце-, почко- и брусковидными перекрестиями. Костяная ложечка, железные наконечники стрел, сосуд с раздутым туловом, ещё раз дают возможность утверждать, что эти погребения относятся к прохоровской культуре.

Мазмұны - Содержание

ҒЫЛЫМИ ХАБАРЛАМА	НАУЧНОЕ СООБЩЕНИЕ
Имангазиннов М. - КӨНЕ ХАЛЫҚТАРДЫҢ НАНЫМ-СЕНІМІНДЕГІ МИФТІК ПЕРСОНАЖДАРДЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ	3
МАГИСТРАНТТАР МЕН АСПИРАНТТАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРЫ	НАУЧНЫЕ СТАТЬИ МАГИСТРАНТОВ И АСПИРАНТОВ
Базарбаева В.К. - ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРЕДЛОЖНОГО УПРАВЛЕНИЯ В НЕКОТОРЫХ ДРЕВНЕРУССКИХ КОНСТРУКЦИЯХ	9
Ергалиева Г.А. - СТУДЕНТ ТҮЛҒАСЫНЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ ПРОЦЕСІН ЗЕРТТЕУ	14
Искакова Д.Е. - ПРОБЛЕМА СУБСТАНТИВАЦИИ ПРИЧАСТИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ (в сопоставлении с казахским)	18
Кляус Ю.В. - ЭПИГРАФ КАК «ЧУЖОЕ» СЛОВО В ТЕКСТЕ	22
Кострова С.Б. - ДЕЛОВАЯ БЕСЕДА КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	31
Құблашева Ж.С. - СОСТОЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ ДО 1917 ГОДА	34
Күрмашева Н.Н. - ЕТ ӨНІМДЕРІНДЕГІ БОС АМИН ҚЫШҚЫЛДАРЫНЫҢ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕМЕСІ	39
Әжіғалиев М.Қ. - ҚАДЫР ҚАЙТАЛАМАЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (дыбыстық және лексикалық қайталамалар)	43
Насипова Г.Н. - ҚАН САРЫСУЫНЫҢ ИММУНОГЛОБУЛИННІҢ САНДЫҚ МӨЛШЕРІН АНЫҚТАУ ӘДІСТЕМЕСІ	49
Нұрымбетова Ж.И. - ҰРПАҚ ТАНЫМЫ МЕН ӨНЕР САБАҚТАСТЫҒЫ	54
Садретдинова В.Т. - ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЭПИГРАФЫ В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА "КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА"	56
Ситалиева Д.М. - СОЦИАЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ОТЧИСЛЕНИЙ	60
Таухасова Г.Х. - РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВОМ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ	62
Утебаева А.С. - ОБРАЗ ЛОРЕЛЕИ В ПОЭЗИИ КЛЕМЕНСА БРЕНТАНО И ГЕНРИХА ГЕЙНЕ: ФАНТАЗИЯ И ЛЕГЕНДА	67
Ширалиев Б.Т. - К МЕТОДИКЕ ИЗУЧЕНИЯ ПОЧВЕННЫХ ВОДОРОСЛЕЙ	71
Нурмуханова А.К. - ПОЭМА «КОРСАР» ИЗ ЦИКЛА «ВОСТОЧНЫХ ПОЭМ» ДЖОРДЖА ГОРДОНА БАЙРОНА (к вопросу о стилистических особенностях)	73

Крючкова Е.С. - СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ	78
Бабенко О.А. - РОЛЬ МУЗЫКИ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО ОБЛИКА ЛИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ	82
Юрченко А.В. - МУЗЫКАЛЬНЫЙ ЗВУК И ЕГО ВОСПРИЯТИЕ	86
Уразгалиева С.М. - СИСТЕМНЫЕ ОТНОШЕНИЯ ФОРМЫ СЛОВА «НА + ВИНИТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ»	91
Курочкина Ю.Ю. - РАССЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ В ЛАНДШАФТНЫХ ЗОНАХ ДОЛИНЫ РЕКИ УРАЛ	95

66-шы ҒЫЛЫМИ- ТӘЖІРИБЕЛІК СТУДЕНТТЕР КОНФЕРЕНЦИЯСЫМЕН ҰСЫНЫЛҒАН СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРЫ	СТУДЕНЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ, РЕКОМЕНДОВАННЫЕ 66-ой НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИЕЙ
--	---

Ағалиева Д. - МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНА МУЗЫКА АРҚЫЛЫ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ	99
Айтқалиева А.К. - АКСИОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН КӨЗҚАРАС - ІЗГІЛІКТІК ПЕДАГОГИКАНЫҢ НЕГІЗІ	104
Алмағамбетова Б.О. - Ш.Ш.УӘЛИХАНОВТЫҢ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	110
Ашекенова А.А. - АЙҚЫНДАЛМАҒАН ФУНКЦИЯЛАР ГРАФИКТЕРІН ТҰРҒЫЗУ	118
Байдикенова И. - УРАЛЬСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	122
Байханова А.Ж. - ҰРПАҚПЕН ҮНДЕСКЕН ҚОРҚЫТТЫҢ ҚОБЫЗ САРЫНЫ	125
Бақтығалиева Г.Б. - ДАУЫЛДЫ ЖЫЛДАРДЫҢ ЖАЛЫНДЫ ЖАРШЫСЫ	129
Бисекенов М. - СТУДЕНТТЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘТІНДІ ҚАБЫЛДАУЫ	133
Жакнев И.К. - ЭЛЕКТРОМАГНИТТІК ТЕРБЕЛІСТЕРДІ КОМПЬЮТЕРДЕ МОДЕЛЬДЕУ	137
Исмамбетов Е. - ҚАЗІРГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ӨРТҮРЛІЛІГІ	139
Жумағалиева Б. - ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕНИЯ ТЕРЕКТІНСКОГО РАЙОНА ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	146
Жумагулов А. - КЛИНИЧЕСКОЕ ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	147
Жұмағалиева Г.Е. - БАЛА ТӘРБИЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕР	150
Изимкулова Э.К. - КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА БАНКА В РЕГИОНЕ	154
Қажкенова М.М. - ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ СУРЕТШІЛЕРДІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТУЫНДЫЛАРЫНА ТАЛДАУ	157

Кобзарь Г., Шкуринский Б. - ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ МЕТОДОВ АНАЛИЗА В ЭКОНОМИКО – ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ	163
Нурова М.Х. - ТАНЦЕВАЛЬНОЕ ИСКУССТВО В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	167
Оськина А.В. - КОНСТИТУЦИОННЫЕ НОРМЫ ИНСТИТУТА СУДА ПРИСЯЖНЫХ ЗАСЕДАТЕЛЕЙ	171
Прядко Т.А. - ТРАДИЦИОННЫЙ ПЕСЕННЫЙ ФОЛЬКЛОР КАЗАКОВ ПРИУРАЛЬЯ	177
Рамазанова Н.Е. - ПРИМЕНЕНИЕ ПРОДУКТОВ ПЕРЕРАБОТКИ СОЛОДКОВОГО КОРНЯ	179
Султангалиева Д. - ИСТОРИЯ ПРОВЕДЕНИЯ КРАЕВЕДЧЕСКОЙ РАБОТЫ УЧЕНИКАМИ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ им. М. МАМЕТОВОЙ пос. САЙХИН.	183
Саркулов А.А. - М.М.СПЕРАНСКИЙДІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІ	186
Тажгарина Б.К. - ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ҚОЗҒАУ САТЫСЫНЫҢ ҰҒЫМЫ, МАҢЫЗЫ МЕН МАҚСАТТАРЫ	189
Тасканова Н.В. - УРОВЕНЬ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ СТУДЕНТОВ И СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ	193
Өтепова Г.С. - БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ БОЙЫНША 1930-1932 ЖЫЛДАРДАҒЫ АШТЫҚ ЗАРДАПТАРЫ	197
Фартушина Н.А. - ВЗАИМОСВЯЗЬ И ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ПОЧВЕННОГО И РАСТИТЕЛЬНОГО ПОКРОВА В ПУСТЫННО-СТЕПНЫХ СООБЩЕСТВАХ СЕВЕРНОГО ПРИКАСПИЯ	200
Шолакова К. - ПОГРЕБЕНИЯ ЭПОХИ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА У СЕЛА УЛЫГУЛИ	204

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ! **ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ** **СТАТЕЙ**

Для публикации в «Вестнике ЗКГУ» принимаются статьи на казахском, русском, английском языках, содержащие результаты научных и научно-методических работ в области гуманитарных, естественных, экономических, искусствоведческих, технических наук, посвященных проблемам образования, а также материалы, отражающие деятельность различных структурных подразделений университета, вопросы социально-экономического развития региона.

Статья (объемом 8 страниц компьютерного текста), направляемая в журнал, представляется на дискетах 3,5 (с обязательной распечаткой текста, шрифтом не менее 12-го и графики на бумаге в одном экземпляре на формате А4).

Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисунковом тексте. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован.

При подготовке материалов к опубликованию в научном сборнике «Вестник ЗКГУ» обязательным условием является представление сведений об авторе, номер УДК, внешней рецензии, акта экспертного заключения и наличие квитанции оплаты за публикацию.

Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются. Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

Отпечатано с оригиналов авторов.

БКМУ ХАБАРШЫСЫ

*Ғылыми журнал.
2000-шы жылы шыға бастады Қазақстан
Республикасының Ақпарат және қоғамдық
келісім Министрлігінде тіркеліп,
2000 ж. 9 тамызының
№ 1432-Ж куәлігі берілген*

ВЕСТНИК ЗКГУ

*Научный журнал.
Издается с 2000 года
Зарегистрирован Министерством
информации и общественного согласия
Республики Казахстан.
Свидетельство № 1432-Ж
от 9 августа 2000 г.*

Редакторы-Редактор:
Р.Р.Кужалиева
Корректоры-Корректор:
Г. Шынгемнирова

**Материалдарды компьютерге
терген және беттеген**

**Набор, верстка и изготовление
оригинал-макета**
**А.Абдуллина,
Р.Нурмаганова, Д.Тулесова**

Баспа 30.05.05 ж. қол қойылды.
Офсет қағазы. Көлемі 13,3
Тараптары 550 дана
Бағасы келісім бойынша

Подписано в печать 30.05.05 г.
Формат А4. Бумага офсетная.
Объем 13,3 печ.л.
Тираж 550 экз.
Цена договорная

*М.Өтемисов атындағы Батыс Қазақстан
мемлекеттік университеті, 2005
090000, Орал, Нариманов көшесі, 34
Западно-Казахстанский государственный
университет им. М.Утемисова, 2005
090000, Уральск, ул.Нариманова,34*